

TEREZIŇSKĚ LISTY

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

30

2002

Z akvizic Památníku Tereziín
za rok 2001:

BOHUMIL LONEK

(3. 6. 1903 Chrudim – 5. 6. 1998 Praha)

V letech 1922–29 studoval na Akademii výtvarných umění v Praze, v roce 1928 podnikl studijní cestu do Francie. Před válkou působil jako ilustrátor a karikaturista, malíř krajin a podobizen. Byl členem Spolku východočeských umělců, vystavoval však i se Spolkem severočeských umělců. V roce 1944 byl deportován do koncentračního tábora Mauthausen, kde přežil a dočkal se konce války.

V Mauthausenu, i přes velmi skromné podmínky, vytvořil více než sto kreseb. Používal i techniku lavírované tuše, akvarelu, tempery a kvaše. Z pochopitelných důvodů však převažují drobnější formáty. Jedná se po nejvíce o vlastní tvorbu, vzniklou jako útěcha a připomínka pro sebe a své přátele spoluvězně, než o dokumentární kresby.

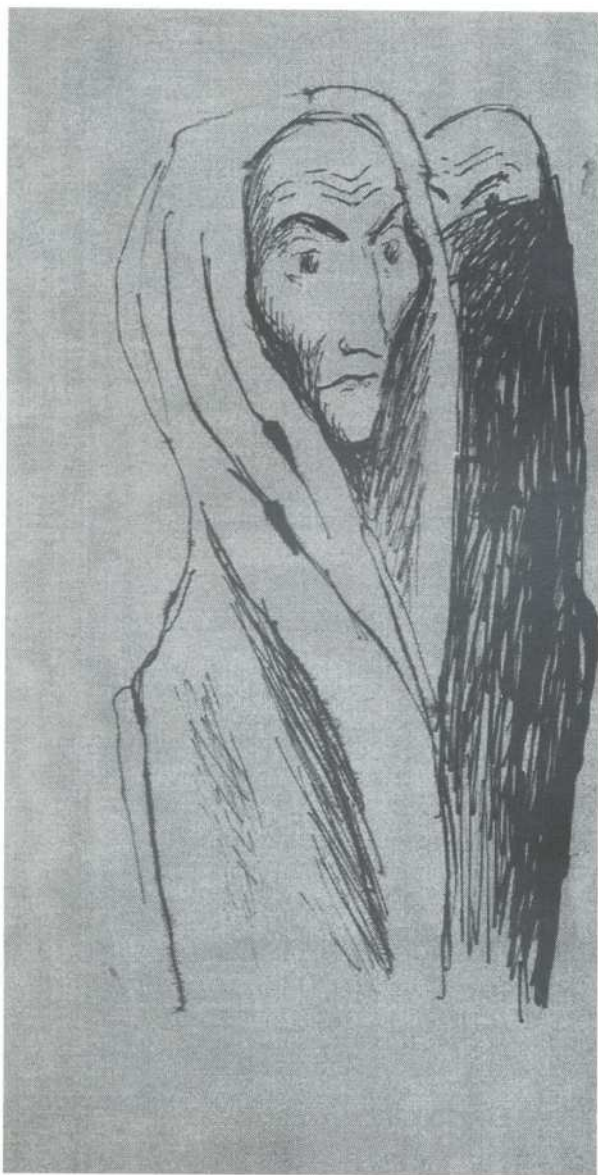
Na šedém až nahnědlém podkladě, někdy se jedná jen o pouhé lístky z bločku, se Bohumil Lonek soustředil takřka výhradně na zachycení postav, tváří a portrétů. Jím používaná nevelká škála temných, ponurých barev koresponduje se zachycenou atmosférou. Ojedinelé načervenalé a nazeleňalé tóny jen doplňují černošedé obrysy a stíny těl. Mnohdy však stačí jen pár tahů pera či štětce a lidská fantazie již dokreslí celek. V šedivém světě není barev ani zapotřebí. Tenké, černé obrysy postacují.

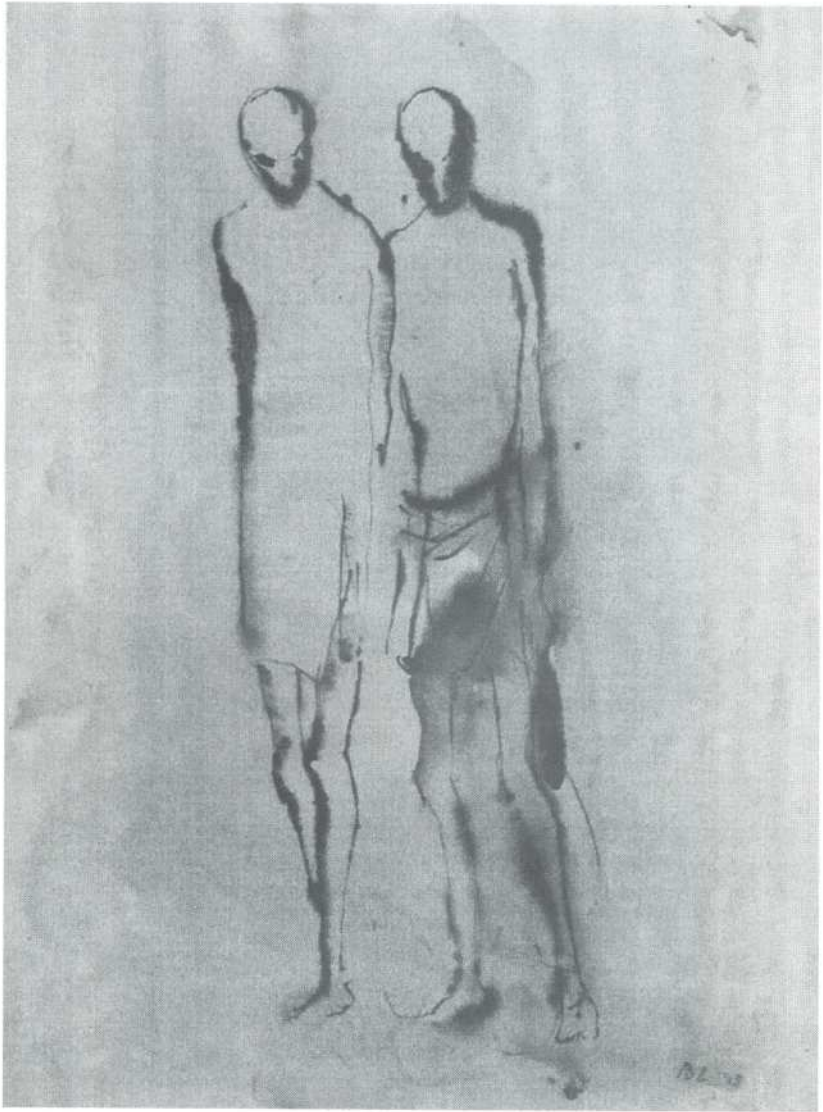
Bohumil Lonek: Žal

Bohumil Lonek: Ecce Homo

Bohumil Lonek: Neskutečný pohled

Bohumil Lonek: Dva vězňové

TEREZIŇSKĚ LISTY 30

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

© Památník Terežín, 2002
ISBN 80-85433-62-1

OBSAH

Nová expozice Muzea ghetta v Terezíně

Vojtěch Blodig

(9)

Židé z Roudnice nad Labem za druhé světové války

Miroslav Franc

(31)

Vyhlazení polských Židů jako součást procesu germanizace polského území
a etapa celkového vyhlazení židovského obyvatelstva Evropy

Franciszek Piper

(44)

Zrádce a denunciant Augustin Přeučil

Václav Krůta

(65)

Příběh autora knoflíkové pošty

Alena Hájková

(82)

Synagoga v Českých Budějovicích

Osud jedné svatyně

Jan Podlešák

(98)

Medailonky vězňů

Alena Hájková

(109)

Zprávy a recenze

(117)

Chronologie

(163)

Bibliografie

(173)

NOVÁ EXPOZICE MUZEA GHETTA V TEREZÍNĚ

Vojtěch Blodig

Původní expozice Muzea ghetta v Terezíně byla slavnostně otevřena 26. října 1991 při příležitosti vzpomínkových akcí k 50. výročí zahájení deportací židovského obyvatelstva z českých zemí. Její příprava proběhla v průběhu jednoho roku a vedle pracovníků historického oddělení Památníku Terezín se na ní významnou měrou podíleli i členové Terezínské iniciativy, mezinárodního sdružení bývalých vězňů terezínského ghetta, které vzniklo krátce po listopadu 1989. Tehdy se předpokládalo, že expozice, jež byla považována za provizorní, bude sloužit nanejvýš několik let a záhy bude nahrazena expozicí definitivní. Ta měla být rozšířena o další témata a doplněna o materiály, jež měly být získány v domácích a zahraničních archívech, institucích i od individuálních dárců. Tak, jako mnohá jiná provizória, měla však i první instalace stále expozice Muzea ghetta dlouhou životnost. Její ohlas mezi odbornou veřejností i běžnými návštěvníky byl ovšem velmi pozitivní a představoval jeden z významných faktorů ovlivňujících několikrát oddálení rozhodnutí o vybudování expozice nové. Hlavním důvodem však bylo obtížné získávání potřebných finančních prostředků. Provizornost expozice se přitom poměrně záhy počala projevovat technickými problémy, týkajícími se především adjustace exponátů. To si postupně vyžádalo repasi více než poloviny výstavních panelů, novou výrobu stél s hlavními texty a přepracování úvodní koláže s dětskými kresbami. Díky finančním příspěvkům Nadace Terezínská iniciativa a jejího následníka, Institutu Terezínské iniciativy, bylo postupně možno tyto úpravy expozice provést a pokračovat v přípravných pracích na vybudování expozice definitivní.

Před několika lety byl vytvořen autorský kolektiv, v němž byli vedle pracovníků Památníku Terezín zastoupeni i odborníci z dalších institucí a několik historiků z řad Terezínské iniciativy. Po zpracování a schválení synopse se na jejím základě uskutečnila veřejná soutěž na výtvarně prostorové řešení budoucí expozice *Terezín v konečném řešení židovské otázky*, jejímž vítězem se stal Ambra Ateliér Praha. Zároveň probíhaly práce na scénáři, který byl zpracováván ve dvou částech v souladu s tím, jak byly plánovány práce na postupném vybudování expozice.

První část scénáře byla dokončena na počátku roku 1999 a příslušná část expozice realizována do konce srpna téhož roku. Zabírá levou část přízemí budovy Muzea ghetta a je věnována památce umučených dětí z terezínského ghetta. V jejím prvním sále nalezne návštěvník základní informace o historii terezínského ghetta, ale především o jeho nejmladších obětech. Připomenuty jsou rovněž osudy dětí z dětských domovů, které se nacházely i v budově dnešního muzea. Na obrazovce videopřehrávače defilují tváře desítek šťastných dětí na snímcích z doby před deportací do Terezína, která předcházela jejich smrti.

Tento sál uvádí návštěvníka do celé expozice a předznamenává velký emotivní účinek sálu následujícího, který je koncipován jako pamětní síň nejmladších obětí ghetta. Na panelech v tomto sále nalezneme informace o životě a kulturních aktivitách dětí v ghettu, jeho dominantní součástí jsou však jména osmi tisíc dětí do patnácti let, které zahynuly buď v Terezíně, nebo po deportaci do míst hromadného vyhlazování na Východě. Tato jména jsou napsána na velkých plochách na stěnách místnosti. Motto celého sálu představuje báseň Františka Basse o zahrádce a chlapečkovi, který už nebude, až poupě rozkvetne. Výrazným výstavním prvkem spoluvytvářejícím pietní atmosféru tohoto sálu je pak skleněný objekt se stylizovanou Davidovou hvězdou.

Na panelech v přílehlé chodbě, vedoucí ke schodišti do prvního patra, jsou vystaveny kresby zachycující vzpomínky dětí z ghetta na život před uvězněním i jejich reflexi života v ghettu. Celá přízemní část expozice je koncipována tak, aby jednak připomenula osudy nejmladších vězňů ghetta, ale také emotivně zapůsobila na návštěvníka a zvýšila jeho zájem o historicko-dokumentární část expozice, jež tvoří její těžiště a je umístěna v prvním patře budovy muzea.

Scénář hlavní části expozice byl dokončen na počátku roku 2001. Poté byly zahájeny realizační práce, které byly završeny slavnostním otevřením druhé, hlavní části expozice 26. listopadu 2002 v rámci vzpomínkových akcí k 60. výročí vzniku terezínského ghetta.

Spojnicí mezi první částí expozice v přízemí a její dokumentárně-historickou částí v prvním patře představuje schodiště, kterému dominuje velká koláž z kreseb dětí z ghetta. Je pojednána tak, že kresby jsou odděleny tmavými pruhy představujícími stylizovanou mříž. Velkou úlohu přitom hraje rozdíl v barevnosti kreseb. S hýřivými barvami kreseb připomínajících šťastný svět dětství před deportací do Terezína kontrastuje šedý tón kreseb Helgy Hoškové, přibližujících návštěvníkům každodenní život v ghettu viděný očima dítěte, který podtrhuje jejich dokumentární charakter.

U vstupu do historicko-dokumentární části expozice je umístěn velký otočný válec, polepený protizidovskými vyhláškami a nařizeními. Navozuje atmosféru protizidovských štvanic, které předcházely hromadnému vyvražďování Židů v těch částech Evropy, které byly ovládnuty nacistickým Německem.

V přílehlé chodbě je umístěna první část expozice, nazvaná „Příprava genocidy“. Mottem této části jsou dva exponáty, umístěné v jejím úvodu: Hitlerovo prohlášení z 30. ledna 1939, v němž „prorokoval“ zničení Židů v příští válce, a tabulka se stanovenými počty obětí „konečného řešení židovské otázky“ v Evropě, projednaná na pověstné konferenci ve Wannsee 20. ledna 1942. Na dalších panelech je nejprve přiblížena protizidovská propaganda, jež patřila k základní ideologické výzbroji Hitlerovy strany NSDAP a stupňování protizidovských opatření, opírajících se od roku 1935 o pseudolegislativní normy v podobě norimberských zákonů. Hlavní těžiště je položeno na vývoj „židovské otázky“ nejprve v oblastech odtržených od českých zemí po Mnichovu, včetně průběhu tzv. Křišťálové noci, a především ve zbytku českých zemí, oku-

povaných 15. března 1939. Zachyceno je rychlé zavádění protizidovských nařízeních, identických s normami platnými v Německu a anektovaném Rakousku, provádění „arizace“ židovského majetku, která byla nástrojem zbídačování Židů a ovládnutí významné části hospodářství českých zemí okupanty a vytvoření Ústředny pro židovské vystěhovalce. Značná pozornost je věnována rozsahu legální emigrace Židů v prvním období okupace, jakož i emigraci ilegální a účasti Židů na odbojových akcích. Přiblížena je rovněž situace Židovských náboženských obcí a rychlá likvidace židovských spolků a organizací. V závěru této části jsou prezentována protizidovská opatření v jiných zemích ovládaných nacisty. Jedná se o ty země, z nichž byli později Židé deportováni do terezínského ghetta.

První sál expozice nazvaný „Ghetto, později ‚židovské sídelní území‘ – sběrný a průchozí tábor pro židovské vězně v Terezíně“ přibližuje historii ghetta v chronologickém přehledu, vysvětluje jeho hlavní funkce a místo Terezína v „konečném řešení židovské otázky“. Pomocí dokumentů, fotografií, kreseb i trojrozměrných exponátů zachycuje hlavní události v životě ghetta. Návštěvník se nejprve seznámí se souvislostmi zřízení terezínského ghetta, které mělo být přestupní stanicí na cestě na smrt v rámci „konečného řešení židovské otázky“. Připomenuty jsou Hitlerovy požadavky z podzimu 1941 na co nejrychlejší „očistění“ Německa, Rakouska a protektorátu od Židů a důsledky, ke kterým to vedlo: První transporty směřující z protektorátu, nejprve do ghatt v Lodži a Minsku, a rozhodnutí o zřízení ghetta v Terezíně, kde měli židovští obyvatelé žít (a ve velké míře umírat) před deportací na Východ. Tam na ně čekala popravní komanda a záhy také rychle budovaná vyhlazovací zařízení, skutečně továrny na smrt, v nichž byli hromadně likvidováni lidé a zhodnocováno to, co po nich zůstalo. Důraz je přitom položen na úlohu Reinharda Heydricha, který se stal koordinátorem celého „konečného řešení“ a jehož nástup do funkce Zastupujícího říšského protektora v Čechách a na Moravě přinesl nejenom další eskalaci protizidovských opatření, ale především urychlení příprav na zničení českého židovstva v závěrečné fázi „konečného řešení“, jíž se stalo masové vyhlazování.

Již za dva týdny po svém nástupu Heydrich svolal poradou nejvyšších představitelů okupační moci v protektorátu k projednání židovské otázky, na níž fakticky již bylo rozhodnuto o zřízení terezínského ghetta. To v expozici dokumentuje jak záznam z této porady, tak poznámky z porady konané o týden později, která zřízení ghetta v Terezíně definitivně potvrdila. Jiné dokumenty ukazují, jakým způsobem orgány SS zapojily do administrativních a organizačních příprav na zřízení ghetta pražskou Židovskou náboženskou obec, které byla určena vedoucí úloha mezi zbývajících obcemi v protektorátu. Velení SS tím sledovalo nejen snížení počtu příslušníků SS nasazených při plnění tohoto úkolu, ale rovněž posílení iluzí o možnostech samosprávného řízení budoucího ghetta a udržení klidu mezi budoucími oběťmi genocidy.

Na následujících panelech jsou dokumentovány zabavování židovského ma-

jetku, který byl později rozdělován německému obyvatelstvu říše a protektorátu, a mechanismus přípravy a vypravování transportů z Prahy a dalších míst do Terezína. Připomenuta je i úloha prvního transportu, tzv. komanda výstavby, jehož příslušníci připravovali kasárenské objekty v Terezíně k přijetí desítek deportovaných.

Dále je prezentována komandantura SS, jejíž příslušníci byli pány nad životem a smrtí vězňů. Návštěvník se zde mj. seznámí s dokumenty o hromadných popravách vězňů v počátečním období existence ghetta, jejichž příčinou byly nicotné přestupky, jako např. tajně odeslaná zpráva rodině či známým. Připomenut je celý systém zákazů a příkazů, které do krajnosti ztěžovaly život vězňů a také vztah mezi ghettem a policejní věznicí gestapa v terezínské Malé pevnosti. V jejich celách byli vězňeni i ti, kteří sem byli z ghetta posláni za „porušení táborového řádu“. Takové opatření znamenalo prakticky odsouzení k smrti, protože dozorcí v Malé pevnosti židovské vězně brutálně terorizovali a jejich úmrtnost byla zdaleka nejvyšší ze všech skupin vězňů. Ti, kteří přežili týrání v Malé pevnosti, byli pak odesíláni do koncentračních táborů, kde jejich šance na přežití byly ještě menší.

Přiblížena je i úloha tzv. židovské samosprávy, která byla v Terezíně zřízena podobně jako v jiných ghettech a koncentračních táborech. Také zde však měla minimální pravomoci a byla především vykonavatelem příkazů komandantury SS. Měla jen omezené možnosti jak ulehčit osud svých spoluvězňů. Představeni jsou židovští starší, stojící v čele samosprávy, jejich poradní orgán rada starších a rovněž členění samosprávy na jednotlivá oddělení. Ve vitrině jsou vystavena razítka používaná samosprávou, rukávové pásky jejích příslušníků, zprávy o činnosti různých orgánů samosprávy, ale i v ghettu zhotovená figurka příslušníka Stráže ghetta (Ghettowache) a další exponáty.

Lidé deportovaní do ghetta doufali, že Terezín pro ně bude „konečným táborem“, kde bude možno přežít válku. Jejich naděje se však záhy zhroutily, když 9. ledna 1942 z něj byl vypraven transport do lotyšské Rigy, který byl do podzimu roku 1944 následován 62 dalšími transporty. Směřovaly do různých míst v okupovaném Polsku, na obsazených územích tehdejšího Sovětského svazu a v Německu. Z 87 000 jimi deportovaných lidí se osvobození dožilo jen asi 3600. Transporty se staly stálým traumatem, noční můrou, děsící všechny vězně. I když ještě nebylo známo, jaký osud na jejich příslušníky čeká na místech určení, prosakovaly zprávy o tom, že deportovaní Židé umírají ve velkém počtu. Transporty jsou proto dokumentovány nejen na tomto místě expozice, připomínány jsou i v dalších částech a z větší části je jim věnován i celý poslední sál.

Následující panely prvního sálu jsou věnovány klíčovému významu konference ve Wannsee pro další vývoj terezínského ghetta. Na této konferenci pojednali vysokí úředníci státní správy a vyšší velitelé SS další postup při realizaci plánu na vyhlazení 11 miliónů evropských Židů. Terezínu na ní byla nově přisouzena i role ghetta pro staré a „prominentní“ Židy z Německa a Rakous-

ka. Vystavené dokumenty dokládají závěry konference, jakož i jejich praktickou realizaci v případě terezínského ghetta. Jednalo se především o zrušení obce Terezín a vysídlení veškerého civilního obyvatelstva města do poloviny roku 1942. Zatímco doposud byly k umístění vězňů používány pouze kasárenské objekty, přeměnil se v této době celý Terezín v jedno velké vězení. Zatímco do té doby do něj přijížděly transporty pouze z protektorátu, napříště vedle nich měly výchozí místa také v Německu a Rakousku, později také v Nizozemsku, Dánsku, Slovensku a Maďarsku. Na několika příkladech je proto přiblíženo vypravování terezínských transportů z těchto zemí.

Dalším tématem prezentovaným v tomto sále je výrazné zhoršení situace v ghettu na podzim roku 1942, kdy počet nedobrovolných obyvatel města dosáhl téměř 60 000. Během půl roku se tehdy úmrtnost zvýšila patnáctkrát a v ghettu se hroutilo fungování všeho, co patří k základním lidským potřebám. Příslušníci nově přichozích transportů byli „ubytováni“ na půdách, ve sklepech a v kasematech. Řešením se staly transporty starých lidí do míst vyhlazování na Východě, které přežila jen hrstka z deportovaných.

Na následujících panelech je zachyceno posílení propagandistické funkce terezínského ghetta, ke kterému dochází po porážkách německé armády u Stalingradu a v severní Africe. Dokumenty dokládají především základní propagandistický záměr: Terezín měl být řečeno slovy říšského vůdce SS Heinricha Himmlera považován za „místo, kde Židé mohou v klidu žít a umírat“. Na celých sedm měsíců byly proto zastaveny deportace z Terezína do míst vyhlazování a rozhodnuto o „zkrášlení“ ghetta, později přejmenovaného na „židovské sídelní území“, a jeho přípravě pro návštěvu zahraniční delegace. Šlo tedy o propagandistickou kamufláž, která měla zastřít pravdu o osudu obětí „konečného řešení“.

Dokumenty a fotografie zachycují přípravy na příjezd delegace MVČK. Šlo o vytvoření velké Potěmkinovy vesnice sloužící k oklamání světové veřejnosti. Zvláště ořísesnými doklady jsou výňatek ze zprávy komise MVČK, která navštívila Terezín 23. června 1944, a fotografie hrajících si dětí, které v době návštěvy pořídil vedoucí delegace dr. Maurice Rossel. Zpráva plně odpovídala přáním velení SS a svědčila o tom, že Rossel uvěřil podvodu SS. Jeho fotografie byly později využity německou propagandou, zatímco děti zachycené na snímcích putovaly – pokud je známo až na jednu výjimku – do plynových komor v Osvětimi.

Na dalších snímcích a dokumentech je přiblíženo natáčení propagandistického filmu o Terezíně, které proběhlo v srpnu a září 1944 a využilo jak kulis pro velkolepou podvodnou inscenaci, jež se při příležitosti návštěvy MVČK uskutečnila, tak nedobrovolných aktérů této inscenace – vězňů. Vzápětí poté velká většina z nich byla deportována do Osvětimi v poslední a největší vlně transportů, které jsou pro svůj rozsah nazývány likvidační. Mezi dokumenty vystavenými v této části nalezneme i Himmlerův dálnopis ze září 1944, upozorňující tehdejšího německého státního ministra v Čechách a na Moravě K. H.

Franka na nebezpečí povstání v protektorátu. Je pravděpodobné, že oslabení rezistenčního potenciálu terezínského tábora bylo jedním z důvodů vypravení této vlny transportů. Dalším z významných dokumentů je prezenční listina rady starších z počátku září s podpisy jejích členů, kteří byli v následujících týdnech téměř všichni, podobně jako většina dosavadních „prominentů“ a jiných osob chráněných před transporty, zařazení do transportů do Osvětimi.

Následující panely zachycují důsledky podzimních transportů roku 1944, které znamenaly dramatický úbytek pracovních sil v táboře a nastolily otázku jeho další existence. Teprve v prosinci, kdy začaly do Terezína přijíždět transporty se slovenskými Židy a poté v lednu 1945, kdy dorazily první transporty s židovskými partnery ze „smíšených manželství“ a s „míšenci“ z protektorátu, se ukázalo, že velení SS se z alibistických důvodů rozhodlo terezínský tábor pro židovské vězně nelikvidovat. V březnu 1945 dorazila také poslední velká skupina vězňů z okupovaných zemí, již představovali maďarští Židé.

Exponáty vystavené v navazující části tohoto sálu dokumentují především alibistickou politiku velení SS, jejímž výrazem se stalo povolení odjezdu skupiny 1200 vězňů do neutrálního Švýcarska a nové „zkrášlování“, předcházející druhé návštěvě delegace MVČK v Terezíně. Zachyceny jsou i snahy některých složek SS o likvidaci zbylých vězňů v samotném závěru války, s nimiž souvisela výstavba zařízení potřebných pro tuto likvidaci – plynové komory a tzv. kachního rybníka.

Závěr tohoto výstavního sálu je věnován dramatickým událostem v Terezíně v posledních dnech války a v prvních týdnech po osvobození. Tehdy sice končila válka, nikoliv však utrpení vězňů v Terezíně. Od 20. dubna 1945 přijížděly do města tzv. evakuační transporty a přicházely pochody smrti. S nimi dorazila poslední velká skupina vězňů, kteří byli evakuováni z koncentračních táborů vyklizených před blížící se frontou. Mezi nimi byli i vězni nežidovští. Téměř všichni se však nacházeli ve stavu naprostého vyčerpání, mnozí zemřeli během transportů, další umírali bezprostředně po příchodu do Terezína. Příslušníci těchto transportů s sebou přivlekli i infekční choroby, především epidemii skvrnitého tyfu, která zahubila v samotném závěru války i v prvních týdnech po osvobození stovky lidí. Exponáty na panelech i přilehlé vitrině dokumentují především zápas židovských zdravotníků, zdravotního personálu Rudé armády a dobrovolníků – zdravotníků a lékařů – z České pomocné akce s tyfovou epidemií a poté repatriaci různých skupin vězňů, která probíhala především vzhledem ke špatnému zdravotnímu stavu velké části vězňů až do srpna roku 1945.

Epilog této chronologicky uspořádané části expozice představují osudy hlavních pachatelů z řad příslušníků SS. Vystavené dokumenty a fotografie dokládají bohužel především skutečnost, že spravedlnost byla vykonána jen v malé části případů.

Těžiště historicko-dokumentární expozice představuje její druhý a největší sál, nazvaný „Život a smrt v Terezíně – tváře všedního dne života v ghettu“.

Celkem třináct v něm obsažených tematických bloků je věnováno těm faktorům, které nejvýraznějším způsobem určovaly jak vnější tvář každodenního života vězňů v ghettu, tak jejich vnitřní život.

Symbolicky je první téma „Zápas proti času“ věnováno organizovanému odboji terezínských vězňů, ale i dalším formám odporu a vzájemné solidarity, kterými se snažili čelit teroru a realizaci plánů svých vězňů. Představeni jsou představitelé nejvýznamnějších směrů odbojového hnutí v ghettu – sionistického, komunistického a českožidovského. Toto téma prolíná i dalšími tematickými celky v tomto sále. Působivým exponátem umístěným ve vitríně je ilegálně zhotovený a používaný radiopřijímač, který sloužil k získávání zpráv o průběhu války, šířených pak mezi nedobrovolnými obyvateli ghetta.

Téma „Nouze o místo“ se zabývá kritickým nedostatkem místa a velkou přeplněností ghetta, které vedly ke ztrátě soukromí, nervovému vypětí vězňů a přispívaly k šíření nemocí a depresí. Zpočátku měl jeden vězeň k dispozici v průměru 1,65 čtverečního metru plochy k obývání. Neúnosnou situaci řešila komandantura SS stále novými a novými deportacemi do míst vyhlazování. Za krutou cenu životů desetitisíců lidí se v létě roku 1944 průměr jedním vězněm obývané plochy zvýšil na necelý dvojnásobek. Katastrofální stísněnost ubytovacích prostor přibližují návštěvníkům především kresby malířů z terezínského ghetta a vzácné dokumentární fotografie.

Téma „Hlad“ je rovněž dokumentováno řadou kreseb malířů ghetta, jakož i dokumenty o charakteru a množství vydávané stravy. Toto množství bylo naprosto nedostačující, určité přilepšení dostávali pouze těžce pracující a děti. Obecně se ale nedostatkem tuků a bílkovin výrazně snižovala tělesná váha vězňů. Příklad hlavní potraviny – nekvalitního chleba – se přitom stále snižoval, až na konci války dosáhl 700 g na 4 dny. Na panelech a ve vitríně jsou vystaveny potravinové poukázky, odměrky a nádoby na odběr jídla a další exponáty.

Téma „Umírání a smrt“ dokládá velmi vysokou úmrtnost v ghettu, k níž přispívaly epidemie různých nemocí, které se ve špatných hygienických podmínkách rychle šířily. Také nedostatečná výživa a duševní strádání představovaly faktory, které se podílely na skutečnosti, že téměř čtvrtina z vězněných zemřela již v Terezíně. V tomto bloku nalezneme opět řadu kreseb malířů z ghetta, zachycujících umírání spoluvězňů, statistiku úředně udávaných příčin úmrtí v ghettu, graf vývoje úmrtnosti, kremační záznamy a další dokumenty.

Dalším tématem je „Práce“. Na panelech v tomto bloku jsou informace o produkci pro vlastní potřeby ghetta, ale i pro vývoz z něj, včetně produkce mající charakter válečné výroby. Pracovní povinnost platila pro všechny vězně od 16 do 60 let, v praxi však zejména na konci války byli pracovní nasazováni vězni mladší i starší, než byly uváděné věkové hranice. Dokumentováno je i nasazení pracovních komand, která byla dlouhodobě umisťována mimo ghetto, včetně komanda nasazeného ve Wulkowu nedaleko Berlína. Nástroje používané vězni, výrobky vězňů, jejich pracovní průkazy a další exponáty jsou vystaveny ve vitríně, která je součástí tohoto bloku. Jeho součástí je také vi-

deopřehrávač s pásmem vzpomínek bývalých vězňů ghetta na pracovní nasazení.

Téma „Zdravotnictví“ se zabývá jednak mimořádnými výkony, které ve velmi složitých podmínkách podávali židovští lékaři a zdravotní personál, jakož i vysokou nemocností v ghettu. Transporty přivázely řadu vážně nemocných a v těžkých podmínkách onemocnělo i mnoho doposud zdravých lidí. Špatné hygienické podmínky pak přispívaly k šíření epidemií. Zpočátku byl nedostatek všeho: léků, zdravotnického materiálu, přístrojů a pomůcek. Později se situace poněkud zlepšila, když bylo do Terezína převezeno zařízení a materiál z některých zabavených židovských ordinací a zrušených nemocnic. Vystavené exponáty zachycují systém zdravotní péče v ghettu, zdůrazňují také mimořádný význam dezinfekce a snahy o zdokonalení hygienických podmínek v boji s epidemiemi nakažlivých nemocí. Také v tomto bloku se nalézá vitrína, ve které nalezneme figurku ošetřovatelky vyrobenou v ghettu, knihu prováděných operací, ošetřovatelský plášť, rukávovou pásku slepce z ghetta a další exponáty.

„Žijí, dokud tvořím“ – to bylo heslo, v jehož duchu se profesionální umělci i amatéři, tvořící v ghettu, vyrovnávali s krutými podmínkami věznění a zároveň šířili v řadách svých spoluvězňů optimismus a víru v konečnou porážku zla, ztělesněného nacistickým režimem. Proto je tematický blok věnovaný kulturnímu dění v ghettu nazván „Kultura dávala sílu“. Jeho dominantou je velký válec pokrytý plakáty ze známé Heřmanovy sbírky, které dokládají mimořádnou šíři kulturních aktivit. Kresby malířů ghetta, fotografie z propagandistického filmu a řada dokumentů přibližují strukturu oddělení samosprávy, které se staralo o využívání volného času vězňů, místa konání kulturních pořadů a nejproslulejší z kulturních pořadů, jako byla česká a německá divadelní představení a kabarety, koncerty, přednášky a další programy. Ve vitríně jsou umístěny básně, notopisy, vstupenky na kulturní představení a další exponáty. Na videopřehrávači je možno sledovat také vzpomínky bývalých vězňů na hlavní osobnosti a události kulturního života v ghettu.

Navazující téma „Duchovní život“ ukazuje, že účast na bohoslužbách a jiných obřadech, třebaže konaných v primitivních terezínských podmínkách, přinášela věřícím židovské i křesťanské víry posilu a útěchu. Představeny jsou vedoucí osobnosti duchovního života v ghettu a doklady o konaných bohoslužbách. V přílehlé vitríně jsou vystaveny knihy modliteb z ghetta, votivní předměty, figurka rabína vyrobená v ghettu a další exponáty.

Téma „Jeden z desetitisíců“ je věnováno osobnosti Egona Redlicha, jednoho z významných pracovníků samosprávy, který vedl v ghettu oddělení péče o děti a mládež. To dbalo o výchovu nejmladších vězňů a také jejich tajné vzdělávání. Jako aktivní příslušník sionistického hnutí se připravoval na odchod do Palestiny po skončení války a snažil se pro tuto myšlenku získávat i mládež a její vychovatele. Podobně jako desetitisíce jeho spoluvězňů byl i se svou rodinou deportován do Osvětimi a zavražděn v plynové komoře. Vedle fotografie

a záznamu Redlichova jména v transportní listině nalezneme mezi exponáty i plakátek jeho hry „Velký stín“, napsané v Terezíně, a výňatek z jeho česky a hebrejsky psaného deníku, nalezeného po válce.

Podmínky života starých lidí, často těžce nemocných a neschopných postarat se o sebe, jsou přiblíženy v tematickém bloku „Stari vězni“. Především oni trpěli ubytováním na půdách, v bývalých koňských stájích a dalších nevhodných prostorách a ve velké míře umírali v důsledku nedostupnosti základní hygieny a odpovídající zdravotní péče. Zdůrazněno přitom je zvláště těžké postavení starých lidí z Německa a Rakouska, kteří přijeli do Terezína osamoceni, bez rodin, které by jim mohly alespoň trochu pomáhat. Živování starých vězňů je zachyceno především na terezínských kresbách Karla Fleischmanna. Ve vitríně jsou vystaveny dopisnice starých lidí a jejich osobní průkazy s razítkem „Ghettoisier“ (ghettoizován) jako jediné památky, které zůstaly po mnoha utýraných starých lidech.

Jistý protipól představuje následující téma „Nejmladší vězni“. Připomíná, že spolu s dospělými sdílely jejich osud tisíce dětí deportovaných do Terezína. Dospělí se jim jejich osud snažili pokud možno ulehčit a v domovech dětí a mládeže, kde byla časem většina nejmladších vězňů soustředěna, se o ně starali zkušené vychovatelé a pedagogové. Usilovali o jejich duševní i fyzický rozvoj, který by jim po válce umožnil zapojení do normálního života. Toho se však bohužel dožilo jen málo z nich. Vedle statistických údajů nalezneme v tomto bloku krátké biografie nejvýznamnějších pedagogů působících v domovech, některé z časopisů vydávaných mládeži v jednom či několika exemplářích, doklady o tajném vyučování a tvůrčí práci dětí. Ve vitríně jsou vystaveny vstupenky na dětská představení v ghettu, figurky a dětské hry zhotovené v ghettu, čítanka používaná při vyučování, památníky a další exponáty. Celý blok doplňuje videopřehrávač se vzpomínkami bývalých vězňů na život mládeže v ghettu.

„Mluvili různými jazyky“ je název tématu, které připomíná skutečnost, že do Terezína byli deportováni vězni z mnoha zemí. Grafy zachycují národnostní složení ghetta v prvních letech jeho existence, jakož i věkové složení židovských komunit z různých zemí v Terezíně. Dokumentární fotografie pak ukazují deportace z uvedených zemí do terezínského ghetta.

Poslední tematický blok „Co o Terezíně věděl svět“ je věnován vězňům, kterým se podařilo uprchnout z Osvětimi a jejich zprávy, které se dostaly do zahraničí, informovaly jak o fungování osvětimského vyhlazovacího tábora, tak o terezínském ghettu a osudech jeho vězňů po deportaci do Osvětimi. Zvláštní místo přitom zaujímá útěk Vítězslava Lederera, kterému se podařilo vrátit se ilegálně do Terezína a informovat své bývalé spoluvězně o tom, co se děje v Osvětimi. Mnozí z vězňů se však zdráhali těmto zprávám uvěřit. Vitrína zařazená v tomto bloku obsahuje příklady oficiální cenzurované korespondence, ale také ilegálních motáků, které se dostaly do světa za hranicemi ghetta.

V závěru tohoto sálu jsou na dvou válcích umístěny záznamy z deníků Ruth

Brösslerové, Helgy Pollak-Kinsky, Michaela Krause, Willy Mahlera, Evy Mändlové-Roubíčkové, Egona Redlicha, Pavla Weinera, Charloty Weinsteinové-Verešové a Helgy Weissové-Hoškové. V těchto záznamech se zrcadlí život terezínského ghetta tak, jak ho vnímali sami vězňové. Záznamy jsou uspořádány do celků s následujícími názvy: 1. Obtížný hmyz, zima či vedro; 2. Málo vody a nedostatek hygienických zařízení; 3. Nesnesitelné přelidnění ghetta; 4. Těžká práce. Děti se tajně učí; 5. Málo jídla, hlad; 6. Velká pomoc – balíček s potravinami; 7. Desinfekce znamenala časté stěhování; 8. V Terezíně zahynula čtvrtina vězňů; 9. Stálá hrozba – transporty; 10. Umění a kultura byly svobodou v nesvobodě; 11. Zákazy a příkazy; 12. Naděje na konec války. Tak jako všechny texty a popisky v expozici jsou i tyto vzpomínky vytištěny ve čtyřech jazykových mutacích – česky, německy, anglicky a hebrejsky.

Třetí a poslední sál historicko-dokumentární části expozice je nazván „Další osudy deportovaných“. Přibližuje místa, ve kterých byli vězni deportováni z terezínského ghetta vražděni, ale i ta, kterými prošli, pokud byli vybráni k pracovnímu nasazení. Hlavním dějištěm závěrečné etapy „konečného řešení židovské otázky“ se tehdy stala okupovaná území Polska a tehdejšího Sovětského svazu. Tam také s výjimkou dvou malých transportů do Bergen-Belsenu směřovaly všechny transporty z Terezína. Drtivá většina z desetitisíců deportovaných zahynula. Pouze 4% z původního počtu přežila strašlivé útrapy v koncentračních a pracovních táborech.

Exponáty v tomto sále představují především dokumentární fotografie, dokumenty, kresby bývalého vězně Alfreda Kantora a mapy. Jeho dominantou je velká stylizovaná kresba otevřených dveří nákladního vagónu se skupinou židovských vězňů, deportovaných do neznáma. K tomuto vagónu symbolicky směřují dvě stylizované koleje, vyznačené na podlaze všech tří sálů v prvním patře Muzea ghetta. Také zde je umístěn videopřehrávač s pásmem vzpomínek bývalých vězňů na jejich osudy po deportaci z terezínského ghetta.

První tematický blok v tomto sále zachycuje první sérii transportů, které byly vypraveny z Terezína do Pobaltí a Polska. Vedle toho jsou přiblíženy strašlivé podmínky života především v polských ghettech a pracovních táborech, do nichž značná část deportovaných směřovala.

Další blok je věnován vyhlazovacím táborům, které byly zřizovány na území Polska. Jako první je připomenut Kulmhof (Chelmno) a poté tábory Belzec, Sobibór a Treblinka, v nichž se v roce 1942 soustředilo v rámci tzv. Aktion Reinhard hromadné vyvražďování Židů. V nich zahynula i většina terezínských vězňů, deportovaných do Polska na jaře a v létě 1942. Připomenuto je i hromadné vraždění v Majdanku a jiných táborech, jakož i masové popravy prováděné pověstnými Einsatzgruppen (pohotovostními oddíly bezpečnostní policie a bezpečnostní služby SS) na okupovaných územích Sovětského svazu. Z míst vyhlazování na těchto územích je věnována v expozici pozornost především Malému Trostinci v Bělorusku, kam z Terezína směřovalo několik transportů. Dokumentováno je i povstání vězňů tzv. sonderkomanda, které vedlo k likvi-

daci vyhlazovacího tábora v Treblince a v němž důležitou úlohu sehráli bývalí terezínští vězni.

Největší prostor je vyhrazen osudům terezínských vězňů v Osvětimi, kde byl v letech 2. světové války vybudován největší komplex nacistických koncentračních táborů: Osvětim I – Kmenový tábor, Osvětim II – Březinka a Osvětim III – Monovice. Transporty z Terezína přijížděly do tábora Osvětim II – Březinka, německy Auschwitz II – Birkenau. Pod názvem Birkenau také dodnes zůstává v povědomí bývalých vězňů. Od 26. října 1942 až do 28. října 1944 sem směřovaly všechny terezínské transporty, s výjimkou již zmíněných transportů do Bergen-Belsenu. Zvláštní místo je pak věnováno tzv. rodinnému táboru terezínských vězňů, který sloužil jako jeden z nástrojů nacistické politiky kamufláže a zastírání skutečného charakteru „konečného řešení“. Jeho vězni mohli po dobu půl roku žít (a umírat) v táboře spolu se svými rodinnými příslušníky a především odesílat cenzurované dopisy o spokojeném životě v „pracovním táboře“. Po uplynutí půlroční „karanténní lhůty“ byla naprostá většina z nich zavražděna. V noci z 8. na 9. března 1944 tak bylo zavražděno více než 3700 českých Židů. Jednalo se o největší hromadnou vraždu československých občanů v době 2. světové války. V červenci 1944 byl rodinný tábor likvidován dalším masovým vražděním a několik tisíc práceschopných vězňů odsunuto do jiných koncentračních táborů k pracovnímu nasazení.

Další tematický blok je tomuto pracovnímu nasazení věnován. Dokumentuje nasazení bývalých terezínských vězňů především v táborovém komplexu Osvětim III a jeho pobočných táborech, ale také v dalších koncentračních táborech – Gross-Rosen, Stutthof, Neuengamme, Sachsenhausen, Mauthausen, Bergen-Belsen, Flossenbürg, Buchenwald – a jejich pobočkách na území Polska, Německa a Rakouska.

Závěrečný blok v tomto sálu zachycuje konec hromadného vraždění v Osvětimi, likvidaci plynových komor, evakuaci vězňů a osvobození jejich zbytku Rudou armádou, ale také utrpení vězňů zařazených do evakuačních transportů a pochodů smrti, kterými se velení SS snažilo odsunout vězně před postupujícími spojeneckými vojsky. Cílem těchto transportů a pochodů se stal i Terezín, do nějž s nimi dorazilo i několik set bývalých vězňů ghetta, kteří přežili otročskou práci v procesu „Vernichtung durch Arbeit“.

U východu z tohoto sálu jsou umístěny dvě velké nástěnné mapy. Jedna zachycuje místa, z nichž přijížděly transporty do terezínského ghetta, jakož i místa, do nichž z Terezína odjížděly. Druhá obsahuje místa spojená s dalším osudem židovských vězňů po jejich deportaci z Terezína. Vyznačena jsou na ní ghetta, vyhlazovací tábory, koncentrační tábory a jejich pobočky, pracovní tábory pro židovské vězně, věznice a také místa hromadných poprav.

Závěr celé expozice představuje bilance terezínského ghetta, umístěná na chodbě, kterou návštěvníci odcházejí z posledního sálu ke schodišti. Na pozadí fotomontáže se symboly Židovského hřbitova v Terezíně a vstupní brány do vyhlazovacího tábora Birkenau jsou umístěny tabulky s přehledy transportů do

Terezína a z Terezína, přehledy počtů vězňů podle výchozích zemí a údaje o celkovém počtu deportovaných, celkovém počtu zemřelých, počtu příslušníků evakuačních transportů, počtu zemřelých v době tyfové epidemie v závěru války, počtu deportovaných do jiných míst a počtu přeživších z těchto deportovaných.

Terezínským ghettem prošlo více než 155 000 lidí, na 117 000 z nich se nedožilo osvobození. Nová expozice v Muzeu ghetta je věnována především připomenutí jejich památky i utrpení těch, kteří přežili. Chce promlouvat k co nejširšímu okruhu návštěvníků, především však k mladým lidem a tak přispívat k jejich výchově k demokracii, toleranci a odporu vůči násilí v jakékoli podobě.

NEW EXPOSITION AT THE GHETTO MUSEUM IN TEREZÍN

Vojtěch Blodig
Resume

The Ghetto Museum's first exhibition was ceremoniously opened in 1991, in connection with events commemorating the beginning of the Jewish population's deportation from Bohemia, Moravia, and Silesia 50 years ago. It exhibition was to be a temporary one only, planned for replacement with a permanent one shortly. However, thanks to its success and due to shortage of funds, the exhibition has stretched over an entire decade.

A few years ago, the historians from Terezín and the representatives of various institutions, along with the former inmates of the Terezín Ghetto, formed a team of authors to set up a new exhibition. The result of their joint endeavor, titled *Terezín and Definitive Solution to the Jewish Problem*, was a two-part project. The first part, opened in 1999 on the Museum's ground (first) floor, is dedicated to the youngest victims of the Terezín Ghetto. The core of this part of the Exhibition is found in the second room, in which the walls are covered with eight thousand names of children under 15 who either died in Terezín or perished after deportation to extermination camps in the East.

As a link between the first and second part of the Exhibition, the authors installed a collage of children's drawings, displayed on the stairway between the 1st and 2nd floor. The individual drawings are separated with dark lines to symbolize prison bars, but the bright colors of the drawings reveal the children's memories of their happy past before deportation to Terezín. As a sharp contrast to their colorfulness, we also find drawings by Helga Hošková, whose mostly grayish drawings impressively approximate Terezín's everyday reality, seen through the eyes of a child.

The second part of the exhibition, the documentary part, is situated on the first floor. Upon entering the room, the visitor sees a large rotary poster stand with anti-Jewish decrees and ordinances from the period of the country's occupation by the Nazis. In the adjacent hallway is another collection of exhibits, titled *Preparation of a Genocide*, which displays anti-Jewish orders which the Nazis issued and implemented after coming into power in the occupied countries, especially the Protectorate of Bohemia and Moravia.

The next exhibition room, named *The Terezín Ghetto – a Jewish Settlement – an Assembly and Transition Camp for Jewish Prisoners*, details the Ghetto's history in a chronological order, explaining the main functions and the role of Terezín in the „definitive solution to the Jewish problem“. With the aid of period photographs, documents, drawings, as well as 3-D exhibits, it familiarizes the viewer with the key elements in the Ghetto's daily routine.

Considerable emphasis is put on the role of Reinhardt Heydrich, who became the coordinator of the „final solution“. His appointment into office as the Third Reich's authority in charge over the Protectorate of Bohemia and Moravia resulted not only in further escalation of anti-Jewish measures and quick „aryanization“ (i.e., confiscation of Jewish property), but also acceleration of preparations for complete extermination of the Czech-Jewish population. Another part of the Exhibition presents the genesis of the decision – to establish a ghetto in Terezín as an assembly and transition camp for the Jewish population living in the Protectorate of Bohemia & Moravia – made at the infamous conference in Wannsee. Eventually, the Terezín Ghetto served also as a kind of a geriatric center for Jews over 65 years of age and for the Reich's „V.I.P.“ prisoners. The Exhibition explains effectively one of the most traumatizing aspects of life for the inhabitants of the Ghetto – their fear of transportation from Terezín farther eastwards. Another important theme – the role of Terezín in the Nazi's propaganda – the most exemplary moments of Terezín's exploitation for these purposes occurred during two visits of the delegates of the International Committee of the Red Cross, a production of a propaganda-loaded film on „Jewish settlements“ in Terezín, and various alibist endeavors of the SS commanders toward the very end of the war. The final section of this part of the Exhibition focuses mainly on the spotted fever epidemic that claimed hundreds of lives, shortly before liberation, as well as on the repatriation of the liberated prisoners and the post-war destiny of the SS criminals.

The largest hall, dedicated to a theme titled *Life and Death in Terezín – Facets of Everyday Life in the Ghetto*, concentrates on factors that had the greatest impact on the prisoners' daily routine in the Ghetto, as well as on their personal lives. The individual factors are presented in thematic blocks. The first one, named *Fight Against Time*, deals with the Terezín prisoners' organized resistance movement, as well as other forms of protest and mutual solidarity, with which the prisoners were trying to stand up to terror and spoil their captors' plans. The titles of the thematic blocks indicate clearly what they contain: *Struggle for Space, Starvation, Dying and Death, Labor, Health Care, Spiritual Life, Aged Prisoners, The Youngest Prisoners, They Spoke Many Tongues, What the World Knew about Terezín, Culture Generated Strength*, and *One in Tens of Thousands*. The latter block is dedicated to Egon Redlich, one of the prominent members of the local administration of Terezín, who was in charge of the Children's Department that took care of the youngest prisoners' upbringing and their clandestine education. Like other tens of thousands prisoners, he was deported, along with his family, to Oswiecim (Auschwitz) and murdered in a gas chamber. On the exit side of the hall are two cylindrical poster stands displaying excerpts from several prisoners, diaries, describing life in the Ghetto as seen and felt by the inmates themselves.

The third hall of the Exhibition's documentary part is titled *What Happened to the Deported*. It specifies the places where the prisoners deported from Terezín were either murdered or selected for labor camps. Under focus are locations situated in the occupied regions of Poland and the former Soviet Union – locations of the „final solution“ phase. That is, namely, where most of the deportees were murdered. Those selected for labor camps were forced into slavery in various parts of Poland, Germany, and Austria.

The Exhibition is concluded with a summary of the Terezín Ghetto's statistics, located in the corridor between the last hall and the stairway. On display are the lists of transports to/from Terezín, the total numbers of prisoners by country of origin, and other statistical data.

The Museum's new exhibition is dedicated to the memory of all the victims who never returned and to the suffering of those who survived. The aim of the Exhibition is to address the widest range of visitors possible, especially young people, to impact on their education, tolerance, and resentment against violence in any form whatsoever.

DIE NEUE EXPOSITION IM GHETTO-MUSEUM IN THERESIENSTADT

Vojtěch Blodig
Resümee

Die ursprüngliche Exposition des Ghetto-Museums in Theresienstadt wurde 1991 anlässlich der Gedenkveranstaltungen zum 50. Jahrestag der ersten Deportationen der jüdischen Bevölkerung aus dem Protektorat feierlich eröffnet. Zur Zeit der Eröffnung wurde damit gerechnet, dass es sich um eine provisorische Exposition handelt, die in kurzer Zeit durch eine ständige ersetzt werden sollte. Deren Erfolg bei ihren Besuchern und auch der Mangel von Finanzen für die Installation einer ständigen Exposition trugen dazu bei, dass diese provisorische Exposition auch in den kommenden zehn Jahren andauerte. Vor einigen Jahren entstand ein Autorenkollektiv, in dem ausser der Historiker aus der Gedenkstätte Theresienstadt und weiterer Institutionen auch die ehemaligen Ghetto-Häftlinge vertreten waren. Die Bestrebungen dieses Kollektivs resultierten in die Aufstellung eines Gestaltungsplanes für die Exposition „Theresienstadt in der Endlösung der Judenfrage“. Dieser Gestaltungsplan wurde in zwei Etappen eingeteilt. Zuerst wurde in 1999 ein Teil der Exposition im Erdgeschoss des Ghetto-Museum-Gebäudes eröffnet, die den jüngsten Opfern des Theresienstädter Ghettos gewidmet ist. Der Schwerpunkt dieser Exposition befindet sich im zweiten Saal, in dem an einer Wand die Namen der 8000 Kinder unter 15 Jahre eingetragen sind, die entweder hier, in Theresienstadt, oder an anderen Deportationsorten im Osten ums Leben kamen.

Eine grosse Collage von Kinderzeichnungen im Treppenhaus verbindet diesen Expositionsteil mit der im ersten Stock untergebrachten historisch-dokumentaren Exposition. Sie ist so aufgefasst, dass die Zeichnungen mit den dunklen einem symbolischen Gitter ähnelnden Streifen getrennt sind. Eine wichtige Rolle spielt dabei die Farbigkeit dieser Zeichnungen. Herrliche deutliche Farben, die ein glückliches Kinderleben symbolisieren, bilden einen Kontrast zum graulichen Farbton der von Helga Hošková gemalten Zeichnungen, die dem Besucher das alltägliche Leben im Ghetto, gesehen mit Kinderaugen, nahe bringen.

Am Eingang in den historisch-dokumentaren Expositionsteil ist eine grosse Drehsäule mit judenfeindlichen Erlässen und Anordnungen aus den Jahren der nazistischen Okkupation von Böhmen und Mähren installiert. Im angrenzenden Gang befindet sich der Expositionsteil „Vorbereitung der Genozide“. Hier werden die judenfeindlichen Massnahmen veranschaulicht, die nach der Nazi-Machtergreifung in den okkupierten Ländern, besonders im Protektorat Böhmen und Mähren, getroffen wurden.

Der folgende erste Ausstellungssaal, benannt „Ghetto – späteres jüdisches Siedlungsgebiet – Sammel-, und Durchgangslager für jüdische Häftlinge in Theresienstadt“ dokumentiert die Ghetto-Geschichte in chronologischer Ordnung, berichtet über dessen Zweckbestimmung wie auch über die Rolle von Theresienstadt in der Endlösung der Judenfrage. Fotografien, Dokumente, Zeichnungen und auch einige Raumexponate schildern die Hauptereignisse des Ghetto-Lebens.

Ein grosses Gewicht wird auf die Rolle des dem zum Koordinatoren der „Endlösung“ gewordenen Reinhard Heydrichs gelegt. Seine Aufrückung auf den Posten des vertretenden Reichsprotektors für Böhmen und Mähren hatte eine weitere Eskalation der judenfeindlichen Massnahmen und die schnelle Arisierung, d.h. Konfiskation des jüdischen Besitzes zur Folge; in erster Linie aber die Beschleunigung der Vorbereitungs Schritte zur Ausrottung des tschechischen Judentums. Danach wird der Entscheidungsprozess über die Ghetto-Errichtung in Theresienstadt dokumentiert, ursprünglich ein Sammel-, und Durchgangslager für Juden aus dem Protektorat, nach der Konferenz in Wannsee aber auch ein Altersghetto für die Juden über 65 Jahre und für die „Prominenten“ aus dem „Reich“. Erwähnt wird zugleich die ständige Drohung, nach Osten transportiert zu werden – das grosse Trauma aller Häftlinge in Theresienstadt, dem sie ununterbrochen ausgesetzt waren. Ein weiteres Grundthema ist die propagandistische Funktion von Theresienstadt, die in zwei Besuchen der Delegierten des Internationalen Roten Kreuzes, wie auch in der Drehung eines propagandistischen Filmes über „das jüdische Siedlungsgebiet“ in Theresienstadt und in der nichtzuletzten Reihe auch in den Alibi-Bemühungen der SS-Leitung vor dem Kriegsende ihre Äusserung fand. Zum Abschluss dieser Exposition wird die Aufmerksamkeit der Flecktyphusepide-

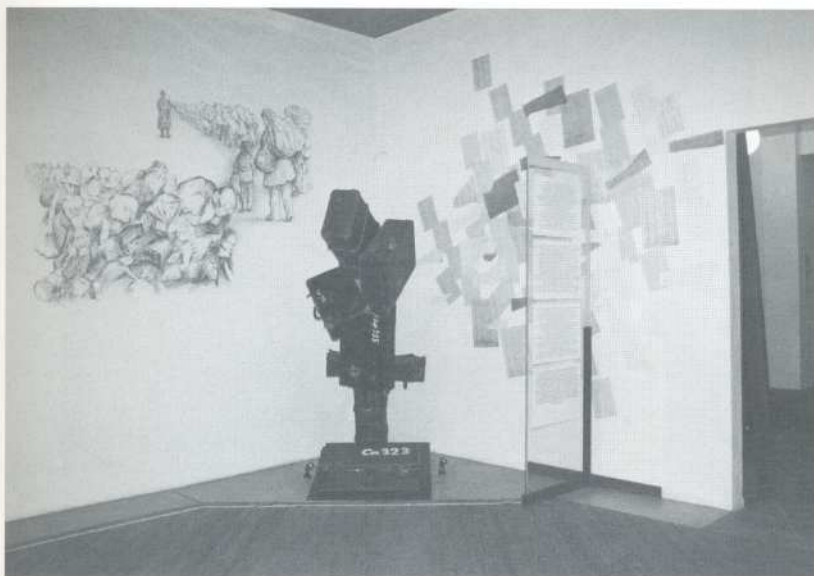
mie, die die letzten Hunderte von Opfern forderte, der Heimkehr der befreiten Häftlinge und dem weiteren Schicksal der SS-Verbrecher nach dem Krieg gewidmet.

Der grösste Expositionssaal, benannt „Leben und Tod in Theresienstadt – das Antlitz eines Alltags“, ist den Faktoren gewidmet, die das äusserliche Antlitz des alltäglichen Lebens der Theresienstädter Häftlinge und auch ihr inneres Leben bestimmten. Diese Faktoren werden in den einzelnen thematischen Einheiten eingehend dargelegt. Die erste thematische Einheit „Kampf gegen die Zeit“ befasst sich mit dem organisierten Widerstand der Theresienstädter Häftlinge und mit anderen Solidaritätsformen, mit denen die hiesigen Häftlinge dem Terror und der Verwirklichung der von ihren Bedrückern geschmiedeten Pläne Stirn boten. Schon die Benennungen dieser Einheiten bringen die behandelten Themen deutlich zum Ausdruck: „Raumnot“, „Hunger“, „Sterben und Tod“, „Arbeit“, „Gesundheitswesen“, „Geistiges Leben“, „Alte Häftlinge“, „Jüngste Häftlinge“, „Sie haben verschiedene Sprachen gesprochen“, „Was die Welt über Theresienstadt wusste“, „Kultur hat ihnen die Kraft gegeben“ und „Einer von Zehntausenden“. Das letzte bezieht sich auf Egon Redlich, einen der bedeutenden Mitarbeiter der jüdischen Selbstverwaltung im Ghetto, der an der Spitze der Abteilung für Kinder,- und Jugendbetreuung stand. Diese Abteilung sorgte für die Erziehung der jüngsten Häftlinge und auch für ihre geheime Ausbildung. Egon Redlich folgte dem Schicksal vieler anderer Häftlinge. Er wurde mit seiner Familie nach Auschwitz deportiert, wo alle in den Gaskammern Tod fanden. Zum Abschluss der Exposition in diesem Saal sind an zwei Säulen angebrachte Notizen aus den Tagebüchern einiger Häftlinge zu sehen. Diese Notizen widerspiegeln das Leben im Ghetto, wie es von den Häftlingen wahrgenommen wurde.

Der dritte Saal des historisch-dokumentaren Expositionsteils trägt die Benennung „Schicksale der Deportierten“. Die hier befindlichen Exponate machen den Besucher mit den Deportationsorten, in denen die Häftlinge nach dem erfolgten Transport getötet wurden, und Durchgangsorten (im Falle eines späteren Arbeitseinsatzes einiger Häftlinge) bekannt. Das okkupierte Territorium Polens und der Sowjetunion wurde zum Schauplatz der Endphase in der „Endlösung der Judenfrage“. Die meisten Deportierten fanden dort ihren Tod. Die Eingesetzten wurden dann gezwungen, in verschiedenen Lagern in Polen, Deutschland und Österreich Sklavenarbeit zu entrichten.

Die ganze Exposition wird mit der „Ghetto-Bilanz“ abgeschlossen. Sie beinhaltet die Liste der aus/nach Theresienstadt erfolgten Transporte, die nach einzelnen Ostländern geordneten Häftlingszahlen und andere statistische Angaben.

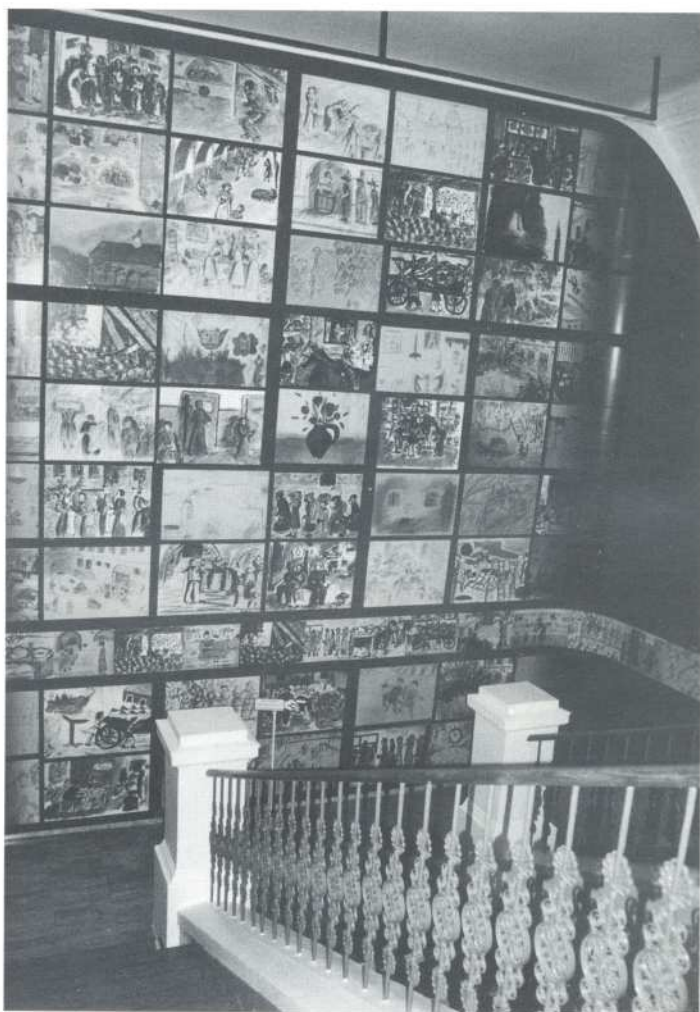
Die neue Exposition im Ghetto-Museum ist der Erinnerung an die Opfer und an das Leiden der Überlebenden gewidmet. Sie verfolgt das Ziel, das breiteste Besucherkreis anzusprechen, insbesondere die Jugend, und auf diese Weise zu ihrer Erziehung im Geiste der Demokratie, Toleranz und Unversöhnlichkeit gegenüber jeglicher Gewalt beizutragen.

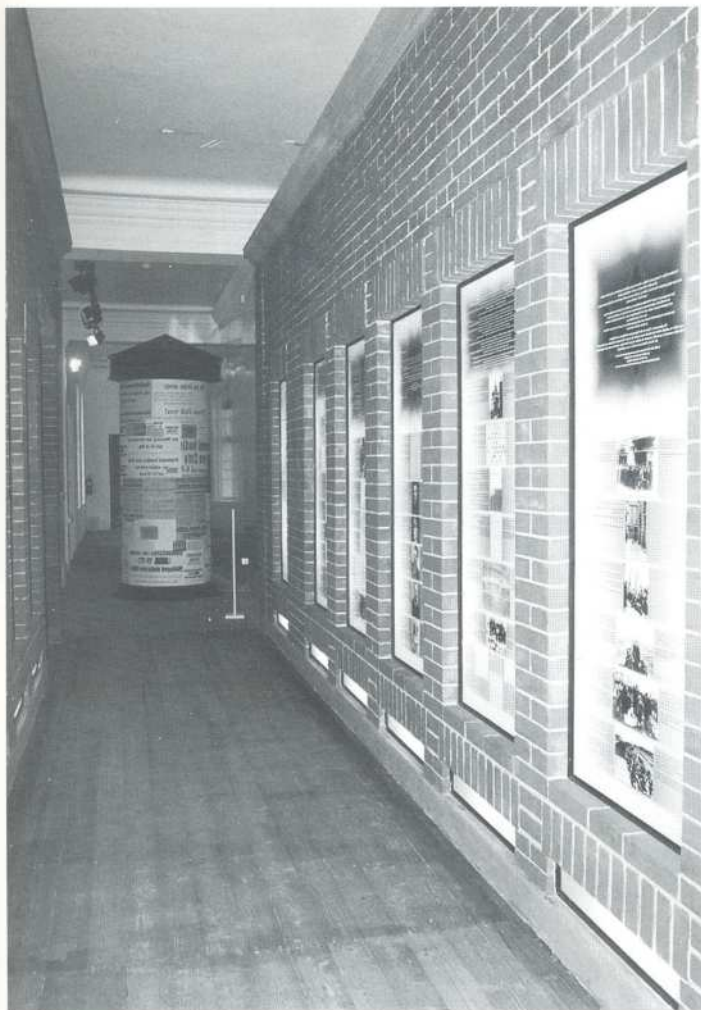
Objekt z transportních kufrů v přízemí Muzea ghetta

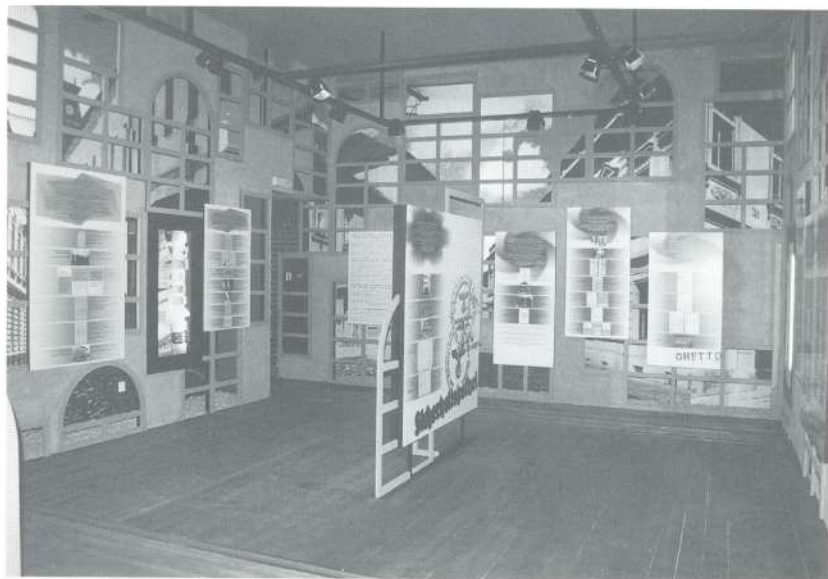
Pamětní síň nejmladších obětí terezínského ghetta

Koláž kreseb dětí z ghetta na schodišti Muzea ghetta.

Chodba s výstavními panely

První sál historicko-dokumentární expozice

Jedna z vitrín ve druhém sále

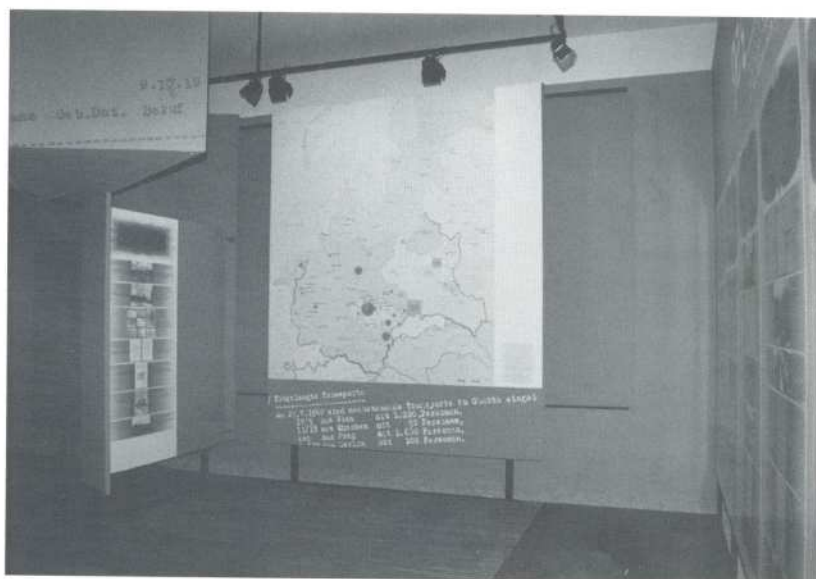
Průhled druhým sálem

Válec s plakáty
o kulturních událostech v ghettu

Ze třetího sálu historicko-dokumentární expozice

Nástěnná mapa v třetím sále

ŽIDÉ Z ROUDNICE NAD LABEM ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

Miroslav Franc

Nacistické vyhlazování židovského obyvatelstva tvoří tragickou kapitolu moderních dějin. Osud nevinných obětí se temným písmem zapsal do historie mnoha míst Evropy, kde Židé po staletí žili a podíleli se na ekonomickém i kulturním dění. Holocaust dlouhé a prospěšné soužití nenávratně zničil. Rekonstrukce tohoto konce na jednom místě v Čechách je obsahem následujícího příspěvku. Přibližuje tíživou atmosféru přípravy a provádění hitlerovského úředního pogromu ve městě, vzdáleném jen několik kilometrů od Terezína, v Roudnici nad Labem.

První zprávy o přítomnosti Židů v Roudnici pochází ze 16. století. Původní židovská čtvrť se nacházela v blízkosti zámku. Židé byli odtud v souvislosti se stavbou kapucínského kláštera přesídleni na opačný konec města, do sousedství římskokatolické fary a kostela. V prostoru dnešní Havlíčkovy ulice (kde se stále říká V židech) vzniklo nové ghetto se synagogou a hřbitovem.

Z izolace ghetta se i roudničtí Židé osvobodili v období liberalizace 19. století a stali se plnohodnotnou součástí života města. Soužití s ostatními obyvateli města se až do nacistické okupace odvíjelo bez významných problémů. Počet Židů ve městě postupně klesal, z původně mnohasetčlenné komunity žilo v roce 1921 v Roudnici nad Labem 194 osob.¹⁾

Počátky represe

Tlak nacistických protizidovských opatření pocítili v českých zemích jako první Židé v okupovaném pohraničí. Již v předmnichovské době zde docházelo k protičeským a protizidovským výtržnostem sudetoněmeckých fašistických skupin. Četné rodiny proto odcházely do vnitrozemí. Proud uprchlíků zmohutněl po anexi pohraničí; mnozí z těch, kteří Roudnici (která se náhle stala pohraničním městem) procházeli nebo se zde i usadili, byli židovského původu.

Prostředí okleštěné republiky také nebylo oproštěno od antisemitských vystoupení, zejména domácí fašistické skupiny byly častými původci těchto projevů. Fašisté z Vlajky vylepovali v Roudnici nad Labem v říjnu 1938 žluté letáky s nápisy *Židé, nejste zde vítáni.*²⁾

Antisemitismus druhé republiky znamenal jen úvod velké tragédie. Předzvěstí hlavního dějství byl vlak, který v podvečer 14. března 1939 projížděl podél bývalého roudnického ghetta. Do Berlína k jednáním s představiteli Německa odjížděl prezident Emil Hácha. Okupace zbytku republiky spojená s vyhlášením Protektorátu Čechy a Morava přinesla nový „německý pořádek“ i k nám, likvidace Židů byla jeho součástí. Proces, směřující k plynovým komorám Osvětimi, měl podobný průběh jako v jiných oblastech pod nacistickou

vládou. Perzekvovaná skupina byla nejprve definována, poté v izolaci ožebračena a nakonec deportována a vyvražděna. Za necelé tři roky po Háchově vlaku začaly po stejné trati a stejným směrem jiné vlaky odvážet české Židy do terezínského ghetta.

Do provádění protizidovských opatření byly zapojeny všechny složky protektorátního aparátu. V *židovské otázce vydávala nařízení říšská vláda, říšská ministerstva, říšský protektor, oberlandrát, gestapo i Zentralstelle. Nařízení vydávaly také všechny složky protektorátního aparátu. Vznikla tak změl nařízení, příkazů a zákazů, které se často navzájem překrývaly a v nichž se nakonec nikdo nevyznal.*³⁾ Průběh perzekuce ovšem tento labyrint nijak nezměnil a nezmírnil.

Pro provádění represivních opatření v jednotlivých městech a obcích hrály důležitou úlohu výše zmíněné oberlandráty. Úřady oberlandrátů podléhaly přímo říšskému protektorovi a dohlížely mj. na činnost nižších českých správních institucí, tedy okresních a obecních úřadů. Roudnický okres podléhal úřadu oberlandráta, který sídlil na Mělníku a později na Kladně. Prostřednictvím okresních úřadů se protizidovská opatření dostávala k vlastním výkonným orgánům v jednotlivých obcích. Úřední korespondence Okresního úřadu v Roudnici nad Labem s oberlandrátem a také s městskou samosprávou, spolu s dalšími materiály těchto institucí (uložená ve Státním okresním archivu v Lovosicích) tvoří podstatnou část pramenné základny tohoto příspěvku.

Pro tragický osud obětí byla klíčová evidence osob podléhajících rasovým zákonům. První evidenční akce se uskutečnila ihned po vyhlášení protektorátu, kdy měly být odevzdány seznamy členů náboženských obcí. Evidenční záznamy byly ještě v říjnu téhož roku a na podzim 1941 rozšiřovány a doplňovány. Okupanti věnovali evidenci velkou pozornost, bez administrativního podchycení se jedinec nedostal do soukolí mašinérie holocaustu. To štěstí však měl jen málokdo.

Vyhlášky a nařízení

K základním protizidovským legislativním opatřením v protektorátu patřilo především Nařízení říšského protektora o židovském majetku z 21. června 1939, Nařízení protektorátní vlády o právním postavení Židů ve veřejném životě ze 4. července 1939 a Nařízení říšského protektora o vyřazení Židů z hospodářského života z 26. ledna 1940.

Perzekuce v pracovní sféře se projevovala pod nejrůznějšími záminkami prakticky od počátku protektorátu. V žádosti o prověření majetkových poměrů židovských zaměstnanců, kterou zaslal v létě 1939 Okresní úřad v Roudnici nad Labem velitelství místní četnické stanice, se uvádí: *Podle výnosu Ústavu pro péči o uprchlíky při ministerstvu sociální a zdravotní správy ze dne 7. července 1939 č. R-310-30/6 jest působiti na zaměstnavatele, aby nahradil židovského zaměstnance způsobilým zaměstnancem z řad uprchlíků české národnosti.*⁴⁾

Vládní Nařízení o právním postavení Židů ve veřejném životě generalizovalo předchozí opatření v pracovní sféře. Zaměstnanci museli předkládat osvědčení o nežidovském rodovém původu, Židé měli být propuštěni. Podle pokynů ministerstva vnitra vydaných k tomuto nařízení byla také územní samospráva povinna kontrolovat rasovou příslušnost svých zaměstnanců.⁵⁾ Árijští zaměstnanci museli předložit přezkoušená prohlášení o rodovém původu. Za vyhotovení 2000 kusů formulářů *Osvědčení o nežidovském původu* předložil majitel jedné roudnické tiskárny Okresnímu úřadu účet ve výši 180 korun.⁶⁾ Přípisem datovaným k 10. říjnu 1940 oznamoval starosta města, že *u města Roudnice n. L. není zaměstnanec židovského původu.*⁷⁾

Židovských pracovních sil bylo využíváno v nejrůznějších formách nucených prací. Podle vzpomínek jedné z obětí perzekuce *pracovní úřad nemohl přirozeně nechat Židy lenořit a přál si, aby pracovali. Z počátku se spokojil, když si našli židé práci sami, ale později tvořil z nich skupiny a posílal je na různé práce, jako regulace řek, stavba přístavů a železnice, kácení stromů, v továrnách, do oslavanských dolů a do Lípy.*⁸⁾ Na jaře 1941 vydal vedoucí hospodářského oddělení úřadu říšského protektora směrnice o pracovním nasazení Židů. Ti museli absolvovat zdravotní prohlídky k posouzení pracovní způsobilosti a na jejich základě pak docházelo k organizování pracovních skupin, hlavně ve stavebnictví. Starší lidé, neschopní těžké práce, byli povoláni alespoň k pomocným pracím při zkrášlování města. V předvolání, které dostávali roudničtí Židé, stálo: *Povolávám vás ku práci potřebné pro úpravu města. Dostavte se s potřebným nářadím (krumpáč, lopata) dne 12. června 1941 o 7. hodině ranní před radnici.*⁹⁾

Nařízení říšského protektora Neuratha o židovském majetku obsahovalo diskriminační opatření v hospodářské sféře a urychlilo vyvlastňování židovského majetku. Především ale znamenalo zavedení německých kritérií pro určování židovské rasy, tedy norimberských zákonů, na území protektorátu. Skupina perzekvovaných se tak rozšířila o ty, kteří o svém původu věděli často jen velmi málo. Mnozí tzv. asimilovaní pak mnohdy získali první obšírnější informace o židovství až v terezínském ghettu.

Diskriminační opatření se dotkla i ubytování a nemovitostí. Podle vzpomínek jednoho z perzekvovaných Židů *Němcům nebylo však také vhod, že dosud slušně bydlíme. Měli spadeno na naše byty a namnoze i na naše bytové zařízení. A tu přišli jako první na řadu majitelé rodinných domů a přepychových bytů. Museli je často v několika málo hodinách opustit a z celého zařízení si směli vzít jen tolik, co jim nový majitel dovolil. Potom následoval byt za bytem a židé se museli často spokojit jen s jediným pokojíkem jako podnájemníci.*¹⁰⁾

Také v Roudnici nad Labem museli Židé v létě 1940 opustit velké byty, do nichž se pak nastěhovalo „árijské“ obyvatelstvo. V souvislosti s touto akcí byly některé domy neznámými výtržníky pomalovány červenými Davidovými hvězdami a protizidovskými nápisy.¹¹⁾ Devět židovských rodin bylo umístěno do vyčleněného domu, kde byl také zřízen protiletický kryt. Tento dům stál ve-

dle železniční trati, po které později projížděly transporty vězňů do Terezína. Dosud nedeportovaní nucení nájemníci mohli z oken domu sledovat i své blízké na cestě ke zkáze.

Snahy okupantů o izolaci pronásledovaných však sahaly ještě dál. V lednu 1941 byli zástupci roudnického Okresního úřadu kladenským oberlandrátem pověřeni vypracovat další návrh na vystěhování Židů z centra Roudnice nad Labem a později z města vůbec. Podle předchozích jednání bylo navrženo vystěhování do kasáren v nedaleké obci Mšené-lázně.¹²⁾ V návaznosti na tento návrh obecní samospráva informovala, že *veškeré židovské domy ve středu města byly znovu úředně prohlédnuty a zjištěno, že v těchto židovských domech bydlí většinou arijci.*¹³⁾ Možnosti dalšího soustředění a vystěhování rekapitulovala z popudu Okresního úřadu zpráva četnické stanice: *Nejvhodnějším místem pro soustředěné ubytování Židů v Roudnici n. L. by byla Havlíčkova ulice (V židech). Toto by však pravděpodobně nebylo možné z technických důvodů pro nedostatek vhodných domů a pak proto, poněvadž toto místo je v těsném sousedství železniční tratě. Jiného vhodného místa v Roudnici není a bylo by snad možno uvažovati o ubytování Židů v některých uprázdněných vojenských kasárnách, buď ve Mšeném nebo Budyni n. O.*¹⁴⁾

Okresní úřad tedy 21. ledna 1941 ve zprávě na Kladno možnost přesídlení Židů v rámci města zpochybnil a navrhl možnost přesunu do Mšeného-lázní, kde by mohl být v uprázdněných kasárnách zřízen pro ně tábor. Dále by podle této zprávy *tábor mohl být použit i pro obecně škodlivé Židy z jiných okresů.*¹⁵⁾ Židé měli být nasazeni na zemědělské práce. V dalším návrhu ze 4. února byla pro možnost jejich koncentrace zmíněna ještě další kasárna v nedaleké obci Dušníky.¹⁶⁾ Žádný z těchto podnětů nebyl realizován.

Nucené vystěhování židovských nájemníků nebo majitelů nemovitostí však v průběhu roku 1941 pokračovalo. Přesuny byly zaznamenány na zvláštních evidenčních lístcích, jež byly v prosinci 1941 zaslány na oberlandrát. Uvolněné židovské domy se staly předmětem zájmu místních firem a obyvatelstva.

Vyvlastňování se týkalo nejen obytných domů, ale také obchodních a výrobních budov a také ovšem objektů pro liturgické účely. Zajímavý v tomto směru byl případ roudnické synagogy. Představitel radnice jednal s kladenským oberlandrátem o možnosti využití tohoto objektu pro účely města. Městská rada se v červnu 1940 usnesla podat příslušnou žádost v tomto směru na pražské gestapo a objevila se myšlenka umístit sem městské muzeum.¹⁷⁾ Na schůzi 7. října 1940 však bylo oznámeno, že *vzhledem k výsledkům místního šetření v synagoze,*¹⁸⁾ svědčících proti uvedenému využití, město o synagogu nemá zájem.

K návrhu na využití synagogy se vedení města vrátilo o rok později, opět v souvislosti s umístěním muzea.¹⁹⁾ Byla odeslána žádost na Vystěhovalecký fond, kterou podpořil i kladenský oberlandrát.²⁰⁾ Z realizace však nakonec sešlo. Kunsthistorik dr. Poche v objednaném posudku konstatoval, že objekt není pro předpokládané účely vhodný.²¹⁾ Definitivní konec plánů pak znamenala

(přes počáteční optimismus jednoho německého člena vedení města) příliš vysoká cena synagogy, stanovená Ústřednou pro židovské vystěhovalectví. Na schůzi obecní správní komise 3. června 1942 proto bylo rozhodnuto od koupě upustit.²²⁾

Pomyslné ghetto beze zdí oddělovalo a věznilo Židy od ostatního obyvatelstva stále důkladněji. Protižidovská opatření se nevyhnula ani volnému času perzekvovaných. Vyhlášek, nařízení a zákazů byla dlouhá řada, například *Vyhláška o přístupu Židů do veřejných podniků*, vydaná Okresním úřadem v Roudnici n. L. 28. srpna 1939, v *zájmu veřejné bezpečnosti a veřejného klidu a pořádku* zakazovala osobám židovského původu návštěvu všech kaváren, vináren a zahradních restaurací.²³⁾ Později byl podle téhož zákona zakázán i vstup do veřejných parků a sadů. V září 1939, právě na židovský svátek Dne smíření, museli Židé odevzdat rozhlasové přijímače. *Němci věděli dobře, jak posvátným je den smíření každému Židovi, věděli, že jsou Židé toho dne od rána do večera v chrámě, že se zdržují všech prací a všeho všedního a zrovna ten den si vybrali pro své nařízení a nutili nás, abychom vlekli těžký aparát na četnickou stanici.*²⁴⁾

Dodržování diskriminačních opatření bylo přísně kontrolováno a porušení trestáno. V dubnu 1940 například jeden z roudnických Židů zaplatil pokutu 5000 Kč. *pro přestupek návštěvy cirku po 20 hodině večerní.*²⁵⁾ Na potvrzení o pokutě, které dostal roudnický fotbalový fanoušek židovského původu pro pozdní návrat z utkání stojí, že zaplacená pokuta 2500 Kč bude použita *ve prospěch dobročinných účelů.*²⁶⁾

Tíživé podmínky asi nejvíce působily na citlivou mladou generaci. Richard Feder, který 7 let působil jako roudnický rabín, vzpomínal: *Naši hoši a naše dívky se zřekli všech zábav a všech požitků, které svět poskytoval, a spokojili se domácími zábavami a knihami. Ale bylo jim přece velmi líto, že nesmějí některý krásný film shlédnout, že si nesmějí v sádkách odpočinout, že nesmějí jít na kopanou nebo na výlet.*²⁷⁾

Když byli židovští žáci počátkem školního roku 1940/41 vyloučeni ze škol, vzdělávali se mladí lidé tajně doma. V Roudnici vedl domácí vyučování v objektu, ve kterém bylo ubytováno několik židovských rodin, učitel Karel Vrba.²⁸⁾ Organizoval také dětské divadlo, ve kterém se děti mohly alespoň na chvíli odpoutat od tíživé reality. Po deportaci do Terezína se Vrba zapojil do pedagogické činnosti v ghettu.

Atmosféra strachu

Represe způsobily zvýšený zájem o vystěhovalectví. Také touto cestou se nacistické úřady zpočátku snažily učinit území protektorátu „judenrein“. Židé, především bohatí nebo svobodní, byli povinni předkládat tzv. vystěhovaleckou mapu, tedy podklady pro případné vystěhování. Nemajetní židovští vystěhovačci byli později dokonce osvobozeni od úředních poplatků a kolků při vyřizování žádosti o vystěhovalectví.²⁹⁾

Možnosti emigrace však byly značně omezené a postupně ještě více slably, když většina zemí omezovala přistěhovalecké kvóty. Ty navíc podstatně vyčerpala vlna vystěhovalectví z Německa a Rakouska, takže pozdější zájemci o emigraci z řad protektorátních Židů měli ztíženou úlohu. Jejich volbu ovlivňovaly i jiné faktory: *Rozhodnutí k vystěhovalectví bylo daleko těžší než v Německu a Rakousku. Tam stáli Židé tváří v tvář obyvatelstvu, které je větším dílem nenávidělo, tady však trpěli spolu s okolím přátelsky jim nakloněným, s nímž společně doufali v brzké zhroucení groteskního protektorátu.*³⁰⁾ Včas odejít se podařilo jen nemnohým. Z Roudnice šlo snad jen o členy rodiny místního výrobce zemědělských strojů, kteří v dubnu 1940 vycestovali do Argentiny.³¹⁾

Vystěhovalectví měla usnadňovat v Praze v létě 1939 nacisty zřízená Ústředna pro židovské vystěhovalectví (Zentralstelle für jüdische Auswanderung). Jak její počáteční činnost komentovali někteří postižení, *jediná věc, kterou 'Zentralstelle' Židům povolila, byla sbírka mezi Židy pod heslem 'Darovat, budovat, žít.' Z jejího výnosu poskytovala pražská židovská obec velké podpory těm, kdož měli možnost dostat se za hranice, a zřizovala nákladné přeškolovací kursy všech druhů, ve kterých se učili advokáti, žurnalisté, bankovní úředníci nejrůznějším řemeslům.*³²⁾ Ústředna se později stala důležitým centrem vedení protizidovských akcí, vyvlastňování majetku a deportací.

Přístup obyvatelstva Roudnice nad Labem k perzekvovaným Židům byl rozdílný, objevily se jak projevy solidarity, tak také kolaborace a napomáhání při pronásledování. Antisemitismus nacházel podporu hlavně mezi částí veřejnosti přístupnou jednoduchým heslům a frázím. K nim patřili především členové fašistické organizace Vlajka, na jejíž konto připadá podstatná část protizidovských výtržností v Roudnici.

V únoru 1940 se zde konala přednáška na téma „Židozednářství – metla lidstva“, navštívená asi 120 lidmi a v souvislosti s ní se ve městě objevily protizidovské letáčky.³³⁾ Několikrát se ve městě objevily protizidovské nápisy. Policie se tomu snažila zamezit a pachatele stíhala. V srpnu 1940 byla při psaní nápisů chycena trojice vlajkařských výrostků, část byla zadržena a v jejich prospěch se pokoušel intervenovat místní vedoucí Vlajky, který se na policejní strážnici dostavil ve vlajkařském stejnokroji.³⁴⁾ Docházelo i k fyzickým útokům, v jedné z okolních obcí byl například na taneční zábavě místními fašisty napaden židovský mladík.³⁵⁾ Nutno podotknout, že Vlajka se podle hlášení okresního úřadu setkávala u obyvatelstva s odporem.³⁶⁾

Německé antisemitské tažení u nás si vyžádalo oběti ještě před začátkem deportací a vyvražďování. Jeden z řady tragických důsledků tlaku represe se odehrál i v Roudnici nad Labem. V březnu 1941 se pokusila „árijská“ matka otrávit sebe a své dvě židovské děti svítiplynem. Obě děti, chlapci ve věku 11 a 12 let, pocházely z jejího prvního manželství se židovským lékařem, se kterým se v roce 1940 nechala rozvést. Děti zemřely, matku se podařilo zachránit. Motívem jejího činu mělo být (podle vyjádření okresního hejmanství pro kla-

denského oberlandráta), že ve svém druhém manželství *už nemohla vést luxusní život.*³⁷⁾

Pohřeb připadl na citlivé datum 15. března, účast byla masová (podle vyjádření hejtmanství 800 – 1000 osob, podle zprávy SD 4000 lidí³⁸⁾), událost tedy samozřejmě neunikla pozornosti německých úřadů. Kladenský oberlandrát si vyžádal z roudnického okresního úřadu vysvětlení. Zpráva, kterou poslal rada politické správy okresního hejtmanství (z úředního pověření účastník pohřbu) uváděla zcela nepolitické důvody rozsáhlosti akce, velkou účast na pohřbu přičítala lidské zvědavosti. Jako důkaz nezávadnosti bylo uvedeno, že *pohřební ceremoniál pozorovali též roudničtí Němci,*³⁹⁾ z nichž jeden ovšem pana radu za účast na pohřbu udal gestapu.⁴⁰⁾

Zničení

Léto 1941 přineslo přechod k poslední fázi protižidovského tažení, k fyzické likvidaci obětí. Obludné finále bylo v protektorátu předznamenáno nástupem Reinharda Heydricha do úřadu říšského protektora. Všechna „přípravná“ opatření již byla provedena a vedoucí pražské Ústředny pro židovské vystěhovalectví Hans Günther mohl v říjnu 1941 ohlásit, že na území protektorátu došlo k úplnému vyřazení Židů z veřejného a společenského života i z výkonu povolání, že židovské hospodářství bylo téměř úplně zničeno, zbývající majetek podchycen a zajištěn.⁴¹⁾ „Konečnému řešení židovské otázky“ nic nestálo v cestě.

Likvidovat Židy západní a střední Evropy před zraky spoluobčanů se nacisté neodvážili, rozhodli se nejprve je deportovat mimo „civilizaci“. V Pobaltí, Bělorusku a na Ukrajině už bylo vyvražďování v plném proudu a začalo se připravovat i na území Polska. Vedle domácích Židů zde tedy byly vyvražďovány i transporty ze Západu a přímo sem směřovalo několik prvních vlaků z našeho území.

Většina českých Židů však měla být nejprve soustředěna na jednom místě v protektorátu a teprve odtud měly odjíždět transporty na smrt. Při hledání vhodného místa se uvažovalo o mnoha lokalitách, jednou z nich byla i Roudnice nad Labem, která však byla vyloučena jako *příliš hezká.*⁴²⁾ Volba nakonec padla na nedaleký Terezín; stará josefínská pevnost byla pro plánované využití zvláště vhodná. Dne 24. listopadu 1941 projel Roudnicí první vlak s vězni pro terezínské ghetto, šlo o tzv. komando výstavby. Brzy jej následovaly desítky dalších.

Z mašinérie holocaustu již pro většinu nebylo úniku. V roce 1943 byli na seznamu pohřešovaných Židů z Roudnice nad Labem 2 muži.⁴³⁾ Jeden z pohřešovaných byl nakonec (po denunciaci svého spoluobčana – vlajkaře) dopaden gestapem v Praze⁴⁴⁾ a spolu se svou „árijskou“ přítelkyní zavražděn. Druhý pohřešovaný pravděpodobně spáchal sebevraždu.

Do Terezína bylo z celkového množství 111 obyvatel Roudnice nad Labem podléhajících rasové perzekuci deportováno 95 osob, nejvíce transporty

z Kladna v únoru 1942.⁴⁵⁾ Budoucí vězni ghetta odjížděli do Terezína přes sběrná střediska, ve kterých probíhala úřední příprava na „ghettoizaci“. Pro Židy ze severozápadní části protektorátu se toto středisko nacházelo na Kladně. Občané, kteří obdrželi povolání do transportu, se měli do dvou dnů dostavit do jedné z kladenských škol a zde probíhala v polovině února 1942 jejich registrace. 22. a 25. února 1942 pak byli odtud deportováni transporty označenými Y a Z do Terezína. Pro dokreslení nacistické byrokratické mašinérie je charakteristické, že pro deportované Židy musely být vyplněny a odeslány policejní odhlásky pobytu.

Opuštěný židovský majetek nezůstal ležet ladem. Okresní úřad byl pověřen objednat na 16. března 1942 znalce k jeho ohodnocení. K uložení zajištěného movitého majetku deportovaných Židů byl určen sál jedné z roudnických restaurací, věci měl přejmout a zabezpečit Okresní úřad a kladenský oberlandrát měl organizovat odvoz.⁴⁶⁾ Část majetku byla prodána ve městě v dražbách.

Několik dalších osob bylo později z Roudnice nad Labem deportováno do Terezína pražskými transporty *Ca*, *Cv* a *Dt*. Jeden z účastníků transportu *Cv* vzpomínal: *Začátkem roku 1943 nastala tzv. registrace míšenců, ta se konala v tehdejších sídelním městě oberlandráta, na Kladně. My zaregistrovaní míšenci jsme dostali příkaz nastoupit 20. února do Prahy do Veletržního paláce. Tam se nás sešlo asi osmnáct nebo dvacet. Protože transport Cv byl odložen, strávili jsme tam místo obvyklých tří čtyř dnů více než 14 dnů, až do 6. března 1943, kdy byl vypraven transport Cv z Prahy, z Veletržního paláce do Terezína.*⁴⁷⁾

V lednu 1945 byla ze všech zaregistrovaných roudnických Židů na svobodě již jen skupina tzv. *arisch versippt*, tedy „míšenci a Židé ze smíšených manželství“. Nacisté rozhodli poslat je rovněž do Terezína, a to k tzv. uzavřenému pracovnímu nasazení. Měli zde nahradit úbytek pracovních sil, způsobený transporty do Osvětími na podzim 1944. Osud roudnických občanů z těchto transportů v lednu a v únoru 1945 (označení transportů *AE*) byl příznivější než u předchozích. Protože transporty z Terezína na Východ již neodjížděly, až na jeden případ (dotyčný zemřel 8. května 1945) v Terezíně všichni věznění přežili.

Další osudy účastníků transportů byly tragické, obětí nacistického vyhlazování se celkem stalo 66 roudnických Židů. Většina z nich byla z Terezína odvezena dále, do míst vyhlazování na Východě, z deportovaných se vrátil jen málokdo. Přibližně polovina roudnických Židů, deportovaných do Terezína kladenskými transporty, nastoupila svou osudovou cestu ze své vlasti na jaře 1942, cílem byla polská ghetta v Izbici, ve Varšavě a Lublinu. Podmínky života zde byly otřesné, ghetta ale sloužila jen jako přestupní stanice do vyhlazovacích táborů Belzec, Sobibor či Treblinka. Nepatrně odlišný osud mělo těch několik roudnických občanů, kteří byli z Terezína deportováni v říjnu 1942 v rámci tzv. transportů starých lidí. Přímo z nádražní rampy na konečné stanici byli odvedeni do plynových komor Treblinky.

Od podzimu 1942 začaly transporty z Terezína odjíždět do Osvětimi-Birkenau. Sem dorazivší transport byl podroben selekci, pro další pracovní nasazení byla vyčleněna většinou jen malá část a ostatní byli zlikvidováni v plynových komorách.

Epilog

Do Roudnice nad Labem se po skončení války vrátila jen hrstka Židů. Část z nich byla domů dopravena autobusy, které byly z Roudnice nad Labem vypravěny do Bergen-Belsenu⁴⁸⁾ a dalších koncentračních táborů. Tato a další podobné pomocné akce byly součástí aktivity roudnické Katolické charity resp. její Ošetřovatelské a pečovatelské služby v rodinách.⁴⁹⁾ Zástupci charity se po dohodě se zástupcem Mezinárodního výboru Červeného kříže v Terezíně Paulem Dunantem starali také o vězně z Terezína. V samotné Roudnici nad Labem byly pro péči o oběti nacistických perzekučních zařízení uvolněny četné školní budovy a zde jim byla poskytována první péče.

Pro roudnickou židovskou obec znamenala druhá světová válka konec staleté existence. Do rodného města se vrátilo jen několik jednotlivců, židovské památky města byly v následujících desetiletích devastovány a vzpomínka na někdejší spoluobčany se vytrácela.

Ovšem důkazem, že tuto kdysi slavnou obec nepřikrylo zapomnění, není jen článek, který jste právě přečetli. Předměty, užívané při náboženských obřadech zaniklých českých židovských obcí, okupanti shromáždili v Praze. Odtud pak byly v 60. letech 20. století četné tóry získány londýnskou westminsterskou synagogou a byly distribuovány do celého světa. Dvě, které původně náležely roudnické židovské obci, dnes opět slouží svému účelu v USA.

Poznámky:

- ¹⁾ Podle roudnického rabína E. F. Löviho in: Hugo Gold, Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a přítomnosti, Praha 1934, s. 528.
- ²⁾ Rudé proudy, časopis československé sociálně demokratické strany dělnické na Podřipsku, 1938, č. 45.
- ³⁾ Karel Lagus, Josef Polák, Město za mřížemi, Praha 1964, s. 42.
- ⁴⁾ Viz např. žádost č. 17214/39 z 26. 7. 1939, Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích (dále SOKA Ltm), fond Okresní úřad Roudnice (dále OkÚ Rce) k. 730.
- ⁵⁾ Sdělení starosty z 13. září 1940, č.j. 8266/40-IV-B, SOKA Ltm, fond Archiv Roudnice nad Labem (dále ARce), k. 175.
- ⁶⁾ SOKA Ltm, fond OkÚ Rce, k. 730.
- ⁷⁾ Oznámení Městského úřadu (dále MÚ) č. 8266/40 IV B, SOKA Ltm, ARce, k. 175.
- ⁸⁾ Richard Feder, Židovská tragédie, dějství poslední, Kolín 1947, s. 23.
- ⁹⁾ Předvolání pro Rudolfa Porgese, soukromá sbírka.
- ¹⁰⁾ R. Feder, c. d., s. 20.
- ¹¹⁾ Situační zpráva OkÚ pro oberlandrát (dále OLR) Mělník z června 1940, SOKA Ltm, OkÚ Rce, katalog presidiálních spisů, K. 42/B 30.

- 12) Hlášení o návštěvě úřadu oberlandráta na Kladně z 15. ledna 1941, SOKA Ltm, OkÚ Rce, k. 730.
- 13) Zpráva MÚ v Roudnici n. L., č.j. 552/40-VI, SOKA Ltm, OkÚ Rce, k. 730.
- 14) Zpráva četnické stanice v Roudnici n. L., č.j. 416/41, SOKA Ltm, OkÚ Rce, k. 730.
- 15) Návrh odpovědi pro OLR č. 2008/41-K z 20. ledna 1941, SOKA Ltm, OkÚ Rce, k. 730.
- 16) Návrh odpovědi pro OLR č. 2008/41-K ze 4. února 1941, SOKA Ltm, OkÚ Rce, k. 730.
- 17) Zápis ze schůze městské rady 24. června 1940, SOKA Ltm, ARce, k. 113, s. 189–190.
- 18) Zápis ze schůze městské rady 7. října 1940, SOKA Ltm, ARce, k. 113, s. 283.
- 19) Schůze obecní správní komise 22. října 1940, SOKA Ltm, ARce, k. 114, s. 48.
- 20) Žádost č. 1845/42-IV-A, SOKA Ltm, OkÚ Rce, k. 730.
- 21) Zápis ze schůze obecní správní komise 25. 2. 1942, SOKA Ltm, ARce, k. 115, s. 88.
- 22) Zápis ze schůze obecní správní komise 3. června 1942, SOKA Ltm, ARce, k. 115, s. 134.
- 23) Archiv Památníku Tereziín (dále APT), Nacistická perzekuce, A 980.
- 24) R. Feder, c. d., s. 21.
- 25) Zápis ze schůze městské rady 26. 4. 1940, SOKA Ltm, ARce, k. 113, s. 132.
- 26) Pokuta pro R. Porgese z 5. 6. 1940, soukromá sbírka.
- 27) R. Feder, c. d., s. 14.
- 28) Vzpomínka ing. Bohumila Porgese, APT/Sb. vzpomínek, A 8733.
- 29) Oběžník Ministerstva vnitra ze 7. 5. 1941, č. D-1200-18/4-41-5, SOKA Ltm, OkÚ Rce, k. 730.
- 30) Emil Utitz, Tereziínské transporty, in: Věstník židovských náboženských obcí v Československu, 1955, 6, s. 6.
- 31) Seznam vystěhovaných „Provinz“, APT, k. 39/gh, A 7219.
- 32) R. Feder, c. d., s. 15.
- 33) Situační zpráva pro OLR Mělník, únor 1940, SOKA Ltm, OkÚ Rce, katalog presidiálních spisů, k. 42/B16.
- 34) Oznámení Policejního úřadu z 3. srpna 1940, č. 297, SOKA Ltm, ARce, k. 245.
- 35) Zápis ze schůze městského zastupitelstva Roudnice z 20. 5. 1940, SOKA Ltm, ARce, k. 113, s. 151.
- 36) Hlášení z 20. 12. 1940, SOKA Ltm, OkÚ Rce, katalog presidiálních spisů, k. 42B.
- 37) Zpráva rady politické správy z 26. března 1941, SOKA Ltm, OkÚ Rce, katalog presidiálních spisů, k. 42/B 16.
- 38) Sicherheitsdienst RF SS, SD-Leitabschnitt Prag, Die politische Entwicklung im Protektorat Böhmen und Mähren, Monatsbericht 1. 4. 1941, SÚA, fond ÚRP-d, kart. 32, citováno dle: Miroslav Kárný, „Konečné řešení“ Genocida českých Židů v německé protektorátní politice, Praha 1991, s. 54.
- 39) Zpráva rady politické správy z 26. března 1941, SOKA Ltm, OkÚ Rce, katalog presidiálních spisů, k. 42/B 16.
- 40) Státní oblastní archiv Litoměřice (dále SOA Ltm), fond Mimořádný lidový soud (dále MLS) tamtéž, k. 8/37/45.
- 41) Zpráva H. Günthera o vývoji situace v protektorátu od 15. 3. 1939 do 1. 10. 1941 z 2. 10. 1941, SÚA, 114–2–56, citováno dle: Kárný, c. d., s. 13.
- 42) K. Lagus, J. Polák, c. d., s. 63.
- 43) Seznamy pohřešovaných osob „Provinz“, APT, k. 39/gh., A 7221.
- 44) Soudní spis A. Bauera při Mimořádném lidovém soudu v Litoměřicích, výpověď S. Kabelky, SOA Ltm, MLS Ltm, k. 8, č. 37/45.
- 45) Seznam vypracovaný evidenčním oddělením Židovské rady starších v Praze v roce 1943, APT, A 7131.
- 46) Rukopisy úředních oznámení pro OkÚ Rce ze 14. března 1942 č. 16164 a 16165, SOKA Ltm, OkÚ Rce, k. 730.
- 47) Vzpomínka ing. Bohumila Porgese, APT/Sb. vzpomínek, A 8733.
- 48) Vzpomínka Edity Reichové, APT, Sb. vzpomínek, A 8011.
- 49) K činnostem roudnické charity na konci války viz František Knotek, Vykonalí humanitární dílo hodné obdivu, Vlastivědný sborník Podřipska, 5/1995, s. 60–62.

THE JEWS OF ROUDNICE NAD LABEM DURING W.W.II.

Miroslav Franc
Resume

Drawing information from archives, available subject literature, and reminiscences of contemporaries, the author of this paper aims to elucidate the history of the Jewish community in Roudnice nad Labem.

The first mentions of Jews in the town date back to the 16th century, who gradually formed a community of several hundreds living in a designated district of the town. During the 19th century, Jews began to leave the isolation of the ghetto to become full-fledged citizens of the town. Their number, however, kept decreasing – in 1921, there were mere 194 persons of Jewish descent listed in the Population Register.

During the precarious years of the country's occupation, the Jews of Roudnice, too, were target of the activities of the local anti-Semites, especially the Fascists from the *Vlajka* organization.

The author points out certain particularly important moments in the role of Roudnice in the process of Jewish extermination. The Nazis had first weighed the possibility of establishing an assembly camp for Jews there, but they gave up on the idea. They found Roudnice too pretty as a town for this purpose. Another circumstance to consider was the railroad in Roudnice which the transport trains with Jews had to pass through on their way to the Terezín Ghetto from Bohemia and Moravia. The administration of Roudnice was subordinate to Mělník and, later on, Kladno, where the German Oberlandrat was situated, i.e., the authority of competence to issue instructions concerning verification of the citizens' ethnic origin, order Jews to take part in public and technical support work, after discharge from their regular jobs, and also orders to appear for transport.

In the atmosphere of fear, many Jews of Roudnice wanted to emigrate, but the opportunities were rather limited. It is known that the family of a local manufacturer of agricultural machines left Roudnice in 1940 to settle in Argentina.

In March 1941, a terrible tragedy shook the town – an Aryan mother poisoned herself and her children, both half-Jews, to spare them the agony of persecution. Only the mother's life could be saved. The children's funeral turned into a manifestation attended by a thousand of citizens. Since the date of the burial fell on March 15, the District Council had a hard time explaining the event to the German authorities and proving its apolitical background.

The Jews of Roudnice met the same fate as other Jews: a roll call at the assembly hall of a Kladno school and deportation with Transports Y and Z to Terezín, on February 22 and 25, 1942. A few mixed-breed (half-Jews) – a total of 95 persons – were deported later with Transports Ca, Cv, and Dt from Prague. The abandoned Jewish property was not left alone. Many items were taken away from Roudnice; others were sold in a public auction. The last Jews of Roudnice, so-called *Arisch Versipt*, were deported to the Terezín Ghetto in 1945. Since no more transports were shipped to the East then, they survived to be liberated (with one exception).

The number of the Roudnice citizens who fell victim to the German extermination scheme reached 66. They perished in Belžec, Sobibór, Treblinka, and Auschwitz-Birkenau. Once the war ended, Roudnice sent buses to Bergen-Belsen and other concentration camps to bring the town's citizens back home. The Catholic Charity Organization, supported by the International Committee of the Red Cross, was particularly active in this initiative. Alas, WWII was the very end of the centuries-old Jewish community's existence in Roudnice.

JUDEN AUS ROUDNICE NAD LABEM IM 2. WELTKRIEG

Miroslav Franc

Resümee

Der Autor dieses Beitrages hat sich zum Ziel gesetzt, die Geschichte der jüdischen Minderheit in Roudnice nad Labem dem Leser nahezubringen. Er hat aus Archivmaterialien, aus der zugänglichen Fachliteratur und aus den Erinnerungen der Augenzeugen geschöpft.

Die ersten Erwähnungen über die Juden in dieser Stadt kommen aus dem 16. Jahrhundert. Im Laufe der Zeit entstand hier allmählich einige Hunderte zählende Minderheit, die in einem abgegrenzten Raum (Ghetto) lebte. Im 19. Jahrhundert wurde die Ghetto-Isolation durchgebrochen und die Juden wurden zu vollberechtigten Stadtbewohnern. Deren Anzahl sank in den nachfolgenden Jahren und die Angaben von 1921 belegen 194 Personen jüdischen Ursprungs.

In den bewegten Jahren nach dem Anschluss der tschechoslowakischen Grenzgebiete waren auch die Juden den Angriffen und anderen feindlichen Akten von Seiten der hiesigen Antisemiten, besonders der „Vlajka“- Faschisten, ausgesetzt.

Der Autor macht die Leser auf besonders wichtige Momente in der Rolle der Stadt in der Ausrottung von Juden aufmerksam. Die Nazis beabsichtigten zu Anfang, die Stadt in ein Judensammellager zu verwandeln. Davon wurde jedoch abgesehen, die Stadt Roudnice schien den Nazis zu schön. Für die Nichterrichtung eines solchen Lagers sprach auch die Tatsache, dass hierdurch auch eine Eisenbahn führte, die damals von Judentransportzügen befahren war. Es handelte sich um die Transportzüge aus dem ganzen Protektorat ins Theresienstädter Ghetto. Der Bezirk Roudnice war dem Oberlandesrat in Mělník, später in Kladno, unterstellt. Von dort aus wurden also die Instruktionen, laut denen der jüdische Ursprung der Roudnicher Bürger überprüft wurde, wie auch die weiteren Instruktionen bezüglich der öffentlichen oder Hilfsarbeiten für die Juden und schliesslich auch die Instruktionen über deren Aufnahme in den Transport weitergeleitet.

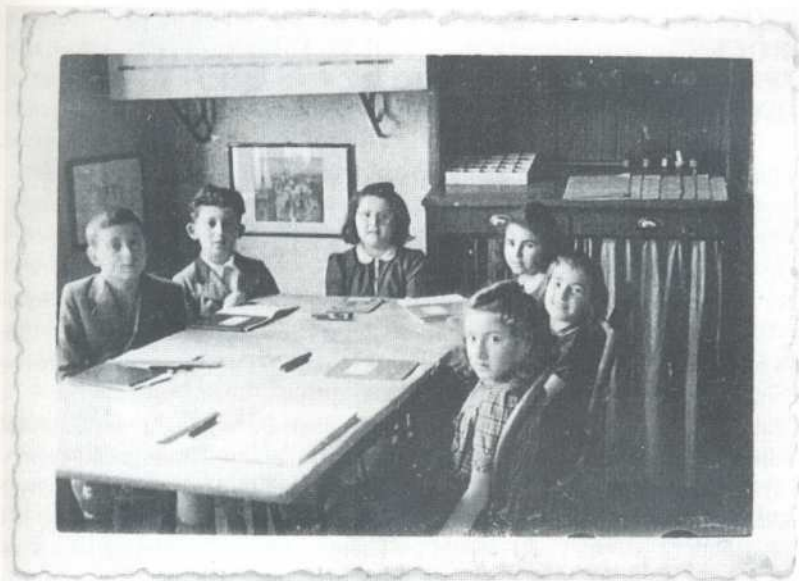
In dieser angstvollen Atmosphäre suchten viele Juden nach den Auswanderungsmöglichkeiten. Die gab es leider nicht viele. Die Familie des hiesigen Herstellers von landwirtschaftlichen Maschinen übersiedelte z.B. in 1940 nach Argentinien.

Infolge der Repressalien ereignete sich hier im März 1941 ein tragischer Fall, der die ganze Stadt erschütterte. Eine arische Mutter versuchte sich selber und ihre zwei Kinder (Juden) zu vergiften, damit die Kinder der Verfolgung erspart bleiben. Es gelang die Mutter zu retten. Das Begräbnis dieser Kinder wurde fast zu einer öffentlichen Kundgebung, an der Tausende von Stadtbürgern teilnahmen. Angesichts der Tatsache, dass das Begräbnis auf den 15. März fiel, musste dann der Bezirkshauptmann die deutschen Behörden über den apolitischen Charakter dieses Aktes überzeugen.

Die Juden aus Roudnice betraf dasselbe Schicksal wie die anderen: Sammelpunkt in einer Schule in Kladno und von dort aus der Transport nach Theresienstadt (Transporte Y und Z am 22. und 25. Februar 1942). Einige Mischlinge wurden später deportiert (Transporte Ca, Cv und Dt aus Prag). Die Deportationen bezogen sich auf insgesamt 95 Personen. Das verlassene Judenvermögen blieb nicht brachliegen. Teils wurde es aus der Stadt abtransportiert, teils in der Auktion an Ort verkauft. Die letzten Juden aus Roudnice, die sogenannten „arisch versippt“, wurden erst in 1945 ins Theresienstädter Ghetto geschickt. Da die Transporte nach Osten zu jener Zeit nicht mehr verkehrten, erlebten sie hier die Befreiung (bis auf einen Todesfall).

Insgesamt 66 Juden aus Roudnice fielen den Nazis zum Opfer. Sie starben in den Konzentrationslagern Belzec, Solibor, Treblinka oder Osvětim-Birkenau. Nach dem Kriegsende organisierte die Stadt Roudnice Busse nach Bergen-Belsen und an andere KZ-Orte, um die Roudnicher Bürger wieder nach Hause zu bringen. Auch die Katholische caritas unter Mitwirkung des Internationalen Roten Kreuzes nahm daran aktiv teil.

Der zweite Weltkrieg bedeutete für die jüdische Gemeinde in Roudnice den Endpunkt in ihrer jahrhundertelangen Geschichte.

Židovští žáci z Roudnice nad Labem při tajném vyučování. Foto: soukromá sbírka

Učitel Karel Vrba za katedrou
v improvizované třídě
Foto: soukromá sbírka

VYHLAZENÍ POLSKÝCH ŽIDŮ JAKO SOUČÁST PROCESU GERMANIZACE POLSKÉHO ÚZEMÍ A ETAPA CELKOVÉHO VYHLAZENÍ ŽIDOVSKÉHO OBYVATELSTVA EVROPY

Franciszek Piper

1. Úvod

První Židé se v Polsku usadili v 11. století. Před vypuknutím 2. světové války na území Polska žilo asi **3,3 až 3,5 milionů Židů**, což činilo přibližně 10% celkové populace a 30% obyvatelstva polských měst. Polští Židé byli v této době největší židovskou komunitou v Evropě.

Tak velká koncentrace Židů v Polsku byla důsledkem jejich pronásledování v západní Evropě ve středověku. Toto pronásledování zesílilo zejména v období křížových výprav, moru v letech 1348–1351 a také v období působení svaté inkvizice. V roce 1290 byli Židé vyhnáni z Anglie, v letech 1306 a 1394 z Francie, v roce 1492 ze Španělska a v letech 1496–1497 z Portugalska. Židé byli v této době vytlačeni i z mnoha německých měst a knížectví.¹⁾ V tolerantním Polsku, které neznalo náboženské války, vyhnání nacházeli útočiště.

V průběhu 19. století Židé postupně získávali v západoevropských zemích rovnoprávnost a mohli se v nich opětovně usazovat. Přesto koncem 19. století v polských zemích žilo ještě přes 3 100 000 Židů. Po 400 let, do vypuknutí 2. světové války, bylo Polsko i největším střediskem židovské náboženské a duchovní kultury ve světě.

Rozvoj židovské komunity zastavilo nacistické Německo. Během 6 let okupace polských zemí německé úřady téměř úplně a nenávratně zničily nejen doklady hmotné kultury jako jsou umělecká díla, knihovny, dokumenty, stavby vytvářené v průběhu několika staletí, ale především fyzicky zlikvidovaly asi **2,7 až 3 miliony polských Židů**.

2. Plány germanizace polských zemí a jejich vliv na situaci Židů

Postavení Židů v období 2. světové války se v jednotlivých zemích lišilo. Ačkoliv se obecně uznává, že rozhodnutí o vyhlazení Židů bylo přijato v roce 1941 a jeho začátkem byly hromadné popravy, které vykonávaly Einsatzgruppen, v **polských zemích probíhala likvidace Židů už od roku 1939**.

Na tomto území byla okupační politika vůči Židům nejen **pokračováním protizidovské diskriminační politiky nacistů** zahájené v Německu po jejich nástupu k moci, ale také **součástí celkové politiky vůči obyvatelstvu zemí**, které nacisté považovali za svůj životní prostor (Lebensraum) a které měly být **germanizovány**. První zemí zahrnutou do germanizačních plánů bylo Polsko.²⁾

Během porady s veliteli wehrmachtu dne 22. srpna 1939, tedy týden před

přepadením Polska, Hitler definoval cíl útoku proti Polsku těmito slovy: „Připravil jsem, zatím jen na Východě, svoje oddíly Totenkopf a nařídil jim zabít bez milosti a nelítostně muže, ženy a děti polského původu mluvící polsky. Pouze tímto způsobem získáme životní prostor, který potřebujeme... Polsko bude vyliďněno a osídleno Němci.“³⁾

Na tato Hitlerova slova, volající po vyhubení Poláků s cílem vytvořit životní prostor pro Němce, mnohokrát navazovali nacističtí pohlaváři: především Heinrich Himmler, který řídil policejní aparát a také guvernér Generálního Gouvernementu Hans Frank. Dne 15. března 1940 na schůzi velitelů různých táborů na území okupovaného Polska Himmler řekl:

„Všichni odborníci polského původu mají být využiti v našem válečném průmyslu. Poté Poláci zmizí ze světa... Hodina každého Němce se blíží. Proto je nutné, aby velký německý národ spatřoval svůj hlavní úkol ve zničení všech Poláků.“⁴⁾

Nacističtí pohlaváři, když mluvili o germanizaci polského území a nutnosti vyvraždit místní obyvatelstvo, sice jmenovali Poláky (ti tvořili více než 90% obyvatelstva území okupovaného Německem v letech 1939–1941), ale bylo samozřejmostí, že pro vyliďnění tohoto území musely odsud spolu s Poláky zmizet i další národnosti, mezi nimi také Židé.

Hitlerova směrnice byla samozřejmě pouze obecným vodítkem poukazujícím na konečný cíl a cestu k jeho dosažení. V praxi se ukázalo, že vyliďnění polských zemí bude složitým a dlouhodobým procesem, závislým na mnoha vnějších a mezinárodních faktorech, a bude muset být prováděno různými metodami, mimo jiné cestou zvýšení úmrtnosti a omezení natality místního obyvatelstva.

Hitlerovské plány germanizace Východu jsou klíčem k pochopení příčin zvlášť diskriminační politiky nacistů vůči obyvatelstvu Polska – zejména Židům. Zároveň vysvětlují důvody jiného, lepšího zacházení s obyvatelstvem zemí západní Evropy, které nebyly zahrnuty do těchto plánů a nespádaly do německého Lebensraum.

3. Přesídlování Židů a jejich uzavření v ghettech – úvodní etapa totálního vyhlazení

Jelikož prvním územím určeným ke germanizaci se stala **část západního a severního Polska**, která byla přímo začleněna do říše, právě z tohoto území už v roce 1939 měli být odstraněni bez výjimky všichni Židé, Cikáni a ti Poláci, kteří se nehodili k poněmčení. První směrnice k přesídlení Židů byly vydány již 21. září 1939. Vedoucí RSHA Reinhard Heydrich nařídil tehdy velitelům Einsatzgruppen **soustředit židovské obyvatelstvo** ve větších městech.⁵⁾ Za splnění těchto úkolů byly spoluodpovědné židovské rady starších, které v Generálním Gouvernementu byly podle nařízení Hanse Franka z 29. listopadu 1939 nahrazeny Judenraty.

Další směrnice k vysídlení jak Židů, tak Poláků v první řadě z připojených

území do Generálního Gouvernementu vydal v podobě nařízení z 30. října 1939 Heinrich Himmler coby říšský komisař pro upevnění němectví. Tyto směrnice byly rozebírány na poradě vyšších velitelů SS a policie v Krakově dne 8. listopadu 1939. Tehdy byl dohodnut rozsah, termíny a metody přesídlovacích akcí, které do února 1940 měly zahrnout asi 1 milion osob.⁶⁾

Přesídlování Židů a Poláků ze západních a severních území do středního Polska doprovázelo také přesídlování Židů a Poláků **v rámci těchto začleněných území a uvnitř Generálního Gouvernementu.**

Celkem bylo v letech 1939–1945 vysídleno a vyhnáno 1 650 000 Poláků (z toho 860 tisíc z připojených území a 500 tisíc z Varšavy).⁷⁾ Různé formy vysídlování, přesídlování a deportací zasáhly téměř všechny Židy kromě těch, kteří byli rovnou zavražděni.

Jak vysídlování obyvatelstva z připojených území k říši do Generálního Gouvernementu, tak i přesídlování uvnitř jednotlivých okupačních pásem probíhalo nezvykle brutálně. Zvlášť surově se dotklo Židů, ačkoliv vztah okupačních orgánů k polskému obyvatelstvu nebyl o mnoho lepší. V souladu s tajnými policejními pokyny německé úřady působily bez upozornění. Během několika nebo pár desítek minut byli lidé vyhnáni z domovů a mohli si s sebou z bytu odnést jen nevelké zavazadlo.

Ze vzpomínek vysídlelců se vytváří strašný obraz vyhánění židovského obyvatelstva. Policie a četnictvo přicházely do bytů zpravidla před svítáním, např. v obci Žuromin v noci ze 7. na 8. listopad 1939 se najedou ozvala hasičská sířena, která městu ohlašovala vysídlení Židů. Během deseti minut museli opustit byty. Z Mlawy byli Židé vyhnáni 5. prosince 1939 ve čtyři hodiny ráno. Mnozí ve spěchu vyběhli z domovů neoblečení, v bačkorách a spodním prádle. Část cesty vysídlelci zpravidla absolvovali pěšky. Z obcí vzdálených od železnic byli na nádraží hnáni několik, ale i pár desítek kilometrů. Např. Židé ze Serocku pochodovali v zimním ránu 20 km do Nasielsku, cesta vedla blaty, kde mnozí ztratili obuv.⁸⁾

Ve sběrných místech, na nádražích a během pochodu byli vysídlelci bití. Vysídlovací vlaky měly několikahodinové zastávky, lidé v zapečetěných vagonch žízni a hladem ztráceli vědomí, v zimě mřeli mrazem. Tisíce Židů z území připojených k říši nečekaly na hitlerovské příkazy a vrhly se v panice na útěk do Generálního Gouvernementu. Židům vysídleným z těchto území nebylo určeno nové místo bydliště. Na vlastní pěst se přesouvali do měst, kde byly větší židovské komunity, zejména do Varšavy, neboť doufali, že tam najdou útočiště a pomoc souvěrců.⁹⁾

Vyhánění a přesídlování bylo často doprovázeno selekcemi různého druhu: rozdělováním rodin, vysláním částí vysídlených do pracovních táborů apod. Právě tehdy se trhaly po mnoho let existující sousedské vazby jak s židovským, tak křesťanským prostředím. Vysídlování a přesídlování Židů zasáhlo všechny polské země a vedlo k postupnému soustředování Židů ve stále větších městských společenstvích.

Závěrečnou etapou přesídlování a vysídlování byl vznik samostatných obytných čtvrtí, které byly později proměněny na uzavřená ghetta.

Heydrich nařídil zřizování ghett na polském území již 21. září 1939 a nazval to prvním opatřením na cestě ke konečnému cíli („die erste Massnahme für das Endziel“).¹⁰⁾

Ačkoliv formálně bylo základem pro zřizování ghett v Generálním Gouvernementu nařízení Hanse Franka z 13. září 1940, první ghetta v okupovaném Polsku vznikla již v roce 1939: v říjnu ve městě Piotrków Trybunalski, v únoru 1940 v Lodži a později ve všech větších polských městech.¹¹⁾

Dne 2. října 1940 guvernér varšavského distriktu Fischer podepsal nařízení o vytvoření židovské obytné čtvrti ve Varšavě. V souvislosti se zřizováním ghetta bylo během několika týdnů přesídleno více než 250 tisíc osob, z toho asi 138 tisíc Židů a přibližně 113 tisíc Poláků.¹²⁾ Varšavské ghetto, obehnané třímetrovou zdí doplněnou ještě metr vysokou nadstavbou z ostaného drátu bylo uzavřeno 16. listopadu 1940 a stalo se vězením pro asi 500 tisíc Židů, nejen obyvatel předválečné Varšavy, ale také utečenců a vysídlelců z Velkopolska, Mazovska a dalších regionů, kteří doufali, že se v hlavním městě vyhnou pronásledování a přežijí válku spíše než na venkově. V tomto ghettu Němci umístili také Židy z říše a Protektorátu Čechy a Morava.¹³⁾ Tvůrce ghetta guvernér varšavského distriktu Fischer prohlásil, že v důsledku podmínek, které Židům vytvořili, ti „budou umírat hladem a bídou a ze židovské otázky zbude hřbitov“.¹⁴⁾

V Krakově bylo ghetto zřízeno na základě nařízení guvernéra Waechtera z 3. března 1941. Zhruba ve stejné době vznikala ghetta v distriktech Radom a Lublin.

Po vyhlášení zákazu opuštění ghett, byl pobyt mimo ghetto trestán smrtí. Paradoxně se tak ghetta, místa pozvolného umírání hladem, staly pro Židy relativně nejbezpečnějšími místy, protože všude mimo ghetto jim hrozilo okamžité zastřelení. A naopak nežidé byli trestáni smrtí, když se objevili v ghettu nebo poskytlí Židům jakoukoliv pomoc.¹⁵⁾ Dne 15. října 1941 generální guvernér Hans Frank vydal nařízení,¹⁶⁾ podle něhož:

„Židé, kteří se bez povolení pohybují mimo pro ně vymezenou čtvrt, podléhají trestu smrti. Stejný trest se vztahuje na osoby, které takovým Židům vědomě poskytují úkryt, (příčemž) osoby navádějící a pomáhající podléhají stejnému trestu jako pachatel, pokus o spáchání činu bude potrestán stejně jako spáchaný čin.“

Zvlášť přísná byla nařízení vydávaná v souvislosti s vysídlováním spojeným s konečným vyhlazením jednotlivých židovských komunit. Např. v souvislosti s vysídlením Židů, určených k vyhlazení v okrese Nowy Targ, přednosta okresu Malsfey 25. srpna 1942 přikázal, aby Poláci nevycházelí na ulici a měli zavřená okna. Každý Polák, který během vysídlování nebo po vysídlení poskytne Židovi pomoc nebo úkryt, bude zastřelen. Zastřelení za rabování měli být také Poláci, kteří vešli do bytu vysídleného Žida (příloha 1).

Toto nařízení, stále vyhlašované a vylepované, stejně jako jiné protizidovské vyhlášky, bylo realizováno důsledně a nelítostně.

K neuskutečným vysídlovacím návrhům je třeba zařadit plán na vytvoření židovské rezervace mezi řekami Visla a Bug a vysídlení Židů na Madagaskar.

4. Hitlerovská politika nepřímého vyhlazování v letech 1939–1941¹⁷⁾

Od začátku války bylo cílem německé politiky vůči Židům v okupovaném Polsku jejich vyhlazení.

Myšlenka vyhladit Židy se nezrodila až během války. V podstatě celé nacistické hnutí od počátku doprovázela mnohokrát propagandisticky zveřejňovaná **snaha fyzicky zničit Židy.**¹⁸⁾

O fyzickém vyhlazení Židů hovořil Hitler veřejně v německém parlamentu 30. ledna 1939 u příležitosti výročí nástupu do úřadu kancléře.¹⁹⁾ Není pochyb o tom, že totální vyhlazení Židů bylo již před válkou hitlerovci považováno za **jednu z možných** metod odstranění Židů z Evropy. Konečnou **volbu metody** neurčovaly otázky humanitární či morální, nýbrž politické, ekonomické, propagandistické a technické. Dokud Německo okupovalo pouze Čechy s Moravou, Polsko a Francii, neexistovaly fyzické ani politické možnosti uskutečnit totální vyhlazení Židů dokonce ani v Německu nebo ve zmíněných okupovaných zemích. Německo muselo brát ohled nejen na veřejné mínění svých spojenců, ale také neutrálních zemí, mezi které patřily mimo jiné Spojené státy.

Proto také v prvních válečných letech hitlerovci používali především, ač nejen, prostředky sloužící nepřímému vyhlazování Židů, tedy cestou zbavení biologických podmínek existence a zvyšování „přirozené“ úmrtnosti.²⁰⁾

K hlavním nařízením, která tento cíl sledovala, patřilo zavedení **přídělového systému a znesnadnění přístupu k věcem každodenní potřeby.** Zároveň, aby znesnadnili a dokonce znemožnili Židům získávat prostředky nezbytné pro život ilegálně – cestou kontaktů s křesťanským obyvatelstvem, **omezili jejich svobody a osobní práva a zbavili je majetku.** Závěrečnou fází tohoto počínání bylo uzavření Židů v ghettech a táborech a zákaz jejich opuštění pod trestem smrti.

Omezení svobody a osobních práv jako prostředek nepřímého vyhlazování

Mezi nejdůležitější nařízení, která měla omezit a nakonec zbavit svobody a osobních práv, a byla podle pokynů vyšších orgánů třetí říše vydaná ústředními a místními úřady a policií v jednotlivých distriktech a oblastech v letech 1939 až 1941, patřila:²¹⁾

- nařízení, aby Židé nosili speciální označení – bílou pásku s šesticípou Davidovou hvězdou (nařízení generálního guvernéra Hanse Franka z 1. prosince 1939),
- nařízení H. Franka z 20. února 1941, kterým se Židům zakazovalo používat veškeré dopravní prostředky: železnici, autobusy, drožky, povozy a sáně,

- povinnost označit byty a obchody,
- zákaz vycházení z bytů ve večerních a nočních hodinách (policejní hodina),
- zákaz změny bydliště,
- zákaz opuštění místa trvalého bydliště.

Úřady jednotlivých distriktů a oblastí se předháněly v ukládání nových omezení Židům. Např. podle nařízení orgánů varšavského distriktu:²²⁾

- v říjnu 1939 Židé nesměli navštěvovat obchody a kavárny,
- v únoru 1940 nesměli Židé cestovat vlakem,
- v březnu 1940 Židé nemohli být zaměstnáváni v restauracích a kabaretech,
- židovští lékaři nesměli léčit árijce,
- v listopadu 1940 Židé nesměli být přijímáni do městských nemocnic,
- 7. prosince 1939 byly uzavřeny židovské základní školy,
- v lednu 1940 byly uzavřeny modlitebny a zakázány hromadné modlitby.

Uloupení majetku

Jednou z cest, jak zbavit Židy prostředků k živobytí, bylo uloupení jejich majetku. Hitlerovská politika vyvlastňování a obyčejného loupení byla nejdůsledněji realizována na územích připojených k říši. V Generálním Gouvernementu vyvlastňování Poláků probíhalo relativně pomaleji, zatímco židovské obyvatelstvo bylo uloupeno téměř úplně. Na přelomu let 1939 a 1940 okupanti demontovali a odvezli velkou část strojů, surovin a hotových výrobků z továren a velkoskladů. Významná část větších a středních židovských podniků byla předána pod německou nucenou správu, vůči zbytku podniků se uplatňovala praxe přidělování koncesí.

Bez souhlasu úřadů nebylo možné kupovat a otevírat průmyslové a obchodní podniky. Kromě podniků byly přebírány také židovské činžovní domy, knihkupectví a knihovny. Loupení zasáhlo také mj. zdravotnictví: Židům byla zabavena velká část lékáren, zubních ordinací a laboratoří.

Vedle úředního vyvlastňování, podloženého hitlerovským zákonodárstvím, se vyskytovaly četné případy násilí a zvrůle. Židovský majetek si totiž rozebíraly také vojenské a policejní orgány, civilní úřady a dokonce soukromé osoby. Pod záminkou hledání zbraní hitlerovští činitelé vnikali do obchodů a bytů a zabavovali zásoby zboží, cennosti, nábytek apod. Největší kořist získávalo gestapo, které vybíralo velké částky jako kontribuce.²³⁾

Obrovské ztráty pocítili řemeslníci. Likvidace židovských podniků vyvolala prudký pokles zaměstnanosti. Koncem března 1940 bylo vydáno nařízení šéfa varšavského distriktu, které zakazovalo zaměstnávat Židy v restauracích, kabaretech apod. O práci přišel velký počet kuchařů, číšníků, hereců, hudebníků atd. V polovině roku 1940 byly zrušeny koncese pro židovské drožkáře, válečným invalidům byl zrušen pronájem trafik, židovským lékařům bylo zakázáno léčit árijce a Židé byli vyškrtnutí ze seznamu advokátů. Příkaz propouštět židovské zaměstnance, který vydal německý Arbeitsamt, platil dokonce pro židovské firmy. Židovské obyvatelstvo sice platilo sociální pojištění, ale nevyužívalo

služeb správy sociálního zabezpečení (ZUS). Ta už koncem roku 1939 dostala od německých úřadů pokyn zastavit vyplácení dávek židovským penzistům, později také válečným invalidům, válečným vdovám a sirotkům. Židé ztratili nárok na zdravotní pojištění a lékařskou pomoc.²⁴⁾

Nucené pracovní nasazení

Jednou z forem vykořisťování okupovaného Polska a prostředkem vyhlazení Židů bylo totální pracovní nasazení. V Generálním Gouvernementu, který okupanti považovali za zásobárnu pracovní síly pro válečné hospodářství, byla pro Poláky zavedena pracovní povinnost a pro Židy nucené pracovní nasazení (26. října 1939 rámcové nařízení H. Franka ve věci nuceného nasazení Židů, 11. a 12. prosince 1939 prováděcí předpisy velitele SS a policie Krügera).²⁵⁾ Jak pracovní povinnost, tak nucené pracovní nasazení bylo vymáháno pomocí brutálních policejních metod.

Nucené pracovní nasazení židovského obyvatelstva, zahrnující muže ve věku 14 až 60 let, bylo formálně zavedeno v říjnu a prosinci 1939, ale v praxi Židé pracovali ve prospěch okupantů od prvních dnů okupace.

Nezávisle na kontingentech, které dodával Judenrat, Němci organizovali zátahy na Židy v tramvajích, úřadech, kavárnách apod., odchyťovali především dobře oblečené osoby, od kterých požadovali výkupné. Židé museli pro Němce pracovat za velmi nízkou odměnu, nezfídka bezplatně a jen za chudou stravu.²⁶⁾

Strava, ubytování, oblečení

Nejzločinější byla ta nařízení hitlerovských úřadů, která omezovala přiděly potravy pod hranici jakýchkoliv biologických norem a odsuzovala tím Židy k smrti hladem.

Průměrná kalorická hodnota přidělu potravin v ghettech dosahovala asi 300 kalorií na den.²⁷⁾ Ve varšavském ghettu byly oficiální přiděly potravin v polovině 1941 dokonce nižší. Jejich energetická hodnota činila 184 kalorií na den, zatímco minimální biologická norma pro člověka v klidu je 1500 kalorií. V rámci těchto přidělů dostávali Židé pouze 83 g chleba a 6 g cukru.²⁸⁾ Je přitom třeba mít na paměti, že si mnozí tito lidé pro nedostatek peněz nemohli koupit dokonce ani oficiální přiděly. Za odvedenou práci Němci často neplatili vůbec nebo jen symbolickou odměnu.

Po uzavření ghatt Židé, kteří se v nich nacházeli, byli prakticky odsouzeni k smrti hladem.²⁹⁾ Lze bez rizika konstatovat, že veškeré židovské obyvatelstvo v okupovaném Polsku žilo díky ilegálnímu přesunu potravin z venkova do měst. Odtud nutnost výprav za zdi pro potraviny, nezfídka zaplacených životem. Ilegálně dodávané potraviny Židé získávali především cestou výměnného obchodu. Tento obchod, tzv. kontraband, provozovaný často dětmi, byl mnohdy jediným zdrojem příjmu pro celé rodiny.

Jistá část Židů žila také díky nezištné pomoci některých Poláků a polských

ilegálních organizací. Tento obchod a pomoc představovaly velké riziko pro obě strany a mnozí za to zaplatili životy. Musíme si uvědomit, že možnosti polských zemědělců byly v tomto směru podstatně omezené. Celá zemědělská výroba podléhala přísné kontrole německých úřadů. Neustále se přepočítávaly a registrovaly počty hospodářských zvířat a plochy jednotlivých zemědělských plodin. Sedláci museli celou zemědělskou výrobu odvádět Němcům v podobě bezplatných dodávek nebo prodeje. Polský rolník si mohl pro vlastní potřebu, rodinu a statek ponechat jen přísně určené množství zemědělských produktů. Za ilegální obchod a dokonce za porážku vlastních zvířat byli sedláci trestáni smrtí nebo deportací do koncentračních táborů. Jak například uvedl přednosta okresu Jasło Gentz, bylo za nepovolenou porážku zvířat zastřeleno 6 rolníků (příloha 2).

Je třeba mít na paměti, že také polské obyvatelstvo ve městech dostávalo velmi omezené a pro živobytí nedostatečné přídělky potravin (příloha 3). Energetická hodnota denních přídělů potravin pro Poláky v roce 1941 činila 740 kalorií a každým rokem klesala. V roce 1943 to bylo už jen 415 kalorií.³⁰⁾ Během roku Polák mohl koupit 4,1 kg masa, 2,5 kg cukru a 25 vajec. Poláci vůbec nemohli kupovat máslo, sýr, slaninu, housky nebo mlýnské výrobky.³¹⁾ Toto zboží bylo určeno výlučně Němcům. V době, kdy celé Polsko hladovělo, statisíce tun potravin byly vyváženy do Německa.

Lze říci, že jak Židé v ghettech, tak Poláci ve městech přežívali díky pašování potravin z venkova do měst. Tato činnost byla okupanty tvrdě stíhána. Všichni lidé, cestující povozy, vlaky, autobusy a dokonce pěšky, byli neustále prohlíženi německou policií. Po městech chodily hlídky, jejichž úkolem bylo mj. chytat lidi zabývající se pašováním potravin. Jak uvádí hlášení velitele ochranného území (Schutzgebiet) Krakov z 16. listopadu 1943, dne 15. listopadu 1943 tři motorizované policejní hlídky čítající 12 členů každá, provedly v Krakově od 6.30 do 19.00 hodin kontroly 744 osob. Z toho byly 104 zadrženy a podrobeny zevrubné prohlídce, přičemž 15 pak bylo předáno bezpečnostní policii a zbytek propuštěn. Ve stejný den během prohlídek prováděných v ulicích bylo chodcům zabaveno: 15 kg masa a masných výrobků, 78 vajec, 304 kg obilných výrobků, 5 kg cukru, 13,5 litrů vodky a 44 kg tabáku (příloha 4).

Židé uvěznění v ghettech byli odsouzeni k životu v nelidské tlačenici. Na jednu místnost připadalo několik a dokonce i více než deset osob. V zimě pro nedostatek otopu a teplého oblečení, jež jim bylo neustále konfiskováno, lidé umírali z podchlazení³²⁾.

Úmrtnost

V důsledku hladu, nevyhovujících ubytovacích a hygienických podmínek, nedostatku zdravotní péče a vysilující práce vládla v ghettech vysoká úmrtnost.

Zvlášť tragická byla situace ve dvou největších ghettech ve Varšavě a Lodži. Ve varšavském ghettu v roce 1940 zemřelo 8981 osob, v roce 1941 – 43 238 osob a v roce 1942 pak 29 788, tedy během tří let celkem 82 007 osob. V lodž-

ském ghettu v roce 1940 to bylo 6197, v roce 1941 – 11 378 a v roce 1942 dalších 18 134 osoby, celkem v průběhu tří let zemřelo 35 709 osob.³³⁾ Tyto údaje jsou vyšší než v některých nacistických koncentračních táborech.

Lépe to nevypadalo ani v jiných ghettech. Smrt v důsledku bídy, hladu, chladu a špatných hygienických podmínek byla v ghettech, stejně jako v koncentračních táborech, hromadným jevem, naplánovaným hitlerovskými katany. Goebbels nazýval ghetta Todeskiste (bedny smrti) a Kölnische Zeitung (5. dubna 1941) označil lodžské ghetto za nejlepší řešení židovské otázky v současnosti.³⁴⁾

5. Přímé vyhlazování od poloviny roku 1941 do roku 1945

Napadení Sovětského svazu a masové popravý Židů, které prováděly Einsatzgruppen, zahájily novou etapu přímého vyhlazování polských Židů, žijících na předválečných východních územích Polska.

V prvních týdnech po vstupu na tato území německé policejní a vojenské orgány organizovaly pogromy židovského obyvatelstva s pomocí místního křesťanského obyvatelstva. Jedním z těchto pogromů byl pogrom v obci Jedwabne, kde německé četnictvo použilo několika desítek Poláků k vyvraždění asi 1000–1500 Židů. K vraždám byli využíváni také Ukrajinci.

Masové popravý však vykonávaly především zvláštní oddíly německé bezpečnostní policie a bezpečnostní služby (Einsatzgruppen). Někdy se poprav účastnila také armáda.³⁵⁾ Během těchto poprav zahynulo do konce roku 1941 asi půl milionu polských Židů.³⁶⁾

Po počátečních úspěších hitlerovských vojsk na východě si nacisté troufli přijmout rozhodnutí o vyhlazení Židů v ostatních evropských zemích. Dne 31. července 1941 Göring předal v této věci plnou moc Heydrichovi a ten bezodkladně zahájil přípravy příslušného plánu činnosti.

Tento plán byl prezentován 20. ledna 1942 na konferenci v Berlíně-Wannsee. Předpokládal důkladnou kontrolu celé Evropy od západu na východ s cílem zadržet bez výjimky všechny Židy, kteří pak měli být odvezeni do zvláštních vyhlazovacích středisek. Ta měla být původně lokalizována na okupovaném území SSSR, ale kvůli zkrácení tras transportů byla nakonec umístěna na území Polska. Hlavním organizátorem transportů do vyhlazovacích táborů byl jmenován Adolf Eichmann a hlavním vykonavatelem procesu vyhlazování se stal velitel SS a policie distriktu Lublin Odilo Globocnik, jenž k tomuto účelu využíval služeb asi stovky pomocníků, kteří se v letech 1939–1941 podíleli na akci vraždění duševně nemocných v Německu. Této skupině velel Christian Wirth, organizátor vyhlazovacích táborů Belžec, Sobibór a Treblinka. Úkolem těchto táborů bylo především vyhlazování polských Židů.³⁷⁾ Vyhlazení Židů ze západní, jižní a severní Evropy nařídil Himmler veliteli koncentračního tábora Auschwitz Rudolfo Hössovi.³⁸⁾

Jako první nacisté uvedli do provozu v prosinci 1941 vyhlazovací tábor Kulmhof (Chelmno nad Nerem), kde bylo zahájeno masové vyvražďování ži-

dovského obyvatelstva Vartské župy – Warthegau (včetně lodžského ghetta). V tábore se k zabíjení používaly nákladní automobily upravené na pojízdné plynové komory. Podle odhadu zahynulo v tomto táboře 150 až 300 tisíc především polských Židů.³⁹⁾

V období března až července 1942 byly do provozu uvedeny tábory Belžec, Sobibór a Treblinka. Podobně jako tábor Chelmno byly určeny téměř výhradně k vyhlazování Židů. Malou část obětí tvořili také Romové.

V táboře Belžec zprovozněném v březnu 1942 byli vyhlazováni Židé z distriktů Lublin, Halič a Krakov. Celkový počet obětí dosáhl asi 600 tisíc.⁴⁰⁾

V táboře Sobibór byli vražděni polští Židé především z distriktu Lublin. Spolu s určitou skupinou Židů přivezených z Lvova, říšského komisariátu Ostland a dalších zemí zahynulo v tomto táboře asi 250 tisíc osob.⁴¹⁾

V červenci zahájil činnost vyhlazovací tábor v Treblince. Jeho prvními oběti byli Židé z Varšavy, distriktů Varšava, Lublin, Radom a oblasti Bialystok. Celkový počet obětí tohoto tábora včetně Židů přivezených z ciziny se odhaduje na 750 až 900 tisíc.⁴²⁾

Během roku 1942 byla vyvražděna naprostá většina polských Židů a byla zlikvidována většina ghatt. Zbývající Židé byli povražděni v roce 1943. Během další likvidační akce asi 60 tisíc varšavských Židů došlo k vypuknutí největšího židovského povstání, které trvalo měsíc a které skončilo vyvražděním zbytku Židů buď přímo na místě, anebo po deportacích do táborů Treblinka a Majdanek. V roce 1943 byla v Generálním Gouvernementu zrušena všechna ghetta, práce neschopní byli povražděni v akci Erntefest završující operaci Reinhard, zatímco několik desítek tisíc praceschopných Židů bylo uvězněno v pracovních táborech. Některé z nich se pak staly pobočkami koncentračního tábora Lublin.⁴³⁾

Část polských Židů, většinou z území připojeného k říši, zahynula rovněž v koncentračním táboře v Osvětimi: asi 80 tisíc z oblasti Ciechanow a Bialystok, asi 75 tisíc z Horního Slezska a asi 70 tisíc z Lodže a Warthegau. K tomu je třeba přičíst ještě 70 tisíc z Generálního Gouvernementu.⁴⁴⁾

Z celkového počtu asi 3,5 milionů polských Židů zahynulo v koncentračních a vyhlazovacích táborech 1700 tisíc až 2 miliony, v ghettech a pracovních táborech asi půl milionu a během poprav (Einsatzgruppen a jiné policejní útvary) dalších půl milionu. Válku přežilo asi 500 až 800 tisíc polských Židů. Převážná většina na území SSSR, část se dožila osvobození v koncentračních táborech, část v partyzánských oddílech.⁴⁵⁾

6. Pomoc Poláků a jiných polských občanů

Obdobně jako v jiných zemích mohli někteří polští Židé přežít okupaci a pronásledování, pokud se skrývali u křesťanů Poláků, Ukrajinců, Bělorusů nebo Litevců, případně si změnili totožnost a byli považováni za nežidy.

Situace polských Židů byla v tomto ohledu složitější zejména ve srovnání se zeměmi západní Evropy, kde Židé dosáhli integrace s křesťanským prostředím

a kde také dohled Němců nad místním obyvatelstvem nebyl tak přísný jako v Polsku.

Na rozdíl od těchto zemí byl stupeň kontroly polské společnosti Němci a kolaborujícími místními zrůdci velmi vysoký. Dokonce i pro Poláka ve vlastním prostředí bylo ukrývání se před nacistickými úřady, s ohledem na probíhající denní i noční kontroly a revize, prakticky nemožné. I přes velkou opatrnost lidí působících v odboji, přes používání falešných dokladů, byla míra odhalování této činnosti velmi vysoká. Používání nejkrutějších způsobů mučení vedlo k tomu, že nacisté získávali tisíce jmen osob zapojených do ilegální činnosti, včetně těch, kteří udržovali styky se Židy nebo jim dokonce poskytovali úkryt.

Napomáhání Židovi se v případě odhalení prakticky rovnalo rozsudku smrti pro ukrývajícího a jeho rodinu. Zda k tomu došlo, záleželo na loajalitě sousedů, bdělosti policie a mlčení nejbližších.

Část osob ukrývajících se ve Varšavě, jejichž počet židovský historik Emanuel Ringelblum odhadoval na 15 až 20 tisíc,⁴⁶⁾ bohužel zahynula během povstání v srpnu a září 1944. Podle některých odhadů počet Židů, jimž byla v Polsku poskytnuta pomoc, dosahoval asi 120 tisíc.⁴⁷⁾ Nedostatek příslušných pramenů znemožňuje určit počet Židů, kteří díky pomoci Poláků unikli vyhlazení. Jistým ukazatelem může být počet polských nositelů medaile Spravedlivý mezi národy, kterých je nyní asi 4500. Mnozí, včetně již dnes zesnulých, kteří zachránili Židy, však tuto medaili nikdy neobdrželi.

Holocaust spáchaný okupanty na Židech v okupovaném Polsku je vzhledem k jeho rozsahu, výjimečné krutosti nacistů vůči Židům, délce trvání, smrti stovek tisíc mužů, žen a dětí v důsledku hladu, bití, týrání a ponižování na každém kroku, vzhledem k živoření v neustálém strachu, o hladu a v zimě, které trvalo dlouhé měsíce a roky, výjimečnou a s ničím nesrovnatelnou kapitolou holocaustu.

Text tohoto příspěvku byl dr. Franciszkem Piiperem přednesen na mezinárodním semináři pedagogů „Holocaust ve vzdělávání“, který se konal 16. – 20. listopadu 2001 v Terezíně.

Překlad z polštiny provedl dr. Marek Poloncarz.

Poznámky:

- ¹⁾ A Time-Chart of Jewish History, London br. Published by the Education Department of the Jewish National Fund; Wielka Encyklopedia Powszechna, Warszawa 1969, sv. 12, str. 876.
- ²⁾ Czesław Madajczyk, Generalna Gubernia w planach hitlerowskich, Warszawa 1961, str. 93–109.
- ³⁾ Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945, Serie D, Baden-Baden 1956, Bd. VII, str. 171 f, Anm. 1.

- 4) Cz. Madajczyk, *Generalna Gubernia...*, str. 42; Akta Bühlera, sv. 6, kart. 57. Dopis służebny Si-po ve městě Mogilno Platgensovi ze dne 24. 8. 1943.
- 5) Ruta Sakowska, *Ludzie z dzielnicy zamkniętej. Z dziejów Żydów w Warszawie w latach okupacji hitlerowskiej, październik 1939 – marzec 1943*. Warszawa 1993, str. 35; Artur Eisenbach, *Hitlerowska polityka eksterminacji Żydów w latach 1939–1945 jako jeden z przejawów imperializmu niemieckiego*, Warszawa 1953 str. 110–111, 147.
- 6) Czesław Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, Warszawa 1970, sv. I, str. 306.
- 7) Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy...*, sv. I, str. 333–335.
- 8) R. Sakowska, c. d. str. 38–39.
- 9) R. Sakowska, c. d. str. 39.
- 10) A. Eisenbach, c. d. str. 150.
- 11) R. Sakowska, c. d. str. 43–44; A. Eisenbach, c. d. str. 151.
- 12) R. Sakowska, c. d. str. 44.
- 13) R. Sakowska, c. d. str. 30–31.
- 14) A. Eisenbach, c. d. str. 151.
- 15) R. Sakowska, c. d. str. 46.
- 16) *Meczenstwo i zagłada Żydów w zapisach literatury polskiej*, Warszawa 1988, str. 7.
- 17) Tento pojem používá Ruta Sakowska. Artur Eisenbach toto období nazývá „nekrvavým ničeni-m“.
- 18) Yitzhak Arad, *Belzec, Sobibor, Treblinka. The Operation Reinhard Feath Camp*. Bloomington and Indianapolis 1987, str. 1.
- 19) Gerald Fleming, *Hitler and the Final Solution*. Berkeley, Los Angeles 1994, str. XXIX.
- 20) R. Sakowska, c. d. str. 28 a následující.
- 21) A. Eisenbach, c. d. str. 144–145; Cz. Madajczyk, c. d., sv. II, str. 213–225.
- 22) R. Sakowska, c. d. na různých místech.
- 23) Cz. Madajczyk, c. d., sv. II, str. 214–215.
- 24) R. Sakowska, c. d. str. 40–42; A. Eisenbach, c. d. str. 115.
- 25) Tamtéž, str. 146.
- 26) Tamtéž, str. 159–166.
- 27) Tamtéž, str. 156.
- 28) R. Sakowska, c. d. str. 59.
- 29) A. Eisenbach, c. d. str. 156.
- 30) Cz. Madajczyk, c. d., sv. II, str. 71.
- 31) Tamtéž, str. 73.
- 32) A. Eisenbach, c. d. str. 147–159.
- 33) Tamtéž, str. 156.
- 34) Tamtéž, str. 157.
- 35) Dieter Pohl, *Schauplatz Ukraine: Der Massenmord an den Juden. na různých místech. V: Darstellungen und Quellen zur Geschichte von Auschwitz*. Herausgegeben vom Institut für Zeitgeschichte. K.G. Saur München 2000, sv. IV *Ausbeutung, Vernichtung, Öffentlichkeit. Neue Studien zur nationalsozialpolitischen Lagerpolitik*.
- 36) Cz. Madajczyk, c. d., sv. II, str. 309.
- 37) Y. Arad, c. d. str. VII.
- 38) *KL Auschwitz seen by the SS*. Rudolf Höss, Pery Broad, Johann Paul Kremer, Oswiecim 1997, str. 4.
- 39) Y. Arad, c. d. str. 11; Raul Hilberg, *Die Vernichtung der europäischen Juden*, Berlin 1982, str. 11; Cz. Madajczyk, c. d., sv. II, str. 343.
- 40) Y. Arad, c. d. str. 127.
- 41) Tamtéž, str. 129.
- 42) Tamtéž, str. 128. Aharon Weiss, *Categories of Camps, their Character and Role in the Execution of the Final Solution of the Jewish Question, V: The Nazi Concentration Camps*, Jerusalem 1984, str. 132.
- 43) Cz. Madajczyk, c. d., sv. II, str. 322.

- 44) Franciszek Piper, *Die Zahl der Opfer von Auschwitz. Aufgrund der Quellen und Erträge der Forschung 1945–1990*, Oswiecim 1993, str. 124–128.
- 45) Cz. Madajczyk, c. d., sv. II, str. 328.
- 46) R. Sakowska, c. d. str. 239.
- 47) Cz. Madajczyk c. d. sv. II, str. 331.

EXTERMINATION OF JEWS AS PART OF POLAND'S GERMANIZATION AND ANNIHILATION OF THE JEWISH POPULATION OF EUROPE

Franciszek Piper
Resume

In this essay, the author, a Polish historian, presents a review of the gradual, systematic liquidation of the Jewish population in Poland during WWII. The essay consists of six chapters: 1. Introduction, 2. Plan for Germanization of Poland, 3. Resettlement of Jews and their Incarceration in Ghettos, 4. Hitler's Policy on Indirect Extermination, 5. Direct Annihilation from Mid-1941 to 1945, 6. Assistance from Poles and Polish citizens.

The introductory chapter contains information on the number of Jews in Poland before the outbreak of WWII, specifically, 3.3 to 3.5 millions, i.e., 10% of the total population. Over the six-year period of the German occupation, around 3 millions of them had been physically liquidated.

In the next chapter, the author states that their liquidation began as early as 1939. Poland was the first country where Germany started to implement its germanization plans. Poland, according to A.Hitler, was to be completely evacuated to make room for German settlements. The policy that Germany enforced against the Polish population, especially the Jews, was particularly discriminatory. It was far crueler than in the countries of Western Europe, which were not part of this policy. In the occupied Poland, for instance, R. Heydrich ordered the establishment of ghettos for the Jews as early as September 21, 1939 – first in Piotrków and Trybunalski, then in Lodz and Warsaw, etc. An openly proclaimed part of the policy was to create such conditions for the Jews so that they would die of starvation and deprivation. Simultaneously, the Poles population was given direct orders restricting them from giving assistance or shelter, under the threat of being shot to death, to anyone from the evacuated Jewish communities.

While the German occupation was limited to Bohemia, Moravia, Poland, and France, Hitler was unable, physically and politically, to exterminate the Jews, because he had to take into consideration the public opinion not only of his allies, but also of the neutral countries, among them the United States of America. During the first years, the Germans therefore used indirect means of annihilation: deprivation of personal freedom and rights, drastically reduced food rations, and horrendous conditions of accommodation in the ghettos – all of these leading to an extremely high mortality rate. The situation was particularly tragic in the two largest ghettos, Warsaw and Lodz, where 82,007 and 35,709 persons, respectively, died within three years. These numbers are higher than those of any other concentration camp.

The decision about total annihilation (mid-1941 – 1945) of Jews in other European countries was adopted after the Nazis, first successful battles in the East. On July 31, 1941, R. Heydrich was appointed to be in charge and authorized to implement the decision. The plan was presented on January 20, 1942, in Wannsee. The person appointed to be in charge of the extermination camps was A. Eichmann, and the person appointed as the principal executor of the extermination process was Odilo Globocnik, an SS commander and chief of a police station in the District of Ljubljana.

The concentration camp in Chelmo (Kulmhof) was to become the first site of extermination. In December 1941, between 150,000 and 300,000 Jews perished. Other camps followed: Belžec – 600,000, Sobibór – 250,000, and Treblinka – 750,000 to 900,000 victims. The majority of Polish Jews was killed in 1942; the remaining ones were killed the following year. In 1943, the General Government abolished all ghettos. Of the Polish Jews, mere 500,000 to 800,000 survived the war, most of them in the territory of the USSR, a few returned from concentration camps and some survived in the underground resistance units. The brutality and extent of the holocaust in Poland was so extensive that it deserves a special chapter in the history of WWII.

As many as 120,000 Jews were helped by the Christian population – 4,500 Polish citizens were awarded the medal The Just Among the Nations.

AUSROTTUNG DER POLNISCHEN JUDEN – EINER DER SCHRITTE IN DER GERMANISIERUNG DES POLNISCHEN TERRITORIUMS UND DER TOTALEN AUSROTTUNG DER JÜDISCHEN BEVÖLKERUNG IN EUROPA

Franciszek Piper
Resümee

Diese Studie eines polnischen Historikers bietet uns eine Übersicht über die Liquidation der jüdischen Bevölkerung in Polen während des 2. Weltkrieges. Die Studie beinhaltet 6 Teile: 1. Einleitung, 2. Germanisierungspläne auf dem Territorium Polens, 3. Umsiedlung der Juden und deren Isolierung in den Ghettos, 4. Hitlers Politik der indirekten Ausrottung, 5. Direkte Ausrottung vom Halbjahr 1941 bis 1945, 6. Hilfe von Seiten der Polen und anderer polnischen Bürger.

In der Einleitung sind die Angaben über die Judenzahl in Polen vor dem Ausbruch des 2. Weltkrieges angeführt, ca. 3–3,5 Millionen Personen, was ca. ein Zehntel der gesamten Bevölkerungszahl darstellte. Im Laufe der sechsjährigen deutschen Okkupation wurden 3 Millionen Juden ausgerottet.

Im nächsten Teil macht uns der Autor darauf aufmerksam, dass mit der Liquidation schon in 1939 begonnen wurde. Polen wurde in diesem Zusammenhang zum ersten Land, in dem die Faschisten mit der Umsetzung ihrer Germanisierungspläne begannen. Polen hätte, nach Worten von A. Hitler, total entvölkert und mit deutscher Bevölkerung besiedelt werden sollen. Den Bewohnern Polens gegenüber, insbesondere den Juden, wurde eine unvergleichlich härtere Diskriminierungspolitik eingeleitet. Sie war viel rücksichtsloser, als die in westeuropäischen Ländern, in denen derartige Pläne ihrer Umsetzung nicht zugeführt wurden. R. Heydrich ordnete schon am 21. September 1939 an, die Judenghettos zu errichten. Die ersten Ghettos wurden in Piotrków, Trybunalski und anschließend in Lodź, Warschau wie auch in anderen Orten errichtet. Es wurde öffentlich proklamiert, es sollen für die dort konzentrierten Juden solche Bedingungen geschaffen werden, dass sie vor Hunger und Elend vergehen. Im Zusammenhang mit der Aussiedlung wurden für die Polen direkte Anordnungen erlassen, laut denen sie den betreffenden Personen, unter Todesstrafe, keine Hilfe leisten und kein Versteck bieten durften.

Wenn Deutschland nur Böhmen und Mähren, Polen und Frankreich okkupierte, gab es keine sowohl physische, als auch keine politische Möglichkeiten für die totale Liquidation der Juden, denn Hitler war gezwungen, die öffentliche Meinung seiner Verbündeten und der neutralen Staaten, darunter auch die der Vereinigten Staaten, zu berücksichtigen. In den ersten Kriegsjahren griffen die Faschisten deshalb zu verschiedenen Mitteln indirekter Ausrottung, wie z. B. Einschränkung der persönlichen Rechte und Freiheit, Konfiskation des Vermögens, drastische Herabsetzung der Lebensmittelrationen, absichtliche Schaffung von schrecklichen Bedingungen in den Ghettos und die daraus resultierende sehr hohe Sterblichkeit. In zwei grössten Ghettos war die Situation äusserst kritisch: in Warschau – 82 007 Todesfälle in drei Jahren, in Lodz – 35 709 Todesfälle in drei Jahren; mehr als in einigen Konzentrationslagern.

Die Entscheidung über die direkte Ausrottung der Juden (zweites Halbjahr 1941 – 1945) in anderen europäischen Ländern wurde von den Nazis nach anfänglichen Erfolgen an der Ostfront getroffen. R. Heydrich wurde am 31. Juli 1941 mit Vollmachten zur Erstellung des betreffenden Durchführungsplanes ausgestattet. Dieser Plan wurde am 20. Januar an der Konferenz in Wannsee zur Erörterung unterbreitet. Zum Hauptorganisatoren der Transporte in die Liquidationslager wurde A. Eichmann, zum Hauptvollzieher des Ausrottungsprozesses Odilo Globocnik, der SS- und Polizeikommandeur im Distrikt Lublin, genannt.

Als erstes Liquidationslager wurde das im Chelmno (Kulmhof) im Dezember 1941 in Betrieb gesetzt. 150 000 – 300 000 Juden fanden hier den Tod. Es folgten die Lager Belzec – 600 000 Opfer, Sobibor – 250 000 Opfer, Treblinka – 750 000 – 900 000 Opfer. In diesen Lagern wurden im Jahre 1942 die meisten polnischen Juden ermordet, die restlichen dann im folgenden Jahr. In 1943 wurden im Generalgouvernement alle Ghettos aufgelöst. Den Krieg überlebten etwa 500 – 800 000 polnische Juden, meistens auf dem sowjetischen Territorium; einige in den Konzentrationslagern, einige als Mitglieder der Partisanenabteilungen. Der Holocaust in Polen stellt infolge seiner Brutalität und seines Umfangs ein besonderes Kapitel in der Geschichte des 2. Weltkrieges dar.

Die Anzahl der Juden, denen von der christlichen Bevölkerung Hilfe geleistet wurde, schwankt um 120 000 Menschen. 4500 tausend polnische Bürger wurden für die geleistete Hilfe mit der Medaille „Der Gerechte unter den Völkern“ ausgezeichnet.

Bekanntmachung

Aufgrund des § 2 der Verordnung zum Schutze der Ernteerfassung vom 11. Juli 1942 wurden nachfolgend aufgeführte Personen wegen Schwarzschlachtungen durch das Standgericht zum Tode verurteilt:

1. Fleischer Leo Kosciś, geboren am 7. I. 1909 in Sierzbiema, wohnhaft in Lina Nr. 32, Kreis Jasło.
2. Bauer Mieczysław Żyłka, geboren am 23. 8. 1909 in Olpiny, wohnhaft in Olpiny, Kreis Jasło.
3. Anton Karas, geboren am 25. 5. 1885 in Sieklowa-Dolina, wohnhaft in Tarnokice Nr. 39.
4. Sylwester Biśko, geboren am 27. 2. 1896 in Nowicy, wohnhaft in Nowicy Nr. 59.
5. Józef Bihuniak, geboren am 5. I. 1906 in Nowicy, wohnhaft in Nowicy Nr. 63.
6. Jan Bihuniak, geboren am 31. 3. 1896 in Nowicy, wohnhaft in Nowicy Nr. 78.

Das Urteil wurde durch Erschiessen vollstreckt.

In diesem Zusammenhang weise ich nochmals auf die genaue Beachtung der Verordnung vom 11. Juli 1942 hin.

Der Kreishauptmann
gen. Dr. GENTZ

Josef A. Lammert, Jasło

Ogłoszenie

Na podstawie § 2 rozporządzenia o ochronie żniw z 11 lipca 1942 r. zostały niżej wymienione osoby z powodu potajemnego uboju zasądzone przez Sąd Doraźny na śmierć:

1. Różnik Leon Kosciś, urodzony 7. I. 1909 w Sierzbiemiu, zamieszkały w Liniu Nr. 32, powiat Jasło.
2. Gospodarz Mieczysław Żyłka, urodzony 23. 8. 1909 w Olpinach, zamieszkały w Olpinach, powiat Jasło.
3. Antoni Karas, urodzony 25. 5. 1885 w Sieklowce-Dolinie, zamieszkały w Farnowcu Nr. 39.
4. Sylwester Biśko, urodzony 27. 2. 1896 w Nowicy, zamieszkały w Nowicy Nr. 59.
5. Józef Bihuniak, urodzony 5. I. 1906 w Nowicy, zamieszkały w Nowicy Nr. 63.
6. Jan Bihuniak, urodzony 31. 3. 1896 w Nowicy, zamieszkały w Nowicy Nr. 78.

Wyrok został wykonany przez rozstrzelanie.

W związku z tym zwracam jeszcze raz uwagę na dokładne przestrzeganie rozporządzenia z 11 lipca 1942.

Der Kreishauptmann
podp. Dr. GENTZ

Kundenschein <small>Form. 4. Form. 10/39</small>	Ödciinek Kontrolny <small>Form. 4. Form. 10/39</small>	Kundenschein II <small>Form. 4. Form. 10/39</small>	Ödciinek Kontrolny <small>Form. 4. Form. 10/39</small>
№ 032400 ※	№ 032400 ※	№ 032400 ※	№ 032400 ※
Juli 1944 — Lipiec 1944	Juli 1944 — Lipiec 1944	Juli 1944 — Lipiec 1944	Juli 1944 — Lipiec 1944

<table border="0"> <tr><td>B 1</td><td>B 5</td></tr> <tr><td>Chleb</td><td>Chleb</td></tr> <tr><td>1000 g</td><td>1000 g</td></tr> <tr><td>Lipiec 44</td><td>Lipiec 44</td></tr> </table>	B 1	B 5	Chleb	Chleb	1000 g	1000 g	Lipiec 44	Lipiec 44	<h2 style="margin:0;">LEBENSMITTELKARTE</h2> <h3 style="margin:0;">KARTA ŻYWNOŚCIOWA</h3> <p style="font-size: 0.8em; margin:0;">Für nichtdeutsche Erwachsene und Jugendliche über 14 Jahre die wirtschaflich erschöpfte Lebensmittelration 14 kg Gültig für den Monat Juli 1944 Währung in Mark Lipiec 1944</p> <p style="font-size: 0.8em; margin:0;">Name u. Vorname: Nachname, Initial, Adress: Akte:</p> <p style="font-size: 0.7em; margin:0;">Nicht übertragbar. — Bez prawa odaptowania do innych kart żywnościowych. W cards zażywalności dopłata wydana nie będzie</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px; font-size: 0.7em; margin: 5px auto; width: 80%;"> <p style="text-align:center; margin:0;">Das Reichskommando in TABRÓW Distrikt Kraków</p> </div> <table border="1" style="width:100%; border-collapse: collapse; font-size: 0.7em;"> <tr> <td colspan="4" style="text-align:center;">KUNDENLISTENNUMMERN — NUMERY LIST KONSUMENTÓW</td> </tr> <tr> <td style="width:25%; text-align:center;">I Nr.</td> <td style="width:25%; text-align:center;">II Nr.</td> <td style="width:25%; text-align:center;">III Nr.</td> <td style="width:25%; text-align:center;">IV Nr.</td> </tr> </table>	KUNDENLISTENNUMMERN — NUMERY LIST KONSUMENTÓW				I Nr.	II Nr.	III Nr.	IV Nr.	<table border="0"> <tr><td>N 2</td><td>N 1</td></tr> <tr><td>Produkt</td><td>Produkt</td></tr> <tr><td>100 g</td><td>100 g</td></tr> <tr><td>Lipiec 44</td><td>Lipiec 44</td></tr> </table>	N 2	N 1	Produkt	Produkt	100 g	100 g	Lipiec 44	Lipiec 44	<table border="0"> <tr><td>M 2</td><td>M 1</td></tr> <tr><td>Marmelada</td><td>Marmelada</td></tr> <tr><td>250 g</td><td>250 g</td></tr> <tr><td>Lipiec 44</td><td>Lipiec 44</td></tr> </table>	M 2	M 1	Marmelada	Marmelada	250 g	250 g	Lipiec 44	Lipiec 44														
B 1	B 5																																																
Chleb	Chleb																																																
1000 g	1000 g																																																
Lipiec 44	Lipiec 44																																																
KUNDENLISTENNUMMERN — NUMERY LIST KONSUMENTÓW																																																	
I Nr.	II Nr.	III Nr.	IV Nr.																																														
N 2	N 1																																																
Produkt	Produkt																																																
100 g	100 g																																																
Lipiec 44	Lipiec 44																																																
M 2	M 1																																																
Marmelada	Marmelada																																																
250 g	250 g																																																
Lipiec 44	Lipiec 44																																																
<table border="0"> <tr><td>B 2</td><td>B 6</td></tr> <tr><td>Chleb</td><td>Chleb</td></tr> <tr><td>1000 g</td><td>1000 g</td></tr> <tr><td>Lipiec 44</td><td>Lipiec 44</td></tr> </table>	B 2	B 6	Chleb	Chleb	1000 g	1000 g	Lipiec 44	Lipiec 44	<table border="0"> <tr><td>B 3</td><td>B 7</td></tr> <tr><td>Chleb</td><td>Chleb</td></tr> <tr><td>1000 g</td><td>1000 g</td></tr> <tr><td>Lipiec 44</td><td>Lipiec 44</td></tr> </table>	B 3	B 7	Chleb	Chleb	1000 g	1000 g	Lipiec 44	Lipiec 44	<table border="0"> <tr><td>B 4</td><td>B 8</td></tr> <tr><td>Chleb</td><td>Chleb</td></tr> <tr><td>1000 g</td><td>1000 g</td></tr> <tr><td>Lipiec 44</td><td>Lipiec 44</td></tr> </table>	B 4	B 8	Chleb	Chleb	1000 g	1000 g	Lipiec 44	Lipiec 44	<table border="0"> <tr><td>F</td><td>F</td></tr> <tr><td>Miesz</td><td>Miesz</td></tr> <tr><td>3</td><td>1</td></tr> <tr><td>Lipiec 44</td><td>Lipiec 44</td></tr> </table>	F	F	Miesz	Miesz	3	1	Lipiec 44	Lipiec 44	<table border="0"> <tr><td>F</td><td>F</td></tr> <tr><td>Miesz</td><td>Miesz</td></tr> <tr><td>4</td><td>2</td></tr> <tr><td>Lipiec 44</td><td>Lipiec 44</td></tr> </table>	F	F	Miesz	Miesz	4	2	Lipiec 44	Lipiec 44					
B 2	B 6																																																
Chleb	Chleb																																																
1000 g	1000 g																																																
Lipiec 44	Lipiec 44																																																
B 3	B 7																																																
Chleb	Chleb																																																
1000 g	1000 g																																																
Lipiec 44	Lipiec 44																																																
B 4	B 8																																																
Chleb	Chleb																																																
1000 g	1000 g																																																
Lipiec 44	Lipiec 44																																																
F	F																																																
Miesz	Miesz																																																
3	1																																																
Lipiec 44	Lipiec 44																																																
F	F																																																
Miesz	Miesz																																																
4	2																																																
Lipiec 44	Lipiec 44																																																
<table border="0"> <tr><td>B.M</td><td>A</td></tr> <tr><td>Chleb</td><td>Różne</td></tr> <tr><td>1000 g</td><td>8</td></tr> <tr><td>750 g</td><td></td></tr> <tr><td>Lipiec 44</td><td>Lipiec 44</td></tr> </table>	B.M	A	Chleb	Różne	1000 g	8	750 g		Lipiec 44	Lipiec 44	<table border="0"> <tr><td>A</td><td>A</td><td>A</td><td>A</td><td>A</td><td>A</td><td>A</td><td>K</td><td>Z</td></tr> <tr><td>Różne</td><td>Różne</td><td>Różne</td><td>Różne</td><td>Różne</td><td>Różne</td><td>Różne</td><td>Kawa</td><td>Cukier</td></tr> <tr><td>7</td><td>6</td><td>5</td><td>4</td><td>3</td><td>2</td><td>1</td><td>125 g</td><td>300 g</td></tr> <tr><td>Lipiec 44</td><td>Lipiec 44</td><td>Lipiec 44</td><td>Lipiec 44</td><td>Lipiec 44</td><td>Lipiec 44</td><td>Lipiec 44</td><td>Lipiec 44</td><td>Lipiec 44</td></tr> </table>	A	A	A	A	A	A	A	K	Z	Różne	Różne	Różne	Różne	Różne	Różne	Różne	Kawa	Cukier	7	6	5	4	3	2	1	125 g	300 g	Lipiec 44	Lipiec 44	Lipiec 44	Lipiec 44	Lipiec 44	Lipiec 44	Lipiec 44	Lipiec 44	Lipiec 44		
B.M	A																																																
Chleb	Różne																																																
1000 g	8																																																
750 g																																																	
Lipiec 44	Lipiec 44																																																
A	A	A	A	A	A	A	K	Z																																									
Różne	Różne	Różne	Różne	Różne	Różne	Różne	Kawa	Cukier																																									
7	6	5	4	3	2	1	125 g	300 g																																									
Lipiec 44	Lipiec 44	Lipiec 44	Lipiec 44	Lipiec 44	Lipiec 44	Lipiec 44	Lipiec 44	Lipiec 44																																									

Protivonový lístek na červenec 1944 pro dospělé osoby a mládež starší 14 let neněmeckého původu. Z obsahu lístku vyplývá, že v tomto měsíci platil přiděl 300 g cukru a 9 kg chleba

Der Kommandeur des Schutzgebietes
Krakau-Stadt

Krakau, den 16. 11. 1943

An den
Einsatzstab Scherner
in Krakau.

Betr. Lagemeldung vom 16. 11. 1943
Besuch Vfg. Einsatzstab Scherner v. 24.7.43, Fgb.Nr. 382/43 (E).

Zu Ziffer 6:

Verschriftete Schleichhandelsbekämpfung.

Bei der verschrifteten Bekämpfung des Schleichhandels im Rahmen des
Ernteaufnahmesuchdienstes wurden am 15. 11. 1943 durch Schutzpolizei
und poln. Polizei sichergestellt: 15 kg Fleisch bzw. Fleischwaren,
78 St. Eier, 304 kg Getreideerzeugnisse, 5 kg Zucker, 13 1/2 Liter
Schnaps, 44 kg Rohrtabak.

Einsatz von mot. Streifen. (Bereits am 15. 11. 43 gemeldet).

Am 15. 11. 1943, von 6.30 Uhr bis 13.00, waren im Stadtbereich Kra-
kau 3 mot. Streifen (Stärke je Streife 1 Rev.-Offiz. und 5 Wachm.
d. SchP., 5 Männer des SD und 1 Wehrmachtangehöriger) eingesetzt.
Ergebnis: 744 Personen insgesamt überprüft, 104 Personen vorläufig
festgenommen, davon 15 Personen der Sicherheitspolizei zugeführt,
die anderen nach eingehender Überprüfung wieder entlassen.

Zu Ziffer 8 a)

15 Gef.

Zu Ziffer 13:

15 kg Fleisch bzw. Fleischwaren, 78 St. Eier, 304 kg Getreideer-
zeugnisse, 5 kg Zucker, 13 1/2 Liter Schnaps, 44 kg Rohrtabak.

Zu den übrigen Ziffern der Besuch-Vfg.

Fehlensige.

Nachrichtlich:

Kdr. d. Schutzgebietes Jast,
Stadthauptmann der Stadt Krakau,
Stadthauptm. - Pol.-Direktion -
Standortkommandantur Krakau,
Luftgau-Nachr.-Rgt. 8.

I. A.

[Handwritten signature]

2. 11. 1943

Hlášení velitele ochranného území Krakov z 16. listopadu 1943, z něhož vyplývá, že 15. listopadu 1943 tři motorizované policejní hlídky, čítající 12 osob každá, od 6.30 do 19.00 hodin provedly v Krakově kontroly 744 osob. Z toho byly 104 zadrženy a podrobeny zevrubné prohlídce, přičemž 15 pak bylo předáno bezpečnostní policii a zbytek propuštěn. Ve stejný den během prohlídek prováděných v ulicích bylo chodcům zabaveno: 15 kg masa a masných výrobků, 78 vajec, 304 kg obilných výrobků, 5 kg cukru, 13,5 litrů vodky a 44 kg tabáku

BEKANNTMACHUNG

Für den Anschlag auf die Eisenbahnstrecke Marcinkowice — Mezna und die durch diese Sabotage verursachte Zugverhinderung eines Güterzuges am 14. I. 1944 wurden heute zur Verurteilung der in der Bekanntmachung vom 14. II. und 17. II. 1943, Ziffer 1 bis 10, veröffentlichten Personen ständiger Wehrstrafsachen wegen Verstoßens nach §§ 1 und 2 der Verordnung zur Bekämpfung von Angehörigen gegen das deutsche Aufbauwerk im Generalgouvernement vom 2. X. 1943 wurden vom Standgericht beim Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD für den Distrikt Krakau am 14. I. 1944, 21. 12. 1943 und am 11. I. 1944 zum Tode verurteilt:

1. **Michał Mrozek**, aus Zabrzez wegen Beteiligung an Raubüberfällen und Mordes.
2. **Franciszek Mamak**, aus Zalesie wegen Beteiligung an Raubüberfällen und Terrorisierung der Bevölkerung.
3. **Andrzej Mamak**, aus Zalesie wegen Beteiligung an Raubüberfällen und Terrorisierung der Bevölkerung.
4. **Jan Kwit**, aus Zalesie wegen unbedingten Waffenbesitzes.
5. **Wawrzyniec Sternal**, aus Kiczma wegen Beteiligung an Raubüberfällen.
6. **Wincenty Jurkowski**, aus Kiczma wegen unbedingten Waffenbesitzes.
7. **Franciszek Trojak**, aus Konina wegen Beteiligung an Raubüberfällen.
8. **Stanisław Talarek**, aus Konina wegen Beteiligung an Raubüberfällen.
9. **Wojciech Bugajski**, aus Wieszka wegen Bandenbegründung.
10. **Jan Sarata**, aus Rdziostow wegen Bandenbegründung.
11. **Bolesław Sarata**, aus Rdziostow wegen Bandenbegründung.
12. **Jan Sarata**, aus Rdziostow wegen Bandenbegründung.
13. **Józef Sarata**, aus Rdziostow wegen Bandenbegründung.
14. **Władysław Sarata**, aus Rdziostow wegen Bandenbegründung.
15. **Jan Małek**, aus Chomranice wegen Bandenbegründung.
16. **Michał Lupa**, aus Chelmitz wegen Beteiligung an Raubüberfällen.
17. **Józef Kalisz**, aus Klodna wegen illegaler Beteiligung.
18. **Władysław Górski**, aus Piszczowa wegen illegaler Beteiligung.
19. **Franciszek Cyracki**, aus Limonowa wegen Bandenbegründung.
20. **Stanisław Rybski**, aus Krynica wegen Munitionsbesitzes.
21. **Roman Tarasak**, aus Janikowa wegen Beteiligung an Raubüberfällen.
22. **Stefan Grysla**, aus Janikowa wegen Beteiligung an Raubüberfällen.
23. **Szczepan Kurzawa**, aus Janikowa wegen Beteiligung an Raubüberfällen.
24. **Piotr Polakiewicz**, aus Pamielna wegen Bandenbegründung.
25. **Kazimierz Polakowski**, aus Pamielna wegen unbedingten Waffenbesitzes.
26. **Aleksander Scieszka**, aus Neu Sandez wegen illegaler Beteiligung.
27. **Władysław Kaciczak**, aus Poręba-Wielka wegen Beteiligung an Raubüberfällen.
28. **Wincenty Hrański**, aus Zabrzez wegen Bandenbegründung.
29. **Antoni Hraček**, aus Zabrzez wegen Bandenbegründung.
30. **Franciszek Lemnicki**, aus Pamielna wegen Bandenbegründung.
31. **Antoni Leśniak**, aus Pamielna wegen Bandenbegründung.
32. **Władysław Sreka**, aus Pamielna wegen Bandenbegründung.
33. **Franciszek Sreka**, aus Pamielna wegen unbedingten Waffenbesitzes.
34. **Jan Góra**, aus Golabowice wegen Judendeckelungsverzugs.
35. **Wojciech Rzepiel**, aus Jazdzewo wegen Judendeckelungsverzugs.
36. **Piotr Kaluzny**, aus Kiczma wegen unbedingten Waffenbesitzes.

Das Urteil ist an den zu Ziffer 1 bis 6 Genannten bereits vollstreckt worden und zwar bei den ersten 3 Genannten durch Erhängen wegen der besonderen Verwerflichkeit ihrer rechtswidrigen Handlungen. Die Verurteilten zu Ziffer 7 bis 36 sind für einen Gnadenereis in Aussicht genommen.

Sollten jedoch in den nächsten 3 Monaten im Bereiche der Kreisshauptmannschaft Neu Sandez Gewalttaten, insbesondere Überfälle auf Deutsche, Angehörige der mit dem Großdeutschen Reich verbündeten Staaten oder im Interesse des Aufbauwerkes im Generalgouvernement arbeitende Nichtdeutsche begangen werden, so wird sofern der Täter nicht ergriffen wird — das Urteil an diesen Personen vollstreckt werden. Es liegt deshalb in der Hand der nichtdeutschen Bevölkerung durch ihre Mitarbeit dafür zu sorgen, dass das Urteil nicht zur Vollstreckung kommt.

Ist die Tat von kommunistischen Elementen begangen, so werden aus dem Kreise der obgenannten Personen Kommunisten, ist die Tat von sonstigen irregulären Elementen begangen, so werden von den oben Angeführten diejenigen, die diesen politisch nahestehten, von dem Gnadenereis ausgeschlossen.

Neu-Sandez, den 12. Januar 1944.

Der SS- und Polizeiführer
im Distrikt Krakau.

Vyhlaška velitele SS a policie distriktu Krakov z 12. ledna 1944 o odsouzení 36 osob k smrti staným soudem působícím při úřadu velitele bezpečnostní policie a bezpečnostní služby distriktu Krakov. Mezi popravenými byli také Jan Góra (viz řádek 34) a Wojciech Rzepiel (viz řádek 35), odsouzení za poskytnutí úkrytu Židům

Bekanntmachung!

Wegen Verbrechens nach § 1 u. 2 der Verordnung zur Bekämpfung von Angriffen gegen das deutsche Aufbauwerk im Generalgouvernement vom 2. 10. 1943 (Verordnungsblatt für das Generalgouvernement Nr. 82[43]) wurden vom Standgericht beim Kommandeur der Sicherheitspolizei u. des SD für den Distrikt Krakau zum Tode verurteilt:

1. Matuszek Wladyslaw, aus Obidowa
wegen aktiver Beteiligung an Raubüberfällen.
2. Parzygnat Jan, aus Obidowa
wegen aktiver Beteiligung an Raubüberfällen.
3. Duda Josef, aus Obidowa
wegen aktiver Beteiligung an Raubüberfällen.
4. Duda Josef, aus Obidowa
wegen aktiver Beteiligung an Raubüberfällen.
5. Parzygnat Ludwig, aus Obidowa
wegen aktiver Beteiligung an Raubüberfällen.
6. Huzior Jendrzzej, aus Obidowa
wegen aktiver Beteiligung an Raubüberfällen.
7. Parzygnat Jendrzzej, aus Obidowa
wegen aktiver Beteiligung an Raubüberfällen.
8. Plachetta Michael, aus Ponice
wegen aktiver Beteiligung an Raubüberfällen.
9. Labuż Wladyslaw, aus Bystra
wegen Verbreitung von Hetzschriften.
10. Surzyn Jan, aus Skawica
wegen Begünstigung von Banditen durch Unterschloßgewährung.
11. Machowski Josef, aus Zakopane
wegen Begünstigung von Banditen, er hatte Kenntnis von unbelugtem Waffenbesitz, ohne seiner Anzeigepflicht nachzukommen.
12. Drozd Kazimierz,
wegen aktiver Beteiligung an einem Widerstandsorganisations-
13. Barglik Stefan, aus Tokarnia
wegen Begünstigung von Juden durch Unterschloßgewährung

Das Urteil ist an den zu Ziffer 1—3 Genannten bereits vollstreckt worden. Die Verurteilten von Ziffer 4—13 sind für einen Gnadenerweis in Aussicht genommen.

Sollten jedoch in den nächsten 3 Monaten Überfälle auf Deutsche, Angehörige der dem Grossdeutschen Reich verbündeten Staaten oder im Interesse des Aufbauwerkes im GG arbeitende Nichtdeutsche erfolgen, so werden für jeden Überfall auf eine solche Person mindestens 10 der Obergenannten standrechtlich erschossen, und zwar für Straftätern kommunistischer Elemente Angehörige kommunistischer Organisationen u. für Straftätern anderer Widerstandsgruppen Personen, die zu diesen Kreisen gehören. Bei Anschlägen bzw. Gewaltakte gegen Einrichtungen, die dem deutschen Aufbauwerk im GG nutzbar sind, werden gegebenenfalls so viele der Obengenannten erschossen, wie es der Schwere des Falles entspricht.

Es liegt daher in der Hand der nichtdeutschen Bevölkerung, durch entsprechende Mitarbeit bei der Verhinderung von Gewalttaten u. Verfolgung der Täter, den in Aussicht gestellten Gnadenerweis zur Wirksamkeit zu bringen.

Krakau, den 21. 2. 1944.

Der und Polizeiführer
im Distrikt Krakau.

Vyhlaška velitele SS a policie distriktu Krakov z 21. února 1944 o odsouzení 13 osob k smrti staným soudem působícím při úřadu velitele bezpečnostní policie a bezpečnostní služby distriktu Krakov. Byl mezi nimi Stefan Barglik (viz řádek 13) odsouzený za poskytnutí úkrytu Židům

ZRÁDCE A DENUNCIANT AUGUSTIN PŘEUČIL

Václav Krůta

Jedním z mnoha procesů, které se konaly ve zjitřené poválečné době, byl mimořádný lidový soud nad Augustinem Přeučilem. Zadržen byl hned v květnu roku 1945; ač nebylo od samého zatčení pochybností o jeho vině, zpravodajské zájmy vedly k odsunutí závěru jeho případu až na jaro 1947. V té době vrcholila činnost mimořádných lidových soudů, proto jeho případ ušel většímu zájmu veřejnosti.¹⁾ Rozsudek vynesl třetí senát Mimořádného lidového soudu v Praze 14. dubna 1947. Týž den byl A. Přeučil popraven.²⁾

Zločiny, jež soud přiřknul Augustinu Přeučilovi, byly sice početné, ale musíme říci, že byli i větší zrádci a udavači než tento jinak málo významný člověk. Do popředí vystoupil zejména proto, že soud odhalil některé podrobnosti a detailní rozbor Přeučilových činů neprovedl. Kdo byl Přeučil?³⁾

Narodil se 4. července 1914 manželům Augustinu Přeučilovi, řezníku a hostinskému v Třebšíně čp. 43, a jeho manželce Marii, rozené Řehákové.⁴⁾ Dětství malého vesnického chlapce probíhalo zcela obvykle. Následovala školní léta v Hradisku, poté tři roky v Neveklově a pak ještě jednorozční kurz učebný při téže měšťanské škole v Neveklově. Dochovala se vysvědčení z měšťanské a pokračovací školy. Augustin byl slabý ve všech předmětech. Kromě náboženství a zpěvu, občanské výchovy a tělocviku, z nichž neměl čtyřky, byla jeho vysvědčení v pololetí i na konci jednotlivých ročníků měšťanské školy přehlídkou špatných známek.⁵⁾

Po skončení školní docházky se učil u svého otce, který vlastnil pohostinství a provozoval i řeznictví. Později A. Přeučil prohlásil, že číšníkem se nedoučil, neboť otec pohostinství prodal. Jindy zase tvrdil, že se nedoučil řezníkem. Údajně chtěl studovat obchodní akademii, ale zabránila mu v tom prý nemoc. Když navštěvoval jednoletý učební kurz, byl od 20. ledna až do 24. června 1930 nemocný. Klasifikován byl na základě vykonaných zkoušek. O dětství a dospívání A. Přeučila víme málo. Můžeme však předpokládat, že když se v roce 1935 přihlásil do ústřední školy civilního letectva v Praze-Letňanech, byla v tom jak mladická touha po dobrodružství, tak i snaha uniknout z malé vesnice „do světa“.

Absolvování civilní letecké školy se příznivě projevilo v okamžiku, když A. Přeučil nastoupil v roce 1936 prezenční vojenskou službu v Prostějově, kde bylo vojenské letecké učiliště. Prodělal tam dvouměsíční poddůstojnickou školu a do července 1937 i základní letecký výcvik. Pak byl převelen do Piešťan k 3. leteckému pluku. V Piešťanech prošel novým výcvikem a stal se polním letcem. Po přemístění do Prahy k 6. leteckému pluku létal ve cvičné letce. Zakrátko nato jej nalézáme u 74. polní letky v Hradci Králové. Na podzim 1938 byl poslán do Prahy ke 4. stíhacímu pluku a v únoru 1939 byl převelen k 1. le-

teckému pluku do Milovic. V době pomnichovské republiky A. Přeučil nevěděl – jako mnoho jiných vojáků v té době – kudy kam. Než by se vrátil k rodičům do hostince v Třebosíně, zůstal raději v Praze. Našel si místo ve Vodičkově ulici u firmy Rolný v Praze, ale toto zaměstnání mu zřejmě nevyhovovalo.

Později, 20. května 1945, bude při jednom z mnoha výslechů na hlavním štábu příslušníků vojenské kontrarozvědky vypovídat, že zhruba v polovině července 1939 k němu přišla v restauraci U Šenfloků na Václavském náměstí v Praze (což byla zřejmě jeho oblíbená restaurace) dáma, která se jej zeptala:

„Ty ještě nejsi v Polsku? Pepík Füler a Honza Svoboda jsou už v Polsku, poslal je tam Karel. Já jsem jí řekl, že do Polska nejdu, já že půjdu do Brazílie.“

Přeučil údajně onu „dámu“ neznal a důležitý je však jeho údaj, že slova o Brazílii slyšeli hosté, kteří seděli u vedlejšího stolu.

Po tomto hospodském rozhovoru šel A. Přeučil 19. července 1939 na brazilský konzulát. Poté, co odevzdal doklady a vyšel z kanceláře konzulátu, byl na chodbě zatčen třemi muži, kteří na něho už čekali. Představili se mu jako příslušníci německé tajné státní policie (gestapa) a chtěli vědět, kdo je Karel, o němž se neznámá žena zmínila. *„Jedného z nich som poznal v muži, ktorý bol v tom čase v reštaurácii, keď mi to hovorila tá dáma“*, zapsal Přeučilovu výpověď slovenský vyšetřovatel poručík Š. Bielik. *„Po dobu troch dní ma vodili stále do uvedenej reštaurácie, aby som im ukázal dotyčného Karola.“* Přeučil pokračoval: *„Tento Karol, ktorého meno ja neviem, chodieval k vrátnému niekde na Vinohradoch. Mikšovský a Karol pracovali spolu na posielaní ľudí za hranice.“*

Přeučil se už k první gestapácké nabídce nepostavil nikterak odmítavě. *„Nakoľko som bol pre nich dost spoľahlivý, oni mi ponúkli službu agenta, ktorý by im podával zprávy, pre aké oni mali záujem.“*

A. Přeučila už jako agenta pražské gestapo údajně 22. července 1939, tedy za tři dny po zatčení, odvezlo osobním vozem do Moravské Ostravy. Svůj vstup do německých služeb vylíčil po válce vcelku podrobně: *„Cestou mi hovorili, že ma pošlú do Polska, kde budem pre nich pracovať, při čom mi vyhrožovali, že ak nepôjdem, že ma dajú do koncentráku. Ja som s tým súhlasil s tou myšlienkou, že ako náhle sa tam dostanem, že to ihneď prezradím. Před Moravskou Ostravou mi dali adresu Smetana Bedřich, zubný lékař, bytom Praha-Žižkov, ul. Husova, aby som mu posielal z Polska zprávy poštou, koľko je tam letcov českých.“*

Mechanismus předávání zpráv pražskému gestapu byl jednoduchý. Přeučil měl poslat normální korespondenční lístek s údaji, kolik prodal litrů mléka a kolik kusů drůbeže. Cifra udávající počet litrů mléka vyjadřovala počet československých letců – vojáků a poddůstojníků, počet kusů drůbeže (kohoutů) byl počet letců – důstojníků.

23. července 1939 odvezli gestapáci Přeučila autem k hranici u Frenštátu pod Radhoštěm. Upozornili na Přeučila finanční stráž a ta jej bez potíží pustila přes hranici. Prvnímu polskému pohraničnickovi Přeučil sdělil, že je Čech,

a požádal o zařazení mezi ostatní Čechy – letce. Fungovalo to hladce. Společně se skupinou jiných zadržených Čechů byl převezen do tábora v Bronowicích, kde se shromažďovali českoslovenští vojáci, odhodlaní bojovat proti nacistickému Německu.

V Bronowicích nebyl Přeučil dlouho, přesto stihl odtud zaslat několik korespondenčních lístků. Dva svým rodičům do Třebsína, jeden svému kamarádovi Maxi Brantálovi a rovněž své kolegyni od firmy Rolný a zároveň důvěrné přítelkyni Elle Fořtíkové a jeden na adresu zubního technika Smetany, jak mu přikázali gestapáci. Po válce tvrdil zástupcům československé kontrarozvědky, že mu poslal pouhý pozdrav a že nepsal nic o počtech Čechoslováků. Josef Chalupský, který působil jako tlumočník na gestapu, v jednom ze svých poválečných výslechů vyslovil domněnku, že adresu dali gestapáci Přeučilovi bez Smetanova vědomí: *„Teprve, když Přeučila vypravili za hranice, tak Smetanovi řekli, že až dostane nějaký lístek z ciziny, tak že patří Fleischerovi nebo Herschelmannovi. Smetana byl donucen, hlavně Herschelmannem, k přijetí německého státního občanství. Tenkrát Herschelmann taktéž všechno vyběhal. Mohu s určitostí tvrdit, že to bylo proti vůli Smetany a jeho rodiny. Jeho manželka s dětmi však německé občanství nepřijaly, resp. vůbec o něj nežádaly. Byl jsem svědkem toho, když Herschelmann zcela sprostě vynadal Smetanovi proto, že prý nepřemluvil celou rodinu k přestupu na německé občanství. Smetana byl Fleischerem a Herschelmannem přímo vysáván.“⁶⁾*

Náhoda hrála Přeučilovi do rukou. Už za dva týdny po svém příchodu do Bronowic podepsal závazek vstupu do francouzské cizinecké legie. Na jeho základě se dostal do transportu, jímž byl společně s dalšími Čechoslováky přepraven do Francie. Švédská loď Castelholm vyplula z gdaňského přístavu 21. srpna 1939 do Calais a odtud byli všichni odvezeni do Paříže.⁷⁾ Jako stíhač patřil Přeučil mezi elitu armády, proto byl okamžitě zařazen k francouzskému letectvu. Poté jej nalézáme coby stíhače na výcvikové základně francouzského letectva v Chartres a později v Bordeaux. Jeden z jeho tehdejších kolegů, také letec, Rudolf Zima, si ještě v roce 1945 na A. Přeučila dobře pamatoval. Nejen věděl, že do Chartres odešli českoslovenští letci 5. října 1939, ale také řekl, že Přeučil *„byl dosti neukázněný a ve výkonu služby ledabylý. Nejevil zájem o službu a zjistil jsem též, že byl velmi slabým pilotem.“⁸⁾*

Tlumočník gestapa J. Chalupský po válce vypověděl, že *„jednou Fleischer přinesl do kanceláře lístek, který byl odeslán z Paříže a byl od Přeučila. Dal mně lístek, abych mu ho přečetl, jelikož byl česky psaný. Obsah byl pro mne nerosrozumitelný a byla tam řeč o nějakém psu nebo vlku.“⁹⁾* Lístek z Paříže dostali od svého syna také rodiče, dále Max Brantál, který tvrdil, že z textu poznal, že pisatel je v zahraniční československé armádě, a přítelkyně Ella Fořtíková.

Nevíme přesně, co dělal Přeučil ve válce německo – francouzské. On sám později prohlašoval, že byl nasazen jako stíhač. Po porážce Francie se dostal jako mnoho jiných Čechoslováků na jih Francie, odkud byli přepraveni lodí do Anglie. Při svém druhém výslechu po zatčení československými bezpečnostní-

mi orgány Přeučil vypověděl, že v Agde údajně upozornil, že jej do zahraničí poslali Němci: „...som sa hlásil u škpt. Provažníka, bývalého československého atašé v Jugoslávii, ktorému som súčasne u raportu celý svoj prípad oznámil. Pri výslechu zpravodajským dôstojníkom npor. Machalkem hlásil som tiež adresu agenta gestapa zubného lekára Smetanu. Mám zato, že i pan plukovník letectva Liška a plukovník letectva Mareš boli o mojej výpovedi informovaní.“¹⁰⁾

Také v Angli jako předtím ve Francii byl Přeučil okamžitě přeškolen na anglická letadla a stal se příslušníkem stíhacího letectva. V době svého pobytu na ostrovech působil jako cvičitel na základně RAF v Usworthu v Sunderlandu. Tam se Přeučil 2. července 1941 oženil s Angličankou, slečnou Muriel Graham Kirbyovou,¹¹⁾ narozenou 22. 4. 1922. Přeučil byl pohledný muž, štíhlý, 177 cm vysoký, kaštanových vlasů, orlím nosem a ocelově šedýma očima. Ženám se líbil.¹²⁾

Dne 18. září 1941 byl Přeučil přidělen do cvičného letu ve dvojici s letadlem, které pilotoval kolega polské národnosti. Když byli nad kanálem La Manche, zahájil Přeučil na Polákovo letadlo kulometnou palbu. Tak svého kolegu odehnal a namířil na jih, směrem nad evropskou pevninu. Nad ni se bez potíží dostal, a když mu docházelo palivo, nouzově přistál. Letadlo se zapíchlo předkem do země, přičemž Přeučil utrpěl tržnou ránu nad levým okem.

Toto přistání se uskutečnilo asi padesát kilometrů od města Artolnu v Belgii.

Dva vesničané z nedaleké obce, kteří v něm viděli anglického letce, se o něho postarali. Odvedli jej do své vesnice, ošetřili zranění a dali mu civilní oblečení. Protože Němci po letci pátrali, snažili se ho ukrýt do nedalekého lesa. Jenže pilot, kterého chtěli zachraňovat, se sám vydal do rukou německých vojáků, jimž sdělil, že byl do zahraničí vyslán pražským komisařem gestapa Fleischerem a žádal, aby jej s ním okamžitě spojili.

Přeučila v Belgii důkladně vyslechli, ale teprve poté, co se mu zhruba zahojila rána na hlavě, jej odvezli do Berlína, kde ho převzali dva zaměstnanci řídicí úřadovny gestapa v Praze: vrchní tajemník Petereith a tlumočnick J. Chalupský. Po válce vypověděl, že před odjezdem dostali Přeučilovu fotografii, podle které jej v Berlíně okamžitě poznali. V Berlíně byl Přeučil obsáhlé vyslýchán na hlavním štábu Luftwaffe. J. Chalupský vypověděl, že Přeučil mluvil hlavně anglicky, takže jeho služeb nebylo ani třeba.¹³⁾ Teprve po výsledcích na štábu letectva jej oba gestapáci 28. září 1941 vlakem odvezli do Prahy.

Po Přeučilově návratu slavilo Fleischerovo oddělení triumf. J. Chalupský následující události popisuje takto: „Před komisařem Fleischerem líčil svůj příběh od překročení polských hranic, že jel z Polska lodí z Gdyně do Francie, že byl ve Francii v nějakém vojenském táboře, kde bylo československé vojsko, udal při tom jména těch, které z tohoto tábora znal, prozradil jejich hodnost a zařazení, rovněž jmenoval ony vojenské osoby, které poznal v Anglii. Na tato jména se však již nepamatují,“ řekl J. Chalupský a pokračoval: „Jednou mu byl předložen na gestapu album s fotografiemi. Obviněný označil a vypisoval

z toho alba ony osoby, které podle jeho údajů slouží v československém zahraničním vojsku. Znal hlavně letce. Udal jejich jména, dále místo, kde se s nimi naposled setkal, a jejich zařazení."¹⁴⁾

Hodnota Přeučilových výpovědí nebyla sice pravděpodobně velká, ale významné bylo to, že se vrátil s ukořistěným letadlem. Jednalo se o stroj Hurricane II, vybavený čtyřmi kulomety umístěnými v křídlech, což byla v té době ještě novinka. Také výkonnostní parametry letadla byly vyšší než u předchozího typu. Tvrzení, že Přeučil ukradl v polských Bronowicích nebo v Anglii album s fotografiemi československých letců či vojáků, však patrně není pravdivé. J. Chalupský řekl při jednom z výslechů jednoznačně, že „jeden čas Přeučil také zajišťoval v oddělení vrchního kriminálního tajemníka Bauera z albumu podobenek, který byl gestapu zapůjčen od tzv. Abwehrstelle, jména letců a vojáků, kteří vstoupili do československého vojska v zahraničí. Tento album obsahoval samé podobanky, které byly označeny čísly. Odkud tento album pocházel, nevím, myslím však, že byl někde nalezen v Polsku. Tento album měl spolu s kartotékou v opatrování kriminální zaměstnanec Jiří Pitter, který byl přidělen u Bauera jako tlumočník a pomocná síla.“¹⁵⁾ Po devítidenní vazbě na Pankráci „věrného“ Přeučila propustili a on se odebral domů k rodičům do Třebšína.

Po návratu domů Přeučil vypomáhal rodičům, ale pravděpodobně se nudil. Asi jej vzrušilo, když na Štědrý den 1941 přijelo k nim před usedlost auto a přivezlo dva pány, kteří jej měli doprovodit do Prahy. V sídle pražského gestapa dostal odměnu 10 000 marek. Nebylo to pouze za dovezení letounu Hurricane, úředníci gestapa chtěli, aby v rozhlasu promluvil o svém návratu z Anglie. Přeučil to odmítl. Zajímavé je v tomto smyslu svědectví jeho matky: „Jednou přinesl domů K 100 000 a vypravoval, že Němci mu tento obnos vnutili a žádali, aby promluvil do rozhlasu. Vypravoval dále, že to odmítl a že nikdy do rozhlasu proti republice mluvit nebude, i kdyby nás to stálo život. Můj manžel a já schválili jsme postoj obviněného a byli jsme ochotni k největším obětím. Řekla jsem obviněnému, aby na můj život nebral přítom ohled.“¹⁶⁾ Otec i matka tvrdili ještě po válce vyšetřujícímu soudci, že se nikdy nedozvěděli, jakým způsobem se jejich syn dostal z Anglie do Čech.¹⁷⁾ Ella Fořtíková, které není důvod nevěřit, je svou výpovědí usvědčila z nepravdy: „Podotýkám, že v době, když obviněný byl ve vězení v Terezíně (po listopadu 1943, V. K.), přišla jednou jeho matka k nám a řekla, že vidí, že já a moje rodina jsme pořádní lidé, že si proto nepřeje, abych si obviněného vzala za manžela, protože nám musí říci, že její syn se přidal k Němcům a že pro ně pracuje. Byla velmi rozrušena. Neuvěřila jsem však těmto řečem, protože jsem se domnívala, že matka obviněného to vypravuje jen z toho důvodu, že jsem chudé děvče a že nechce, aby její syn se oženil s nemajetnou dívkou.“¹⁸⁾

Když se 4. dubna 1942 přihlásil na českém policejním ředitelství v Praze člen výsadkové skupiny z Anglie Vilém Gerik, došlo opět na Přeučila. Pražské gestapo, které Gerika převzalo, jej konfrontovalo právě s Přeučilem. Gerik ne-

šel do emigrace přes Polsko jako Přeučil a nebyl ani letec, takže se do té doby nepotkali. „V dubnu 1942 byl jsem dvakrát anebo třikrát volaný na gestapo v Praze. Při poslední návštěvě spatřil jsem na lavici sedícího mladíka a ptal jsem se úřednice gestapa v kanceláři, Videňáčky, která znala česky, kdo to je. Pověděla mně, že to je parašutista z Anglie a že jsem volaný kvůli němu, naznačila mně, abych o tom nehovořil. Tato úřednice mně pověděla, že tento mladík se jmenuje Gerik. Neptali se mne však na něho, ani jsem s ním nehovořil, měl jsem dojem, že spíše hledali příležitost, aby Gerik ztotožňoval mě,“ vyličil konfrontaci Přeučil.¹⁹⁾

O dva měsíce později, když se vydal do gestapáckých rukou další československý parašutista Čurda, přivezli gestapáci opět Přeučila, aby ověřil Čurdovu totožnost. Ani v tomto případě však Přeučil gestapu nepomohl, protože ani s Karlem Čurdou se neznal. Nicméně po setkání s ním a po smrti parašutistů, kteří se ukryvali v cyrilometodějském chrámu v Resslově ulici, nastal zřejmě v Přeučilově životě jistý zlom. Možná, že k tomu napomohlo osobní seznámení s Čurdou, které Přeučil popsal následovně: „Asi o deset, čtrnáct dní později šel jsem po Francouzské třídě na Vinohradech a najednou mně klepal zezadu někdo na rameno. Obrátil jsem se a viděl jsem mně neznámého muže, který se mne ptal, zda jej neznám. Já jsem odpověděl záporně, povídal, že jsme se viděli na gestapu, že je parašutista z Anglie a že se jmenuje Čurda, je z jižních Čech bývalý člen finanční stráže. Hovořil mnoho a povídal, že do toho píchl. Odpověděl na mou otázku, do čeho píchl, že píchl do té věci v kostele s atentáčníky na Heydricha, že naše usmrcené parašutisty znal osobně a že je udal skrz nějakou rodinu Moravcovu, u které bydlel. Řekl dále, že tuto rodinu udal gestapu a že při výsledku této rodiny to prasklo. Svěřil se mně též, že prozradil hesla. Za to prý dostal 5 000 000 korun, tentýž obnos dostal také Gerik. Tento rozhovor byl částečně vedený na ulici a částečně v bytě Čurdy ve Francouzské třídě 8 v Praze XII. Tam jsem též viděl, že byt obývá pod jménem Karel Jerhot. Chtěl jsem se od něho dozvědět více a tak jsem ho navštěvoval častěji. Jednou se mi přiznal, že chytil našeho parašutistu jménem František Pospíšil, kde (!) ho udal gestapu. Stalo se to tak, že ho vlákal do Prahy z udánlivého rozkazu nějakého poručíka, vedl ho do pasáže Koruna a tam ho dal zatknout agenti gestapa.“²⁰⁾ Protože František Pospíšil, parašutista ze skupiny BI-VOUAC, byl Čurdou vydán gestapu 14. února 1943, můžeme přesně určit dobu, kdy se Přeučil s Čurdou stýkali. Pokračovalo to i poté, co o něm a o Gerikovi na podzim 1943 nenávislně vyprávěl Maxi Brantálovi. Závídel jim milionové částky, které dostali od Němců.²¹⁾ Přeučilova nenávisť vůči Gerikovi byla přímo patologická. Přenášel na něho svůj pocit viny, jak je vidět z výpovědi Miluše Tomanové, o níž se ještě zmíníme: „Gerika nenáviděl jako zrádce našich parašutistů v kostele v Resslově ulici. Vyjádřil se vůči mně i v přítomnosti Brantála a Malíka Miroslava, Praha XIX, Dejvická 33, že Gerika musí odstranit, protože udává lidi gestapu.“²²⁾

V červnu 1945 Přeučil vypověděl do protokolu, že chtěl Čurdu zneškodnit

a zastřelit. „Napřed jsem chtěl vyzkoušet následky výstřelu v jeho bytě a dojem na ostatní obyvatele toho domu. Popíjeli jsme jednou v bytě Čurdy, předstíral jsem podnapilost a vyzval jsem Čurdu, aby střelil do prázdné lahve. Opustil jsem nenápadně pokoj a šel jsem na záchod, přičemž jsem pozoroval chodbu. Zjistil jsem, že výstřely vzbudily velkou pozornost a že obyvatelé se sbíhali na chodbu toho domu.“²³⁾

Bývalo by se mu nejlépe hodilo, kdyby Karel Čurda nežil také proto, že věděl o Přeučilově udavačství. 9. 7. 1945 Čurda, když byl tázán, co ví o A. Přeučilovi, mj. protokolárně vypověděl: „Jednou jsem pozval do svého bytu npor. Kindla a rotného Grabovského, oba parašutisty z Anglie. Přitom mi řekli, že mají schůzku s obviněným v nějaké restauraci. Po této schůzce přišel obviněný ke mně do bytu a měl na dvou arších sepsáno vše, co od nich vyzvídal. Povídal mi při tom, že oba byli opilí a že v opilství se od nich dozvěděl vše, co chtěl. Chtěl, abych jeho poznámky přeložil do němčiny, já jsem této prosbě, pokud jsem mohl, vyhověl a obviněný v mé přítomnosti v mém bytě hlásil agentu gestapa Diabovi, čeho se dozvěděl o Kindlovi a Grabovském. Diabo si dělal své poznámky a vím, že krátce potom Grabovský byl zatčen a opět uvězněn ve věznicí na Pankráci.“²⁴⁾

O Bohuslavu Grabovském, členu československého výsadku INTRANSITIVE, je mnohé známo,²⁵⁾ ale závěrečné období jeho života počínaje zatčením gestapem až po jeho násilnou smrt v Terezíně je jakoby v mlze. Grabovský byl zatčen 16. 3. 1943 v Mostku u Chocně. Postoupil jako každý v té době zatčený parašutista po příchodu do sídla pražské řídicí úřadovny gestapa v Petschkově paláci rozhovor se šéfem protiparašutistického referátu gestapa, kriminálním komisařem W. Leimerem, který se snažil ho získat pro spolupráci s Němci. Jako většina ostatních, také on souhlasil. Je známo, že byl vězněn pravděpodobně na Pankráci, odkud byl posléze 3. 12. 1943 společně s Františkem Pospíšilem, Adolfem Szinaiem, Stanislavem Srazilem a „ještě jedním ve stáří padesát dva let a vyšší postavy“²⁶⁾ převezen do Terezína.²⁷⁾

Čurdova výpověď naše vědomosti o Grabovském rozšiřuje. Z údajů, že se sešli Grabovský a Kindl s Přeučilem v hostinci a že se dokonce opili, je patrné, že Grabovský a Kindl byli na svobodě; druhým pozoruhodným poznatkem je, že i Kindl s Grabovským se zřejmě zaobírali úvahami, jak by se odpoutali od gestapa, tedy že se chovali v podstatě – snad pouze kromě Karla Čurdy – jako ostatní parašutisté. Z Čurdova líčení není bohužel už jasné, zda se Kindl, který později 20. května 1944 byl omylem postřelen v Nasavrkách a následkem poranění zemřel, nějak gestapu vyhal a proč Grabovský byl uvězněn na Pankráci a v Terezíně, kde byl bez soudu zlikvidován.²⁸⁾ Bezpečně můžeme prokázat Přeučilovo udavačství v případě Miluše Tomanové. Jmenovaná byla dcerou obchodníka s potravinářskými lahůdkami z Prahy-Dejvic, Karla Tomana. Na její sestru Jarmilu Tomanovou, která byla před válkou snoubenkou pozdějšího anglického parašutisty četaře Václava Modráka, narazil jiný anglický parašutista, totiž tápající člen skupiny ZINC Vilém Gerik a požádal ji v dubnu 1942

o pomoc. Když ji nenalezl ani u ní, ze zoufalství se sám vydal do rukou policie. Poté, co dostal od gestapa polovinu odměny vypsané na dopadení původců atentátu na zastupujícího říšského protektora R. Heydricha a když jej gestapo propustilo na svobodu, znovu navštívil rodinu Tomanových a Miluši se dvořil. Ta o něho neměla zájem. V listopadu 1942 potkala náhodou Maxe Brantála, svého spolužáka, a vyprávěla mu, že k nim domů chodí anglický parašutista a velice se o ni zajímá. Svě vyprávění vyšperkovala i smyšlenkou, že parašutista zve ji a jejího otce do hotelu Belveder v Brně na ilegální schůzku. Svěmu bývalému spolužákovi řekla také, že ani ona, ani její otec nemají o odboj zájem a pro ni je to ještě horší o to, že nechce nic mít ani s tím parašutistou. Neví ovšem, jak by se jej zbavila. Brantál jí vyprávěl o svém příteli Augustinu Přeučilovi, který si bude vědět rady, jak Miluši Tomanové pomoci. Vylíčil jej jako svého nejlepšího kamaráda, opravdového Čecha a vlastence, agenta, který pracuje v anglických službách proti Německu, a muže s obrovskými možnostmi.

Max Brantál, o němž jsme se na předchozích stránkách už zmiňovali, se narodil 14. 2. 1914 v Pule v Itálii. Za války bydlel nedaleko Tomanových, v dnešní třídě Národní obrany č. 47. Před válkou sloužil s Přeučilem u letectva a považoval jej za svého přítele. Ještě téhož dne, kdy rozmlouval s Tomanovou, odjel Brantál do Měchenic za Přeučilem a všechno mu vyprávěl. Druhý den pak jeli společně do Prahy, kam Brantál smluvil telefonicky s M. Tomanovou schůzku. Setkali se v kavárně Fénix. Přeučil se vydával za anglického agenta. Gerika označil za zrádce, který pracuje pro gestapo. Přislíbil, že zařídí, aby Gerik už k Tomanovým nechodil.

Zakrátko po tomto setkání přišel Přeučil za Miluši Tomanovou s mužem, kterého představil jako svého kamaráda. Byl to už zmíněný Josef Chalupský, zaměstnanec pražského gestapa. Ukázali Tomanové fotografii muže, v němž Tomanová okamžitě poznala V. Gerika.

O Gerikově počínání informoval J. Chalupský šéfa konfidentské sítě protiparašutistického referátu pražského gestapa Jaroslava Nachtmana a ten nasadil se souhlasem vedoucího Willi Leimera²⁹⁾ na Gerika konfidenta a provokatéra Bedřicha Nováka.³⁰⁾ Ten vyprovokoval Gerika k důvěrným sdělením, jež ho dovedla jako vězně do Pečkárný, na Pankrác, do Terezína a posléze do koncentračního tábora Dachau.³¹⁾

A. Přeučil vyzískal z celého případu pravděpodobně uznání svých „zaměstnavatelů“, ale také náklonnost důvěřivého děvčete. Vystupoval před ní sebevědomě, barvitě líčil své životní příběhy, ve kterých vystupoval jako hrdina, měl dost peněz. Jeho rodiče museli po záboru území jako mnoho jiných opustit usedlost se živností v Třebosíně a od 15. září 1942 bydleli ve vesnickém statku v Měchenicích čp. 131. Za přestěhování obdrželi odškodnění ve výši 240 000 protektorátních korun. Na pozemcích nového bydliště pěstovali jahody, jejichž prodej vynášel slušné peníze. Otec Augustin koupil později dokonce osobní auto, jež připsal svému synovi. Auto sice stálo v Měchenicích na špalcích, ale

přesto to byl výraz zámožnosti rodiny a jisté společenské prestiže. Mladší Přeučil měl všechny otcovy peníze v podstatě k dispozici.³²⁾ To zřejmě Miluší Tomanové imponovalo. Její cit si koupil také zlatým prstenem, živým psíkem a jinými drobnými dárky.³³⁾

Max Brantál, s nímž se Přeučil v té době (na podzim 1942) často stýkal, jej seznámil se svým kolegou Miloslavem Hájkem z Řeporyj, úředníkem umělecko-průmyslové školy. Zpočátku se zdál vztah Hájek – Přeučil dobrý, ale časem zaznamenal Brantál mezi nimi napětí. „Z jejich řeči jsem poznal, že jeden podezřívá druhého ze spolupráce pro gestapo. Přeučil pak mě varoval před Hájkem a tvrdil, že on viděl Hájka na gestapu a že zjistil, že Hájek jest agentem gestapa. Přiznávám, že mi chování Hájka ve škole bylo dosti nápadné, nemohu však udati konkrétní případ, v kterém by byl někoho udal. Dokonce Hájek mne varoval vícekrát před Přeučilem, tvrdíc, že Přeučil je agentem gestapa a udavačem. Jednou Hájek v Hostinci U Šmídů v Křížovnické ulici v Praze I přiznal, že je u gestapa, ale čestně. Rozuměl jsem tomu tak, jako kdyby pracoval jen na oko pro Němce, ve skutečnosti však proti nim,“ líčil zapeklité vztahy mezi třemi domnělými přáteli Max Brantál.³⁴⁾ Atmosféra nedůvěry je nakažlivá a má schopnost se rozrůstat.

V létě 1943 se vztah Přeučila s Miluší Tomanovou rozpadl. Nebylo to pravděpodobně pro neustálé prosby a naléhání otce děvčete, aby se s Přeučilem přestala stýkat, ani ne proto, že by nevydržela odolávat psychickému napětí, které Přeučila sužovalo. „Měla jsem Přeučila ráda, myslela jsem tenkrát, že i on mne miluje,“ vypověděla Tomanová, ale „v červnu 1943 rozešla jsem se s Přeučilem, protože jsem ho už neměla ráda.“³⁵⁾

Přeučil nenesl rozchod s Miluší Tomanovou nijak těžce. Navázal znovu styky s Ellou Fořtíkovou, s níž známost po dobu, co chodil s Tomanovou, na několik měsíců přerušil. „Objevil se pak znovu a pozorovala jsem, že se už pohybuje docela volně a bez veškerých obav. Vypravoval mi, že zachránil celou rodinu tohoto obchodníka v Dejvicích před gestapem a že chodil v tuto dobu s dcerou tohoto obchodníka. Tvrdil, že však tuto známost přerušil. Od této doby chodila jsem zase s ním dále. Chodívali jsme spolu často do Waggon – Restaurantu v Metru, kde jsme se scházeli s přáteli obviněného – Maxem Brantálem, Milanem Hájkem a jistým Šťastným.“³⁶⁾ Pro dvacetiletou Fořtíkovou zdánlivě idylická doba.

Ale 2. listopadu 1943 gestapo svého agenta Přeučila náhle zatklo. Vysvětlení udávané Přeučilem po válce je kuriózní: Gestapo jej prý podezřívalo, že pracuje pro Anglii. Podle J. Chalupského „Přeučil byl zatčen, protože se příliš nápadně chlubil tím, že je československý parašutista z Anglie.“³⁷⁾

Nevíme, zda gestapo mělo Přeučilovo nasazení v Terezíně do oddělení zvláštních vězňů předem promyšleno, anebo na jeho využití přišlo náhodně.³⁸⁾ Legenda, že je anglický letec, který se dostal do německého zajetí, se výborně hodila. S ní si mohl získat důvěru vedoucí osobnosti českého benešovského odboje Vladimíra Krajiny a získat od něj zatajované informace. Dva gestapáci

odvezli Přeučila poté, co jej na jeho nový úkol připravili, 3. 11. 1943 osobním automobilem do věznice v terezínské Malé pevnosti. O jeho tamním pobytu Vladimír Krajina, který byl v Terezíně vězněn jako tzv. čestný či zvláštní vězeň, ve svých pamětech napsal: „V neděli 7. listopadu 1943 přibyl do oddělení zvláštních vězňů (*Sonderhäftlingů* či *Ehrenhäftlingů*) v terezínské Malé pevnosti nový host – Augustin Přeučil. Gestapo jej umístilo na jedinou dosud volnou celu.“

Pokračování příběhu A. Přeučila bude otištěno v Terezínských listech č. 31.

Poznámky:

- ¹⁾ Noviny té doby věnovaly největší pozornost soudu s kladenskými gestapáky, kteří měli na svědomí pomoc při likvidaci Lidice, stejně jako zpravovaly o procesu s bývalým předákem agrárníků Beranem anebo se členy kuratoria či aktivistickými novináři. Rudé právo přineslo 15. 4. 1947 (RP č. 84, s. 3) informaci o odsouzení A. Přeučila v krátkém samostatném článku.
- ²⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Rozsudek.
- ³⁾ První významnější vyličení osoby Augustina Přeučila přinesli Čestmír Amort a I. M. Jedlička v knize Hledá se zrádce X, Praha 1968.
- ⁴⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Duplikát křestního listu A. Přeučila z 19. 1. 1946.
- ⁵⁾ Státní okresní archiv Benešov, Měšťanská škola Neveklov, inv. č. 26 (šk. rok 1926–1927), 29 (šk. rok 1927–1928), 32 (šk. rok 1928–1929) a 35 (šk. rok 1929–1930).
- ⁶⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), s. 248 – Výpis ze spisu Ls 124/46 – Josef Chalupský.
- ⁷⁾ Srovnej s Toman Brod – Eduard Čejka, Na západní frontě. Historie československých vojenských jednotek na Západě v letech druhé světové války, Praha 1965, s. 41–42.
- ⁸⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Svědecký protokol s Rudolfem Zimou z 22. 8. 1945.
- ⁹⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), s. 248 – Výpis ze spisu Ls 124/46 – Josef Chalupský.
- ¹⁰⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Výslech obviněného A. Přeučila z 12. 6. 1945.
- ¹¹⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Oznámení o sňatku.
- ¹²⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Kmenový list Augustina Přeučila.
- ¹³⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), s. 248 – Výpis ze spisu Ls 124/46 – Josef Chalupský.
- ¹⁴⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Svědecký protokol Josefa Chalupského ze 7. 6. 1945.
- ¹⁵⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Výpis ze spisu Ls VI – 3124/46 – Josef Chalupský.
- ¹⁶⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Svědecký protokol Marie Přeučilové z 31. 8. 1945.
- ¹⁷⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Svědecký protokol Marie Přeučilové z 31. 8. 1945 a Svědecký protokol Augustina Přeučila staršího z 24. 7. 1945.
- ¹⁸⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Svědecký protokol Marie Přeučilové z 31. 8. 1945 a Svědecký protokol Augustina Přeučila staršího z 24. 7. 1945.

- 19) Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Svědecký protokol Elly Fořtíkové z 29. 8. 1945.
- 20) Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Výslech Augustina Přeučila z 12. 6. 1945, s. 5. Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil, Výslech A. Přeučila z 12. 6. 1945, s. 6. Pokud jde o rtm. Františka Pospíšila, nar. 23. 11. 1919 v Rešicích u Dukovan, velitele parašutistické skupiny BIVOUAC, jeho vězeňský příběh včetně Čurdova podílu na jeho zatčení viz Václav Krůta, K věznění parašutisty Františka Pospíšila gestapem, Tereziňské listy 25/1997, s. 70–80.
- 21) Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Výslech svědka Maxe Brantála ze 17. 6. 1945.
- 22) Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Výslech svědka Miluše Tomanové ze 17. 6. 1945.
- 23) Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Výslech A. Přeučila z 12. 6. 1945, s. 6.
- 24) Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Svědecký protokol s Karlem Čurdou z 9. 7. 1945, s. 67.
- 25) Kromě povšimnutí jeho osoby jako člena výsadku INTRANSITIVE ve všech pracích, které se zabývají výsadky z Anglie, mu samostatnou studii věnoval Max Trupar, Bohuslav Grabovský, HDK OV ČSPB Opava 1967. V ličení Grabovského domnělé zraedy zůstal pro nedostatek pramenů zcela na povrchu. Kladem Truparovy práce je konstatování, že „po zásluze si zaslouží, aby jeho památka jako vojáka trvale žila v paměti spoluobčanů. Zaslouží si, aby mu byly prokazovány všechny pocty, které náleží protifašistickým bojovníkům druhé světové války, neboť obětoval život za svobodu našeho státu.“ (s. 19) Druhou podrobnější práci o Grabovském napsal Zdeněk Jelínek, Čeští parašutisté ze Západu věznění v Terezíně – II. Bohuslav Grabovský, Tereziňské listy 22, 1994, s. 54–77. I když je studie obsažnější než první citovaná práce, přesto v otázce vlastního věznění gestapem a skonu B. Grabovského, nepřinesla nic nového.
- 26) Archiv ministerstva vnitra Praha, fond 325–128–2, elaborát Jména nejdůležitějších agentů gestapa nasazených proti paraagentům, s. 68. Jedná se zřejmě o Antonína Vohradníka, což ostatně někdo poznamenal tužkou na okraj archivního dokumentu. Antonín Vohradník, nar. 27. 10. 1891 v Praze, seskočil jako parašutista ze Sovětského svazu 27. 3. 1943 u Czarnowiec nedaleko od Varšavy spolu s Karlem Procházkou. Gestapo jej zatklo 14. 10. 1943. Byl vězněn na Pankráci, poté do května 1944, kdy jej gestapo propustilo, v Malé pevnosti Terezín. Pracoval pro gestapo jako konfident, ale 15. 1. 1945 byl pro pokus odpoutat se od gestapa opět zatčen a vězněn na Pankráci. Zemřel ve vězeňské nemocnici 23. 11. 1945.
- 27) Tamtéž.
- 28) Viz Tereziňské listy č. 22, 1994.
- 29) K Jaroslavu Nachtmanovi, nar. 1. 11. 1915 v Kladně-Kročehlavech a Willi Leimerovi, nar. 25. 7. 1912 v Neuwildu nad Rýnem v Německu viz Jiří Šolc, Ďáblova past, Praha 1993.
- 30) Konfident Bedřich Novák se ve skutečnosti jmenoval Walter Lederer. Narodil se 12. 1. 1909 v Lubenci, okr. Louny. Pracoval jako agent pro gestapo i Sicherheitsdienst. Na jméno Bedřich Novák používal byt v Praze I, Benediktská ulice č. 4/687 v přízemí. Jiný byt měl v Praze I, Konviktská ulice č. 5 v pátém patře, ten byl psán na jméno Rudolf Veselý. W. Lederer byl vysoký asi 160 cm, slabší postavy, tmavých vlasů. Vlasy měl mírně vlnité a sčesané dozadu. 12. 10. 1943 byl zatčen v bytě v Benediktské ulici gestapem. Asi za měsíc dostala od něho manželka, se kterou se však na konci roku 1942 formálně rozvedl, zprávu, že s ním je vše v pořádku, za další dva tři měsíce se dozvěděla od nějakého muže, který ji navštívil, že jí manžel vzkazuje, že je v Terezíně. To je o něm poslední zpráva. Viz Václav Krůta, Mimořádné osudy zvláštního vězně – parašutisty Viliama Gerika, Tereziňské listy 27/1999, s. 47–71, pozn. č. 23.
- 31) Pohnuté osudy Viliama Gerika jsme vylíčili ve studii Mimořádné osudy zvláštního vězně – parašutisty Viliama Gerika, Tereziňské listy 27/1999, s. 47–71.
- 32) Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Svědecký protokol A. Přeučila staršího z 24. 7. 1945.
- 33) Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Výslech svědka Karla

Tomana ze 30. 6. 1945.

- ³⁴⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Výslech svědka Maxe Brantála z 18. 6. 1945.
- ³⁵⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS 9/46 (Augustin Přeučil), Výslech svědka Miluše Tomanové ze 17. 6. 1945.
- ³⁶⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Svědecký protokol Elly Fořtíkové z 29. 8. 1945.
- ³⁷⁾ Státní oblastní archiv v Praze, MLS Praha, Ls 9/46 (Augustin Přeučil), Svědecký protokol Josefa Chalupského ze 4. 7. 1945.
- ³⁸⁾ Antonín Tichý, *Nás živě nedostanou* (Historie parašutistické skupiny ANTIMONY), Praha 1969, s. 269, tvrdil, že Přeučila nasadil do oddělení Ehrenhäflingů terezínského vězení gestapák dr. Schultze, aby gestapo získalo proti Vladimíru Krajinovi „další přitěžující materiál. Krajina měl být zbaven výhod zvláštního vězně a pak s ním mělo být naloženo běžným způsobem.“ Toto Tichého tvrzení opakuje v podstatě Jiří Šolc, *Smrt přála statečným. Osudy doc. Vladimíra Krajiny a jeho spolupracovníků v českém domácím odboji za druhé světové války*, Nakladatelství Vyšehrad, Praha 1995, s. 143.

AUGUSTIN PŘEUČIL, A TRAITOR AND INFORMER BEYOND MATCH

Václav Kráta

Resume

The main hearing with Augustin Přeučil took place before the Extraordinary People's Tribunal in Prague on April 14, 1947, as part of a wave of processes with traitors and collaborators during the German occupation. Period newspaper article mentions that the Gestapo sent A. Přeučil to Poland, where he was to mingle with the Czechoslovak military unit designated and trained for the Air Force in England. Making use of the first opportunity he had, he flew out aboard a British aircraft to Belgium, whereupon he returned to Prague, where he assisted during the interrogations of Czechoslovak pilots. In literature, A. Přeučil is mentioned in connection with the theft and turnover of a British aircraft to the Germans. However, a study based on existing archival material shows that the case of A. Přeučil was far more complex, as he had played a formidable role as a spy and traitor, but also as a most dangerous provocateur and utterly unscrupulous informer. For his treason and destruction of the lives of the Czech people he betrayed, he was given a much-deserved sentence – the harshest sentence possible.

The Gestapo used A. Přeučil against the parachutists K. Čurda and, especially, V. Gerik, and planted him as a provocateur in the special prisoner section of Malá pevnost in Terezín against associate professor Vladimír Krajina and his resistance companions. A. Přeučil was indirectly responsible for the death of a Communist resistance member, V. Pinc, who was hiding one of the messages of General Ingr to his home country. The villain, A. Přeučil, is accountable for the imprisonment in Terezín of V. Gerik, Miloslav Hájek, innkeeper Bohumil Čadil, barber Josef Vitejček, factory worker Ladislav Škvor, and professor František Hurt who did not survive to see the end of the war.

The study furthermore uncovers his share of responsibility in the re-arrest and subsequent death of Bohuslav Grabovský, a Czechoslovak parachutist from England and member of the INTRANSITIVE Group, who was pretending to be collaborating with the Gestapo, but was in fact trying to escape from them, along with Václav Kindl, a military commander. Přeučil disclosed his intentions to the Gestapo which immediately executed B. Grabovský, without a trial, in Terezín. This circumstance escaped the attention of the interrogation and judicial authorities during the Tribunal, due to an overwhelming compilation of testimonies.

Přeučil was a man with a sick mind and this condition of his continued to deteriorate. He suffered from a total moral debility, deprivation of altruist feelings, and incapacity ethically to assess his actions. Despite his psychological disorder, the Tribunal found him fully responsible for his actions and sentenced him to a death penalty.

DER VERRÄTER UND DENUNZIANZ AUGUSTIN PŘEUČIL

Václav Krůta
Resümee

Am 14. April 1947 wurde im Standvolksgericht in Prag die Hauptverhandlung mit Augustin Přeučil abgehalten. Diese Verhandlung entging unter vielen anderen Prozessverhandlungen mit den Verrätern und Kollaborateuren der allgemeinen Aufmerksamkeit von Seiten der Öffentlichkeit. In einem damals veröffentlichten Zeitungsartikel wurde darüber berichtet, dass A. Přeučil nach Polen gesandt worden war. Hier schloss er sich der dort entstehenden tschechoslowakischen Militäreinheit an. Danach kam er zur Luftwaffe, nach England. Hier nutzte er die erste Gelegenheit aus, um ein modernes englisches Flugzeug nach Belgien zu entführen. Von hier kehrte er zurück nach Prag. Auf der Gestapo in Prag wohnte er dem Verhör der tschechoslowakischen Flieger bei. A. Přeučil wird in der Literatur im Zusammenhang mit der Entführung des englischen Flugzeuges und dessen Übergabe an die deutschen Behörden erwähnt. Eine Studie, die auf den bestehenden schriftlichen Archivquellen basiert, geht hervor, dass A. Přeučil nicht nur die unheilvolle Rolle eines Spitzels und Verräters, sondern auch die eines Provokateurs und prinzipienlosen Denunzianten spielte. Mit Recht wurde er sowohl für den Militärverrat, als auch für die vernichteten Leben der an die Gestapo überlieferten tschechischen Leute zur Höchststrafe verurteilt.

Die Gestapo benutzte A. Přeučil auch gegen die Fallschirmspringer K. Čurda und V. Gerik. Er wurde als Lockspitzel in die Abteilung für besonders wichtige Häftlinge in der Kleinen Festung in Theresienstadt eingesetzt; gegen den Dozenten Vladimír Krajina und seine Widerstandsmitarbeiter. A. Přeučil verursachte indirekt auch den Tod des kommunistischen Widerstandskämpfers V. Pinc, der bei sich eine der vom General Ingr in die Heimat geschickten Nachrichten aufbewahrte. Der niederträchtige Přeučil verursachte die Verhaftung von V. Gerik, Miroslav Hájek, des Gastwirts Bohumil Čadil, des Friseurs Josef Vitejček, des Arbeiters Ladislav Škvor, des Professoren František Hurt, der das Kriegsende in Theresienstadt nicht mehr erleben konnte.

Die Studie entlarvt darüber hinaus seinen Anteil an der Wiederverhaftung und dem nachfolgenden gewaltigen Tod von Bohuslav Grabovský, einem der tschechoslowakischen Fallschirmspringer aus England, dem Mitglied der Gruppe INTRANSITIVE. Bohuslav Grabovský fingierte vor der Gestapo seine Zusammenarbeit, in Wirklichkeit wollte er sich jedoch von der Gestapo trennen. Mit seinem Militärkommandeur Václav Kindek bereitete er eine Flucht. Die Gestapo wurde darüber von A. Přeučil rechtzeitig benachrichtigt und liess Bohuslav Grabovský in Theresienstadt ohne Gerichtsprozess hinrichten. Diese Tatsache entging den tschechoslowakischen Untersuchungsorganen unter einer Vielzahl von Zeugenaussagen.

A. Přeučil war ein psychisch kranker Mensch, seine Krankheit wurde allmählich schlechter. Er lud an moralischer Schwachsinnigkeit, die sich in mangelnden altruistischen Gefühlen und in der Unfähigkeit, seine Taten ethisch einschätzen zu können, äusserte. Auch unter Berücksichtigung dieser Umstände kam das Gericht trotzdem zu dem Schluss, dass er für seine Taten volle Verantwortung trägt. A. Přeučil wurde durch das Gericht zur Höchststrafe verurteilt.

„ROZSUDEK. Jménem republiky!“

Mimořádný lidový soud v Praze, oddělení III., uznal po provedeném hlavním přelíčení dne 14. 4. 1947

takto právem:

Obžalovaný Augustin Přeučil, nar. 3. 7. 1914, obchodník, bytem v Měchenicích 130, soudní okres Zbraslav, toho času v soudní vazbě,

jest vinen,

že v letech 1939 – 1945, tedy v době zvýšeného ohrožení republiky v Praze, v Polsku, Anglii a jinde:

1. Podporoval nacistické hnutí tím, že jako agent gestapa odešel v r. 1939 do Polska, kde vstoupil do československé armády, v Anglii dále byl agentem gestapa v Praze.
2. V době shora uvedené, tedy za války, dopustil se vojenské zrady tím, že a) způsobil škodu branné moci republiky a jejímu anglickému spojenci úmyslným odlétnutím s letadlem z Anglie na území Němci obsazené a branné moci polského spojence republiky tím, že při odletu z anglického státního území střílel po polském spoluleťci, který ho při letu doprovázel, ostrými náboji, b) po svém dobrovolném přihlášení u německých úřadů jím, tedy cizí moci, vyhradil skutečnosti, opatření a předměty, jež měly zůstatí utajeny pro obranu republiky, při čemž tento zločin byl spáchán za okolností zvláště nebezpečných.
3. Ve službách a v zájmu Německa a využívaje situace přivoděné nepřátelskou okupací udal u německých úřadů obyvatele belgického pohraničí, že pokládajíce ho za Angličana, mu poskytli pro přistání pomoc a civilní oděv, na gestapu v Praze Ladislava Škvoru pro vyhýbání se práci, Bohumila Čadila a prof. Hurta pro protiněmecké výroky, na gestapu v Terezíně N(!) Pince pro styky se zahraničním odbojem, tedy pro skutečnou nebo vymyšlenou činnost a jeho udání mělo za přímý nebo nepřímý následek smrt V. Pince a prof. Hurta.

čímž spáchal

zločiny podle § 1/ § 6 odst. 1. 2. zák. 50/ 23 Sb./ 3/1, 11, dekretu presidenta republiky ze dne 19. 6. 1945 číslo 16 Sb. a

odsuzuje se za to:

podle poslední sazby §u 1 téhož dekretu k smrti provazem a podle §u 389 tr. ř. k náhradě nákladů řízení trestního a výkonu svého trestu. Dále soud vyslovuje, že obžalovaný pozbývá navždy občanské cti. Jméni propadá ve prospěch státu celé.“

Augustin Přeučil. Foto z knihy
Č. Amorta a I. M. Jedličky
Hledá se zrádce X, Praha 1968

Českoslovenští letci ve Francii. V první řadě sedící zleva A. Přeučil. Foto ze sbírky p. Jaroslava
Čvančary z Prahy

Českoslovenští letci v Chartres ve Francii, 1940. Čtvrtý zleva A. Přeučil. Foto ze sbírky p. Jaroslava Čvančary z Prahy

Jedna z obětí A. Přeučila, Miloslav Hájek. Na zadní straně fotografie se nachází věnování: „29. 3. 1943. Milému kamarádu Gustovi věnuje Mil. Hájek. Řeporyje u Prahy čp. 91.“ Foto uloženo ve spisu MLS Praha SOA v Praha

PŘÍBĚH AUTORA KNOFLÍKOVÉ POŠTY

Alena Hájková

V pravidelně vycházejícím týdeníku Hobby magazín, vydávaném společností Astrosat pro deníky společnosti Bohemia a Moravia,¹⁾ byla ve čtvrtek 15. listopadu 2001 uveřejněna reportáž Luboše Němečka „Záhady knoflíkové pošty“. Zabývá se nezvyklou formou motáků – byly vyryty na rubové, spodní straně knoflíků. Posílal je v roce 1944 z nacistického vězení Vlastimil své přítelkyni Aletce. Němečka zaujala nejen jejich nezvyklá forma, ale i obsah. Vidí v něm především „tajuplný příběh plný hlubokého citu... smutný osud dvou milujících se lidí v době protektorátu...“

Vzkazy zasílané vězňi v pravidelně vyměňovaném špinavém prádle za čisté, nebyly ničím neobvyklým. Vyšivali je na kapesníky, které následně mocně zašpinili. Ke vzkazům používali výztuže límců košil, vyšivali je na tkalouny, jež pak vsívali do obrub či švů oděvů. Odpovědi šly – pokud to bylo nezbytné – stejnou cestou. Ke vzkazům sloužila i povolená korespondence, v níž pak sdělení byla různě zašifrována. Utajované dopisování – motáky – dozorcí přesto občas odhalili. Vzkaz vyrytý do rubu knoflíku, který byl opět pečlivě přišit, byl téměř neodhalitelný. Dozorcí nebyli příliš bystří a nápadití, neznali dějiny českého protirakouského odboje za první světové války, a proto nevěděli, že knoflík jako schránka sdělení jeho zahraniční větve domovu byl použit už na podzim r. 1915. Tehdy ovšem šlo o knoflík látkový, do něhož byl šifrovaný vzkaz zašit.²⁾ Je pravděpodobné, že Vlastimil příběh znal, ale nebál se, že jeho dopisování skončí novou aférou.

Luboš Němeček reportáž doplnil fotografickými snímky některých knoflíků. Je z nich patrné, že text je dodnes čitelný a rozluštitelný. Soubor motáků nevšední formy – patří k nim i kelímky z umělé hmoty, patrně od mastí či krémů, jejichž vnější stěny jsou obdobným způsobem popsány – je poměrně velký. Jeho část získal v polovině roku 2001 Památník Terezín.³⁾

Němečkova reportáž přejímá vysvětlení, které spolu s předměty dodal Památníku jejich doručitel pan Miroslav Konečný. Údajně k nim přišel v jednom z pobočných komand koncentračního tábora Sachsenhausen, kam byl deportován z Osvětimi v pozdním létě roku 1944. Že nejde o běžné knoflíky si nevšiml. To – podle Němečka – odhalila až paní Dočekalová, Konečného kolegyně z pracoviště. Dalším činitelem v uvedené kauze je pan Jan Sterec. Ovlivněn laickými dohady obou, Luboš Němeček legendu Konečného nejen přejal, ale i rozvinul. Odesílatel motáků, stejně jako jejich adresátka, jak vyplývá z vrocení na motácích, byli ještě v listopadu 1944 v Praze.⁴⁾ I kdyby byla Aletka později zatčena a vzala si do vězení předměty, o nichž je stále řeč, nemohly se „nějak“, jak soudí autor, dostat do táborové krejčovské dílny ve Schwarzhilde, „odkud je pan Konečný, který tam pracoval, náhodou odnesl...“

Každému, kdo jen trochu zná dějiny okupace i mechanismus nacistického teroru, přijde toto krkolomné vysvětlování nevěrohodné.⁵⁾

Druhá část reportáže je podnětnější. Přestože autor i nadále chápe škrabky především jako „smutný osud dvou milujících se lidí v době protektorátu...“ konečně položil otázku, kdo asi Vlastimil byl, a vyzval čtenáře, aby mu pomohli na ni odpovědět. Sám začíná zjištěním, které našel v motácích, že „tento hluboce věřící křesťan byl zapojen do odboje“. Naštěstí se jím nespokojil a v reportáži zveřejnil jeden z motáků a úryvky z dalších, kde se objevují jak jména zatčených z případu – ve vězeňské hantýrce kompliců – i některých spolupůběžníků. Ta se skutečně stala klíčem k odhalení Vlastimilovy identity. Nejdůležitější Němečkem publikovaná jsou: Barva, Barvová a zkratka „Olda Kryšt“. Ta patřila Oldřichu Kryštofkovi, po osvobození známému básníku, novináři a dramaturgovi.

Kryštofkovo i další jména se objevují v poválečných vyšetřovacích spisech tehdy šestadvacitiletého Jana Svobody obviněného ze spolupráce s gestapem, což je historikům odboje známo. Mezi Svobodovy oběti patřil i Vlastimil, autor osobitých motáků, celým jménem Vlastimil Mareška, jeho otec Jan, matka Vilma, rozená Musilová a sestra Věra, nyní Jasenovská.⁶⁾

Vlastimil Mareška v roce 1941 absolvoval akademické gymnázium, od listopadu téhož roku byl zaměstnán u firmy Conrad Bock, velkoobchod dřevem v Břevnově a od března 1944 pracoval jako účetní na strojní pile v Úvalech u Prahy.⁷⁾

Aletku, Vlastimilovu přítelkyni a adresátku knoflíkové pošty, pomohla odhalit Věra Marešková-Jasenovská. Říkalo se tak od dětských let Šárce Suché.⁸⁾ O Aletce se gestapo nedozvědělo, zatčena nebyla. Protože Věra po svém nedlouhém pobytu ve vězení měla mnoho starostí s vězněnými rodiči a s péčí o malou sestru Drahomíru, zásobování Vlastimila převzala převážně Aletka. Vlastimil její soustavnou péči v motácích oceňuje.⁹⁾

Aletka se mohla o Vlastimila starat jen do listopadu 1944. Tehdy spolu se skupinou spoluobviněných v případě, který gestapo vedlo pod názvem Svaz čs. mládeže (SČsM) a soud jako Wiederstandsbewegung B. Logaj und andere, odjel z pražské věznice gestapa na Pankráci k vyšetřujícímu soudci Lidového soudu do Drážďan. Tam v únoru 1945 zažil zničující bombardování. Přes Míšeň pak byl převezen do Lipska, kde ho 19. dubna osvobodila americká armáda. Do Prahy se vrátil 23. května. S Aletkou – Šárkou Suchou se oženil 20. března 1948. Po svatbě bydleli v Zavadilově ulici v Dejvicích.¹⁰⁾

Knoflíkové motáky Aletka opatrovala jako vzácnou památku i po skončení války (tím víc je nejasné, jak se dostaly do rukou pana Konečného).

Příběh lásky Aletky a Vlastimila, který tak dojal autora reportáže, skončil happy endem. Ani v zamilovaných románech však nefiguruje jen motiv lásky. Je tomu i v tomto případě. Vraťme se proto na počátek dění, které Vlastimila dovedlo až k motákové korespondenci.

* * *

Spletité válečné osudy V. Marešky a klíčových osob, které spolu s ním byly na jaře 1944 zatčeny, i těch, kteří je do vězení přivedli, měly počátek už před 15. březnem 1939. Vlastimil tehdy ještě studoval a těžce se vyrovnával s politickou krizí, v níž se republika ocitla. Mnichovská dohoda pak zapůsobila přímo jako pohroma, která mu vzala všechny dosavadní životní jistoty a naděje.

Nechápal, jak mohou mnozí jeho vrstevníci nacházet klid v úkrytu soukromí. Svě místo viděl v organizacích slibujících chránit poslední zbytky známého světa.

Nebyl ovšem schopen s náležitou znalostí a politickým přehledem posoudit jejich důvěryhodnost.

Kolegové, kteří se o politické veřejné dění zajímali už dříve, se většinou přidružili k levicovému Národnímu hnutí pracujících mládeže (NHPM), které se zformovalo koncem roku 1938.¹¹⁾

Setkali se v něm bývalí národní socialisté a sociální demokraté s komunistickou mládeží z rozpuštěného Svazu mladých, aby se společně pokusili zabránit postupující fašizaci zbytku republiky.

Nezanedbatelný počet mladých lidí však viděl spásu v českém nacionalismu v očekávání, že se stane účinnou hradbou před nacionalismem německým. Proto ve Vlajce, ultranacionalistickém hnutí staršího data, se od roku 1938 objevuje ve zvýšené míře i mládež.¹²⁾ Její činnost byla koncem roku 1938 zakázána, působila však dál ilegálně s přesvědčením, že nejen prosadí svou legalizaci, ale že její pozice ještě vzrostou.

Členem mládeže Vlajky se na krátký čas stal i V. Mareška, což svědčí o jeho nezkušenosti a neschopnosti se orientovat v politickém dění. Mladí lidé se do Vlajky dostávali různými cestami. Nejčastěji to byl vliv starších kamarádů, kteří v „partách“ (které existovaly a existují v každé generaci) měli neformální autoritu. Někdy to byl vliv rodiny, pěstující pocit ukřivdnosti, neboť mocní státu nedostatečně ocenili bojové nebo politické zásluhy některého z jejích členů. Dřívější mocné nejhlasitěji kritizovala a špinila právě Vlajka.¹³⁾

Od října 1939 byla Vlajka vedoucím činitelem několika českých fašistických skupin. Používaly pak společný název Český národně socialistický tábor – Vlajka. Koncepti jejich programu formuloval vedoucí Vlajky Jan Rys-Rozsévač. Základní souhrn úkolů vyjádřil slovy: „My vlajkaři musíme Německu ze všech sil pomáhat v těžkém boji za nový světový řád.“

Rysovo pojetí vedlo ty mladé lidi, kteří si program představovali jinak, k opuštění hnutí.¹⁴⁾

Počátkem roku 1943 nacisté Vlajku rozpustili. Prospěšnější se jim zdál plán programové kolaborace, dílo Emanuela Moravce, někdejšího důstojníka čs. legií v Rusku a plukovníka generálního štábu československé armády. Ve dvacátých a třicátých letech byl považován za stoupence politiky Hradu. Po 15. 3. 1939 se však stal jedním z hlavních přísluhovačů okupantů. V letech 1942–1945 pak působil jako protektorátní ministr školství a lidové osvěty.

Po rozpuštění Sokola na podzim 1941 a zákazu činnosti demokratických spolků sdružujících mládež, vzniklo vakuum, které mělo být vyplněno založením Kuratoria pro výchovu mládeže. Myšlenka to byla nacistická, z české strany byl hlavním pretendents E. Moravec.

Přípravnými pracemi k vytvoření Kuratoria Moravec pověřil lékaře MUDr. Františka Teunera, který zkušenosti s prací mezi mládeží nabyl ve Vlajce. Na počátku roku 1942 vytvořil skupinu přibližně dvaceti mladých lidí. Scházeli se v jednom bytě v Dělnické ulici v Holešovicích. Na schůzkách se četla nacistická literatura a diskutovalo se o ní. Z těchto účastníků se později rekrutovalo vedení protektorátní organizace mládeže. Pro příběh je důležité, že mezi návštěvníky patřili také Jan Svoboda a Jiří Málek, někdejší studenti arcibiskupského gymnázia.

Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě vstoupilo v život vlastně těsně před smrtí svého duchovního iniciátora Reinharda Heydricha. 29. 5. 1942 bylo vydáno vládní nařízení č. 187 a 30. 5. prováděcí nařízení č. 188 a 189 o povinné službě mládeže pod vedením Kuratoria. Za den vzniku ústředí možno považovat 17. 6. 1942. Slavnostně byla jeho činnost zahájena až 13. března 1943 na shromáždění ve Slaném. Generálním referentem, tedy výkonným vedoucím, byl jmenován František Teuner, ale ve skutečnosti hlavní slovo měli němečtí poradci z řad Hitlerjugend. Byli přiděleni všem oddělením organizace. Vrchním dozorem nad Kuratoriem byl pověřen Standartenführer ing. Ferdinand Fischer, ředitel Pozemkového úřadu a současně výkonný činitel státního ministra Karla Hermanna Franka v jeho funkci pověřence pro posílení říšské myšlenky v protektorátu.

Činnosti Kuratoria nacisté postupně vtiskli silný germanizační podtext, což nejlépe dokládá tzv. Gladrowův plán z r. 1944. Jeho autor doporučoval roztrídění české mládeže do šesti kategorií podle stupně ochoty zapřít vlastní národnost.¹⁵⁾

Pro své funkcionáře organizovalo Kuratorium řadu výcvikových táborů, kde byl kladen důraz jak na tělesnou zdatnost, tak na výchovu v duchu říšskoněmecké myšlenky.

* * *

Jak již bylo uvedeno, skupinu, jejímž členem byl i Vlastimil Mareška, vedl Lidový soud v Drážďanech v přípravném řízení pod názvem Hnutí odporu B. Logaj a ostatní. Logaj je považován v materiálech za vedoucího SČSM, přestože se jeho postavení během existence skupiny měnilo.

S Vlastimilem Mareškou se Logaj znal už od roku 1939. V té době byl ještě studentem reálného gymnázia v Křemencově ulici. Po osvobození napsal, že už v tomto roce vyhotovil letáky, které spolu s dalšími dvěma spolužáky rozšiřoval ve škole.¹⁶⁾ Jedním z těchto dvou byl Stanislav Pošusta, později zatčený za odbojovou činnost v organizaci levicové mládeže NHPM. Znal Logaje dobře, zejména ze společných cest tramvají do školy. Při nich mnohé prodís-

kutovali. Pošusta si nevzpomíná, že by někdy spolu mluvili o odboji. Logaj se mu jevil jako zvláštní chlapec, který životní vzor viděl ve svém otci, příslušníku čs. jednotky v Itálii. Otce však znal jen nepřímo, z matčina vyprávění či různých písemností, protože brzy zemřel. Spolu s matkou Helenou bydlel v ulici Pod Kaštany 8, nedaleko bubenečské sokolovny.¹⁷⁾

Na zvláštní Logajovu povahu si vzpomíná i Sáva Svatoň, další z těch, kteří byli v listopadu 1944 transportováni do Drážďan. Aby unikl po maturitě pracovnímu nasazení do Německa, našel si Svatoň zaměstnání v Praze-Karlíně, v bývalé Daňkově továrně, součásti Českomoravských strojírén. Bydlel u známých na Vinohradech a domů do Jindřichova Hradce dojížděl jen občas. V oddělení zvaném Fišlovka se seznámil s Logajem. V té době Logaj už stál v čele malé odbojové skupiny, kterou se snažil rozšířit. Svatoň se pokusil vytvořit její odnož na Jindřichohradecku. Kontaktoval tam své kamarády z předválečného skautského oddílu. Spolupracovníka získal v Pavlovi Hajném, který se nedal zastrašit ani pozdějším zatčením Svatoně. V závěru války se spolu s dalšími kamarády podílel na aktivitách skupiny, která vznikla kolem výsadku Za Prahu.¹⁸⁾

Mezi Logajovy stoupence už od roku 1939, kdy se seznámili na jakémsi sportovním turnaji středoškolské mládeže, patřil o dva roky mladší Bohumil Lein, student reálného gymnázia v Praze-Libni. Také on hledal další spolupracovníky. Našel je nejen v Libni. V létě 1942 získal pro Logaje studenta Františka Vaška z Palonína na Litovelsku, který byl ve spojení s asi 15 buňkami. Ustavili je na Olomoucku jeho kamarádi. S Logajem se však Vašek potkával údajně na schůzkách v Praze, ale také v Brandýse nad Orlicí. Spojkou mezi Prahou a odnoží na Moravě byl B. Lein. Za člena organizace byl přijat 10. října 1941, do té doby nebyl, stejně jako ostatní Logajovi spolupracovníci, řádným členem. Doba předcházející přijetí byla údajně dobou prověřování, v níž se mělo prokázat, zda kandidáti jsou pro odbojovou činnost dostatečně zralí.¹⁹⁾ V čem prověřování spočívalo, však není v materiálech skupiny náležitě vysvětleno.

Součástí archivovaných materiálů tzv. Logajovy skupiny je i opis dokumentu s názvem „Základní stanovy, zásady a instrukce organizace Svazu československé mládeže“.²⁰⁾ Originál byl údajně vyhotoven 7. února 1943. V průvodním vysvětlujícím textu je zmíněno, že první stanovy vypracoval Logaj v roce 1940. Už ony dávaly „organizaci řád a smysl“. Dokument z roku 1943 je patrně dopracovanou verzí prvních stanov. Říká se v něm, že hlavním řídicím orgánem svazu je československá vláda v Londýně v čele s prezidentem Benešem. V zemi mělo být SČsM součástí Československého národního výboru. Bezprostředním řídicím orgánem SČsM byla Rada pěti, sestavená z členů organizace, ač bez spojení, byla přímo odpovědná československé vládě v Londýně. Organizace měla údajně pět odborů – zpravodajský, propagační, organizační, politický a tiskový. Ty se dělily na pododbory.

Když rozsáhlý text čteme – má sedm stran – nekriticky, můžeme dojít k zá-

věru, že šlo o nejlépe řízenou organizaci, jejíž vedení, nebo lépe autoři stanov, mysleli na všechno. Protože nemáme k dispozici originál, můžeme se i domnívat, že text vznikl až dodatečně po válce, kdy vedení různých odbojových skupin podávala tehdejšímu Ministerstvu národní obrany silně nadnesené zprávy o své činnosti. Některé pasáže uvedených stanov vzbuzují dojem, že je nemožné vypracovat sotva dospělí mladíci. V textu jsou ovšem i místa, která svědčí o naivitě tvůrců. Tak působí zejména pojednání o služební přísaze. Ta byla považována za základ členství v SČsM. Teprve osoba, která ji složila, se stávala řádným členem. Přísaha měla mít slavnostní ráz. Přítomní se měli shromáždit u čistě prostřeného stolu, kde na tmavém podkladě ležela československá vlajka. Zakazovalo se zdobit stůl nevhodnými předměty, jako byly zbraně, svíčky či lebka (!). Mohly tam však být květiny. Doporučovaly se bílé nebo rudé růže, snítka kvetoucí lípy nebo její listy. Také průběh slavnosti, kterou řídil velitel, byl předepsán. Přítomen měl být i svědek přijímaného člena.²¹⁾

Jakkoliv působí citované texty nevěrohodně, jsou patrně opisem autentických dokumentů. B. Lein v roce 1980 napsal, že jeho přijetí do organizace se konalo v Logajově bytě a že jeho svědkem při přísaze byl spolužák a spolupracovník Miroslav Fojtík.²²⁾

Logaj patrně odbojovou činnost viděl v přípravě na dobu, kdy zformovaná organizace bude mít možnost vystoupit. Byl očividně ovlivněn nejen vzpomínkami na odboj zesnulého otce v letech první světové války, ale i vzpomínkami na svá skautská léta. Většinu jeho spolupracovníků však formovaly jiné vlivy a Logaj jim začínal být podezřelý. Nebyli spokojeni s pouhou přípravou bez konkrétních akcí, které by škodily nacistům, patrně se jim nelíbil ani jeho patetismus a zřejmá naivita.

Mladí lidé se za války setkávali a sblížovali i na takových místech, jako byly služebny civilní protiletdecké ochrany. Jedna z nich byla v ulici Bedřicha Velikého (nyní Terronská). V ní se Logaj seznámil s už jmenovaným Jiřím Málkem. Je divné, že se nepotkali dříve. Několik domů od jeho bydliště ve stejné ulici v čísle 2 bydlel Málkův přítel, již jmenovaný Jan Svoboda. Po založení Kuratoria se oba stali jeho zaměstnanci.²³⁾

Také Svoboda se s Logajem seznámil. Jak jeho, tak i Mála překvapila otevřenost, s jakou jim ukazoval již zmíněné stanovы organizace a rozvíjel své plány na ilegální činnost. Svobodu vyzval, aby se také zapojil do SČsM. Jeho souhlas přijal s nadšením zejména proto, že spolu s ním se mělo připojit i 7000 členů údajně Svobodou vytvořené organizace soustředěné kolem Kuratoria. Logaj neprohlédl, že jde o fiktivní seskupení a dokonce vypracoval smlouvu o spolupráci, kterou Svoboda podepsal.²⁴⁾

Mareška se s Logajem poznal už v roce 1939, od roku 1942 ho považoval za vedoucího SČsM a podřídil se mu. Také on znal mnoho mladých lidí, jak z gymnaziálních let, tak z místa bydliště. Stýkali se a časem se začali považovat za odbojovou skupinu, kterou asi až po válce Mareška nazval „Malá Strana“. V životopise z června 1981 píše, že spolu s ostatními svými spolupracov-

níky – jmenovitě uvádí Pavla Klímu, Vladimíra Tichého, Lubomíra Vrbu, ale také Sávu Svatoně, o němž jsme mluvili už v souvislosti s Logajem, působil v odboji. Dále se zmiňuje o spolupráci se skupinou ARS, se středočeským výborem Dělnických tělovýchovných jednot (DTJ)²⁵⁾ a s mládeží v protektorátních odborech – Národní odborové ústředně zaměstnancké. Příkazy k odbojovým akcím prý dostával od Logaje. Mluví i o spojení s Jindřichohradeckem, s Moravou a navíc i se Slovenskem. Ke krytí odbojové aktivity z příkazu vedení SČsM založil Společenský klub Praha.²⁶⁾

Jak Logaj a jeho spolupracovníci, tak i Mareška se zmiňuje o vojenském výcviku prováděném v okolí Prahy při plánovaných výletech, o přípravách k sabotážím, i o zpravodajských akcích. Nikde se však nedočteme, kam byly získané zprávy dodávány a zda nešlo jen o samoučelnou činnost. Víme však, že zpravodajský zájem Logaje i Marešky byl soustředěn především na Kuratorium. Proto Mareška inicioval P. Klímu k přijetí zaměstnání a funkce v této organizaci.²⁷⁾

Nezávisle na Logajovi se Klíma v Kuratoriu seznámil s Janem Svobodou a přivedl ho k Mareškovi, v té době už plného nespokojenosti a nedůvěry k vedoucímu SČsM. Svobodovi údajně řekl, že Logaj pracuje pro Němce. Tím ve Svobodovi utvrdil podezření, že jak jeho, tak i Málka chce Logaj vtáhnout do protiněmecké činnosti proto, aby je udal gestapu.²⁸⁾ Z alibismu se rozhodl jej předejít a celou věc oznámil vedoucímu německých poradců v Kuratoriu E. Schaschekovi. Po několika dnech Schaschek pozval Svobodu do svého bytu, kde jej již očekával vedoucí referátu gestapa IV 1b, který stíhal české pracicové hnutí odporu, SS-obersturmführer Adolf Fuchs se svým zástupcem, kriminálním tajemníkem Erichem Pfitschem.²⁹⁾ Na místě byl sepsán protokol, v němž Svoboda vypovídal o Mareškovi, Klímovi a Tichém.

K zatčení jmenovaných tehdy ještě nedošlo. Gestapo chtělo zjistit další odbojová spojení a ujistit se, že skutečně jde o skupinu protiněmeckého odporu. Pfitsch později Svobodovi vyvrátil jeho domněnku, že B. Logaj je spolupracovníkem gestapa. Současně pro tuto službu získal Svobodu jako agenta č. 276 s krycím jménem Nováček. Měl sledovat jak Logaje, tak Marešku a zprávy o nich a dalších lidech z jejich okruhu předávat v konspiračním bytě gestapa v Beethovenově ulici (dnešní Opletalově) 20, krytém firmou O. Bílý.³⁰⁾

Zásadní pravidlo konspirační práce – nemluvit o ničem, co se týkalo odboje, před osobou, která neměla být zasvěcena, patrně nedodržel ani Logaj ani Mareška. Přesto jsme se nesetkali se zmínkou, že Mareška a jeho rodina poskytl v době stanného práva úkryt ilegálně žijícímu Hanuši Polákovi, který byl ohrožen nejen jako Žid, ale také jako příslušník organizace levicové mládeže, jejíž střed tvořili někdejší středoškoláci z Vršovic. Hanuši Polákovi se říkalo Honza, dokumenty měl na jméno Šťastný. Před odchodem do ilegality bydlel v Karlíně, Královská 45.³¹⁾ Až v potvrzení, které vydal Mareškovi v roce 1981 Oldřich Kryštofek, píše: „Na moji žádost poskytl koncem května a začátkem června 1942 (v době atentátu na Heydricha) ubytování a stravu... H. Poláko-

vi-Šťastnému po dobu jednoho týdne a to jednak v bytě svých rodičů, jednak na jejich chatě.³²⁾

Oldřich neboli Olda Kryštofek bydlel na Malostranském náměstí 1 v domě, kde byl známý hostinec U Glaubiců. Byt zdědil po rodičích a prarodičích. Studoval na klasickém Jiráskově gymnáziu v Resslově ulici, kde v roce 1941 maturoval. Už v letech středoškolského studia Kryštofek velmi intenzivně kulturně žil. Psal básně, zajímal se o divadlo.

Organizace mladých na Malé Straně neměla pevnou organizační strukturu. Pojtkem byl odpor proti okupaci. Kryštofek byl ovšem ochoten svůj odpor projevit i činy, jimiž opakovaně riskoval vlastní život. Už jsme se zmínili o H. Polákoví, kterého přivedl k Mareškovům. Předtím měl útočiště v jeho bytě. Úkryty bylo třeba často měnit, zejména v době stanného práva. Nakonec ze strachu, že ohrožuje životy ukrývajících, se údajně Polák schoval v jakési lodi či loďce. Tam byl dopaden.

Od srpna 1942 do listopadu 1943 Kryštofek ukrýval v témže bytě Jiřího Synka, známého pod literárním jménem František Listopad. Nástupu do deportačního transportu se vyhnul změnou identity. S ním u Kryštofka pobýval i legálně žijící, ale v bytě nehlášený, Pavel Macháček.³³⁾

V říjnu 1943 Macháček vyzval Synka, aby se šel s jeho legitimací policejně přihlásit. Synek využil nepozornosti úředníka a zcizil kulatě policejní razítko. Myslel především na to, jak bude výhodné pro falšování dokumentů. Policie ovšem rychle odhadla, kdo mohl krádež provést a Macháčka a jeho bytného Kryštofka v listopadu 1943 zatkla. O Synkovi, vydávajícím se za Macháčka, nevěděla. Kryštofek byl sice po dvou dnech propuštěn, musel však byt opustit a pravidelně se hlásit na gestapu. Na jaře 1944 se na Kryštofka obrátil Jan Svoboda. O jeho existenci se patrně dozvěděl od Marešky. Při jednom setkání požádal Mareška Svobodu o kalhoty, které, jak sdělil, potřeboval pro ilegálního pracovníka. Svoboda kalhoty slíbil, vymínil si však, že je předá onomu neznámému ilegalistovi osobně. „Kdyby se tam dostavil,“ pověděl Svoboda po válce, „byl jsem připraven oznámit jeho příchod Pfitschovi“.³⁴⁾ Jiřího Synka, který byl oním neznámým, zachránila zřejmě jeho nedochvilnost. Na uvedenou schůzku i na další, na níž Marešku zastoupil Kryštofek, se nedostavil.

Gestapo netušilo, kdo je oním mužem, dokonce uvažovalo o tom, že Mareška je v kontaktu s jakýmsi emisarem z Ruska. Proto se rozhodlo ke sledování každého jeho kroku. Svoboda po válce vypověděl takto: „Dodatkem k případu Marešky ještě uvádím, že gestapo mělo zájem tohoto osobně poznati, a proto jsem si s ním ujednal schůzku na Vítězném náměstí v Dejvicích, kam přišli také poblíže místa naší schůzky úředníci gestapa Szilf, Pfitsch a Mátonoha, jakož i konfidenti Nutil a Klíma. Po setkání šel jsem s Mareškou směrem k dejvickému nádraží, přičemž byl Mareška nenápadně obstoupen, resp. sledován jmenovanými, kteří ho pozorovali, aby si ho dobře zapamatovali. Je tudíž možné, že pozdější sledování Mareškovo bylo prováděno těmito jmenovanými nebo alespoň některými z nich.“³⁵⁾

Svoboda nadále působí i proti složce, v jejímž čele stál do určité doby Břetislav Logaj. Byla pod kontrolou agenta Nutila-Nového, který Pfitšchovi hlásil, že Logaj chce své lidi cvičit v zacházení se zbraněmi. Proto byl do skupiny nasazen provokatér, zaměstnanec gestapa Jan Szilf, rozený Polák, který se pod krycím jménem Sobík vydával za důstojníka Armiji krajowej. B. Logaj arzenálem zbraní nedisponoval a v tomto duchu údajně Szilf alias Sobík, který měl výcvik vést, referoval. Považoval organizaci za pouhé seskupení fantazírujících mladíků.³⁶⁾

V roce 1980 napsal Lein, že se Svobodou a Sobíkem v únoru 1944 skupina přerušila spojení. Mezitím ovšem Sobík poznal několik členů SČSM z Prahy VII a IX.³⁷⁾

Buňky na Moravě byly zasaženy už na podzim 1943. 19. října byl zatčen vedoucí František Vašek a postupně i další členové. Z Litovle do Prahy však přišla posila, která měla mít pro organizaci velký význam. Přes bratry Zdenka a Oldřicha Taxovy poznal Lein jejich strýce kapitána Václava Taxe z četnického velitelství v Praze. Byl to nejen muž zralý a zkušený, ale měl i spojení na Slovensko. Plánoval odchod do některého z tam působících partyzánských oddílů.³⁸⁾ K tomu však už nedošlo. Gestapo dospělo k závěru, že příchodem Taxe se změnila situace, že hrozí přeměna dosud málo nebezpečného „seskupení fantazírujících mladíků“ v aktivní odbojovou organizaci a rozhodlo se ji rozbit.

Vraťme se ještě k Mareškovi. Na jednom z jeho motáků byla zmíněna jména Barva a Barvová. Jiří Barva byl mladší než chlapci, o nichž jsme dosud mluvili. Mareška se s ním seznámil v lednu 1944 v Beskydech. Patrně se dověděl, že je jako poslíček zaměstnán v Kuratoriu. Není však jasné, zda věděl i o tom, že společně s L. Válkem plánují tajnou cestu do Švýcarska. L. Válek chtěl předat zástupci čs. odboje v zahraničí text zmíněného Gladrowova plánu. Získal ho shodou okolností při své práci v Kuratoriu. V dubnu Válek a Barva přešli tajně hranici protektorátu a přes Mariánské Lázně a Norimberk dorazili do Augsburgu. Tam však byli zadrženi a předáni gestapu.³⁹⁾

V té době byl v rukou gestapa i V. Mareška a další členové SČSM. Vlastimila zatkli 24. dubna v 6 hodin ráno v Karmelitské ulici. Po válce konfident Svoboda vypověděl, že se ho při jedné schůzce zeptal, kdy odchází z domova na vlak, aby se dostal včas do Úval, kde tehdy pracoval. Zjištěné pak hlásil Pfitšchovi, který měl zájem o synchronizaci zásahu proti SČSM, aby nikdo z členů neměl šanci uniknout. Teprve po zatčení Mareška, Logaj a další zjistili, že Svoboda je spolupracovníkem gestapa. Zjistili dokonce i číslo, pod nímž byl veden. V jednom z knoflíkových motáků Mareška před Svobodou varuje svou přítelkyni, obává se, že se bude pokoušet proniknout i do její blízkosti. Sděluje jí rovněž, že s případem Barvy nemá nic společného. Také jeho informace o tom, že byl sledován od září 1943, je přesná. Potvrzuje to i situační zpráva za duben 1944, kterou v květnu odeslala pražská řídicí úřadovna gestapa nadřízeným orgánům. Mluví se v ní o výsledcích detailního sledování celé-

ho SČsM. Mimo jiné i o tom, že organizace prostřednictvím mezitím zatčeného kapitána protektorátního četnictva Václava Taxe měla spojení s další ilegální skupinou, o níž Tax dosud nesdělil údaje. Hlásí rovněž, že zatýkání v SČsM je ztíženo tím, že členy organizace jsou mladí lidé, mužové ve věku 19–25 let z ročníků, které v rámci totální mobilizace pracovních sil byly nasazeny zejména do Německa.⁴⁰⁾

Vyšetřování bylo ukončeno v říjnu 1944 a v listopadu ti zatčení, kteří byli považováni za významné činitele organizace, byli převezeni k vyšetřujícímu soudu lidového soudu v Drážďanech. Malou pevností v Terezíně prošli Helena Logajová, Vilma Marešková, Jan Mareška i Oldřich Kryštofek. Břetislav Logaj po věznění v Praze, Drážďanech a opět v Praze byl do terezínského vězení gestapem dopraven 3. dubna 1945 v době, kdy byla pevnost zamořena infekčními chorobami. Nicméně věznění v pověstné cele 42 na čtvrtém dvoře přežil.

Jiní měli méně štěstí. V posledních dnech války zemřela Logajova matka v Bergen-Belsenu, evakuační transport směřující do Dachau nepřežil Jan Mareška, Vlastimilův otec, v Lipsku zemřel Václav Tax.

Luboš Němeček reportáž o knoflíkové poště končí slovy: „Bylo by určitě zajímavé poznat pokračování příběhu Vlastimila a Aletky. Kdo ví, možná ještě žijí...“

Při rekonstrukci příběhu se ukázalo, že víc než pokračování je důležitá a zajímavá jeho předehra. To ale ať posoudí čtenář sám. Vlastimil ani Aletka se k hodnocení už vyjádřit nemohou. Oba zemřeli. Nejdříve Aletka, v roce 1988 Vlastimil.

Jan Svoboda a Jiří Málek patrně ještě žijí. Po válce byli souzeni nejen za svou konfidentskou činnost, ale i za úkol, který přijali až na sklonku války. Měli na Slovensku provést atentát na prezidenta Edvarda Beneše. Dostali se ještě přes hranice, pak však pochopili, že svůj boj prohráli a vzdali se čs. vojenské kontrarozvědce.

Svoboda byl odsouzen k trestu nejvyššímu, prezident však změnil rozsudek v doživotí. Jejich děsivou okupační činnost si dnes připomínají jen nemnozí žijící svědci.

Poznámky:

- ¹⁾ Vychází jako příloha 53 deníků v nákladu 400 000 kusů. Na článek mě upozornil D. Státník z Archivu ministerstva vnitra, jemuž děkuji i za odkazy a citace z fondů tohoto archivu.
- ²⁾ Knoflíkovou válkou bylo označováno prosazení konspirační sítě tajného výboru domácího odboje v říjnu 1915. Spojka E. Beneše, který byl v té době už v zahraničí, se měla domácímu vedení prokázat šifrovaným doporučením umístěným v knoflíku šatů. V důsledku nedokonalé konspirace se příjemce poselství domníval, že se jedná o provokaci a z toho důvodu celou záležitost oznámil policii. Důsledkem byl rozsáhlý policejní zásah. Mimo jiné byly zatčeny i Alice Masaryková a Hana Benešová. Aféra vážně narušila práci domácího odboje.

- 3) Text na předmětech získaných Památníkem Terezín rozluštila pracovnice jeho sbírkového oddělení paní Iva Gaudesová. Text na devíti knoflících, které M. Konečný rozdal svým známým, podle L. Němečka rozluštil Jan Sterec se skupinou studentů.
- 4) V motáku z 8. 11. 1944 Vlastimil píše: „...poslední pozdrav z Prahy, neboť již v noci na zítřek odjíždí celá naše parta do neznáma...“
- 5) V roce 1944 byly do vnějších komand koncentračních táborů místo pruhovaných či jiných vězeňských uniforem, jichž byl nedostatek, dodávány civilní oděvy dodatečně upravované vystřiháním čtverce na zádech a našitím pruhované záplaty. Civilní oděvy byly dodávány z Osvětimi, kam v té době proudily židovské transporty z Maďarska. Z takových svršků bylo skutečně možno v táborových krejčovských dílnách získat i knoflíky. V žádném případě to však nemohly být ty, které používal v Praze ke svým vzkazům Aletce Vlastimil.
- 6) Archiv Památníku Terezín (dále již jen APT) A6/2002 záznam rozhovoru A. Hájkové s Věrou Jasenovskou, roz. Mareškovou z 27. 11. 2001, Vlastimil Mareška se narodil 26. července 1920 v Praze. Jeho otec byl krejčí. Rodina nejdříve bydlela ve Vysočanech, potom na Haštalském náměstí v Praze 1, odtud se ještě před 15. březnem 1939 přestěhovala do Břetislavovy ulice č. 2 na Malé Straně. Vlastimilovy sestry Věra (1923) a Drahomíra (1934).
- 7) Tamtéž. Mareškoví byli evangelíci. Vlastimil působil jako knihovník ve sdružení evangelické mládeže při kostele v Salvátorské ulici. U Salvátora byl také konfirmován.
- 8) Šárka Suchá, nar. 28. 12. 1922, dcera odborného učitele Karla Suchého a jeho manželky Marie. Rodina bydlela v Dobrovského ulici v Holešovicích čp. 909/42. Šárka Suchá znala celou rodinu svého přítele, do Břetislavovy ulice docházela patrně už od prvních let okupace.
- 9) APT A6/2002, přepsané texty motáků.
- 10) Státní ústřední archiv (dále jen SÚA), Pražské policejní ředitelství, evidence obyvatel 1910–1953, Dobrovského ulice 42. V létě 1943 Mareška u Suchých krátce bydlel. Svědčí o tom zápis v evidenčním archu obyvatel domu.
- 11) Národní hnutí pracujících mládeže (NHPM) bylo záhy rozpuštěno z moci úřední. Likvidační sjezd se konal 8. dubna 1939. V činnosti NHPM pokračovalo ilegálně až do května 1940. Viz slovníková příručka Český antifašismus a odboj, Praha 1988, s. 238. M. Moulis, Na první výzvu. Z historie odboje mládeže proti okupantům v letech 1939–1945, Praha 1961.
- 12) K Vlajce v poslední době monografie Milana Nakonečného, Vlajka. K historii českého nacionalismu, Praha 2001. S mnohými autorovými závěry a hodnoceními nelze souhlasit, jeho práce však přináší řadu důležitých informací.
- 13) Oblíbeným terčem Vlajky byl zejména dr. E. Beneš, nešetřila ani zakladatele Československé republiky T. G. Masaryka.
- 14) Archiv ministerstva vnitra (dále jen AMV), kartotéka Vlajky. Mareška podal přihlášku do Vlajky 5. 11. 1938. Vystoupil patrně na začátku r. 1940.
- 15) Blíže: Český antifašismus a odboj, slovníková příručka, Praha 1988, str. 185–186.
- 16) Vojenský historický archiv (dále jen VHA), fond 308, sig. 49/7. Nedatovaná zpráva nadepsaná: Stručný běh a činnost Svazu čs. mládeže.
- 17) Informace poskytl v lednu 2002 autorce dr. Stanislav Pošusta.
- 18) APT, A6/2002, záznam rozhovoru autorky s PhDr. Sávou Svatoněm. Otec Břetislava Logaje Josef Logaj (27. 7. 1887 – 27. 11. 1922) byl novinář a důstojník. Za světové války se v roce 1915 dostal do italského zajetí; 1916–1918 se významně podílel na formování čs. legií v Itálii. 1917–1918 pracoval v odbočce Národní rady v Římě. Od 1919 byl šéfredaktorem týdeníku Československý legionář, autor dokumentárně-historických prací Československé legie v Itálii (1922) a Oběti (1922). Viz Josef Tomeš a kol. Český biografický slovník XX. století, díl druhý. Paseka 1999, str. 284.
- 19) VHA, fond 308, sig. 49/7.
- 20) Tamtéž, přílohy ke zprávě.
- 21) VHA, rukopis Stanislava Bimana věnovaný organizacím mládeže ilegálně činných v letech nacistické okupace. Kapitola o SČsM str. 60–67.
- 22) Byl zatčen spolu s B. Leinem v dubnu 1944. Zemřel ve vězení v Lipsku.
- 23) AMV 302–206–13.

- 24) AMV 300–13–5. Poválečná Svobodova výpověď, též Málek.
- 25) DTJ nebyly rozpuštěny, pracovaly legálně, což umožňovalo krytí pro ilegální činnost jejich členů.
- 26) Svoboda ve své poválečné výpovědi sdělil, že jej Mareška uvedl do jakéhosi bytu, v němž asi 20 hochů a děvčat tančilo. Nazývali se SK Praha. Svoboda z toho nabyl dojmu, že Mareškova skupina žádnou činnost nevyvíjí.
- 27) Klíma zahynul ve vězení v Drážďanech. Před zatčením bydlel na Malostranském náměstí č. 3.
- 28) AMV 300–13–5. Poválečná Svobodova výpověď.
- 29) Kriminální komisař Adolf Fuchs, nar. 8. 2. 1909 působil nejdříve jako velitel venkovské služebny gestapa v Kolíně, poté v Českých Budějovicích. V pražské centrále převzal vedení referátu IV–1b v druhé polovině r. 1943. Erich Pfitsch se narodil 3. 1. 1912. Jako kriminální asistent působil v Praze od r. 1939 stále v referátu zaměřeném proti českému pravicevému hnutí odporu. Po váce nebyl A. Fuchs dopaden, Pfitsch byl odhalen až v červnu 1946 v zajateckém táboře na Plzeňsku. Byl odsouzen mimořádným lidovým soudem k trestu smrti a 3. 5. 1947 popraven.
- 30) AMV 300–13–5.
- 31) Blíže viz Vlasta Kladivová: K historii činnosti ilegální KSČ v Praze v letech 1941–1942, in: Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica, No 1, s. 121–174. Polák zahynul 19. 11. 1942 v Mauthausenu. Osobní údaje H. Poláka z evidence ŽNO.
- 32) APT A6/2002, Svědecké prohlášení Oldřicha Kryštofka vydané V. Mareškovi.
- 33) APT A6/2002, Svědecké prohlášení PhDr. Pavla Macháčka.
- 34) APT A6/2002, Zpráva Oldřicha Kryštofka.
- 35) AMV A6/2002 300–13–5. Zcela podobně vypovídá i další do případu zaangażovaný příslušník gestapa Jan Szilf. „Sobík“ (viz následující poznámka): „Podotýkám, že Mareška byl sledován a každý jeho pohyb kontrolován ve snaze zjistit společníka Marešky, totiž funkcionáře komunistické strany.“ AMV 305–117–4. Szilf také uvádí, že k zatčení Bohumila Leina, spolupracovníka Logaje, došlo z popudu Svobody.
- 36) AMV 305–117–4. Ve stejný den jako Mareška byl zatčen i B. Lein.
- 37) APT A6/2002. Zpráva o činnosti B. Leina.
- 38) APT A6/2002. Zpráva o činnosti Zdeňka Taxe a jeho strýce Václava.
- 39) AMV 305–97–5.
- 40) SÚA 110–5–31.

THE BUTTON MAIL AUTHOR'S STORY

Alena Hájková

Resume

The study came about after the issue of a Luboš Němeček's article in the November 2001 issue of the Hobby magazine. The author informs readers about the existence of unusual secret letters (known as „kites“ among the prisoners). This extraordinary form of mail was etched by a certain Vlastimil, during his imprisonment by the Nazis during WWII, on the bottom side of buttons and sent to his girlfriend Alena in Prague.

Památník Terezín acquired the collection of these buttons with very little information on its origins. The author's call for further information on the button mail mystery, printed in the Hobby magazine, was taken up by Dr. Alena Hájková. She manages to compile and complement hitherto available information on all the persons mentioned in the secret texts. Following an extensive research in Czech archives, Dr. Hájková was able to identify all the names, as well as the historical links, and write an essay about it for *Terezínské listy*.

The names on the buttons appear in the investigation records of a man – a certain J. Svoboda – who was accused, after WWII, of collaboration with the Gestapo. Due to J. Svoboda's activities, a group of young resistance activists, members of the Union of Czechoslovak Youth (SČsM), were arrested in the spring of 1944.

During his interrogation at the Gestapo headquarters, Vlastimil Mareška, the author of the buttons, recognized the identity of the collaborator and used this form of communication to warn his girlfriend Alena. Alena herself, fortunately, stayed outside the Gestapo's attention until the end of the German occupation. The investigation of the members of SČsM had ended in October 1944, whereupon all of the organization's leading activists were taken to Dresden to appear before the investigation judge. On the way there, they passed through Malá pevnost. Many of them died during subsequent imprisonment.

Vlastimil Mareška and Aletka, who had carefully hidden all of the buttons in a safe place, met again and eventually got married. The informer, J. Svoboda, was given a life sentence for his collaboration with the Nazis.

GESCHICHTE DES KNOPFPOSTAUTOREN

Alena Hájková

Resümee

Diese Studie entstand nach der Veröffentlichung einer Reportage von Luboš Němeček in der Zeitschrift *Hobby*, im November 2001. Luboš Němeček berichtet in seiner Reportage über die Existenz besonderer geheimer Briefe (in der Terminologie der Häftlinge *Kassiber* genannt). Diese in der Reportage von Luboš Němeček erwähnten *Kassiber* hatten erstaunlicherweise mit Knöpfen zu tun; der Text wurde auf der unteren Seite der Knöpfe hineingeritzt, und zwar von einem gewissen Vlastimil während seiner Einkerkung durch die Nazis im 2. Weltkrieg. In dieser Form wanderten diese geheimen Nachrichten zu seiner Freundin Aletka nach Prag.

Der Gedenkstätte Theresienstadt gelang es, den ganzen Satz dieser *Knopfkassiber* für ihre Sammlungen zu gewinnen. Über ihren Ursprung war es zu Anfang gar nichts bekannt. Aus diesem Grunde wandte sich der Autor dieser Reportage auf die Leser der Zeitschrift *Hobby* mit der Bitte, das Geheimnis der *Knopfpost* erklären zu helfen. Dr. Alena Hájková reagierte auf seine Aufforderung. Es gelang ihr, die bisher bekannten Informationen zu konkretisieren und sie mit zahlreichen Angaben zu ergänzen, die sich auf die im geheimen Text erwähnten Personen beziehen. Nach einer umfangreichen Forschung in den tschechischen Archiven konnte sie alle Namen wie auch historische Zusammenhänge identifizieren. Hiermit bereitete sie auch die Unterlagen für diesen Artikel in den *Theresienstädter Blättern*. Die auf den Knöpfen eingeritzten Namen finden sich in den Untersuchungsunterlagen eines Mannes wieder, der nach dem 2. Weltkrieg der Kollaboration mit der Gestapo beschuldigt wurde. Der betreffende Mann – J. Svoboda – hatte die Verfolgung und die im Frühling 1944 erfolgte Verhaftung einer Reihe von jungen Widerstandskämpfern des Tschechoslowakischen Jugendverbandes auf dem Gewissen.

Als Vlastimil Mareška – Autor der *Knopfkassiber* – während seines Verhörs auf der Gestapo zur Kenntnis kam, wer der Zuträger war, warnte er mittels dieser *Knopfkassiber* seine Freundin Aletka. Für die zeigte die Gestapo bis zum Kriegsende glücklicherweise kein besonderes Interesse. Das Untersuchungsverfahren mit den verhafteten Mitgliedern des Tschechoslowakischen Jugendverbandes war im Oktober 1944 zu Ende. Danach wurden alle bedeutenden Aktivisten zum Untersuchungsgericht in Dresden überführt. Sie waren auch in der Kleinen Festung von Theresienstadt eingekerkert und viele von ihnen kamen im Laufe ihrer Gefangenschaft ums Leben.

Aletka bewahrte alle *Knopfkassiber* bei sich. Sie und Vlastimil Mareška kamen später zusammen und nach einiger Zeit heirateten sie. Der Spitzel J. Svoboda wurde nach dem Krieg zu lebenslänglichem Kerker verurteilt.

Knoflíky s vyrytými vzkazy

Svatební foto Šárky Suché (Aletky) a Vlastimila Marešky, r. 1948

SYNAGOGA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

Osud jedné svatyně

Jan Podlešák

*„Tvou svatyni podpálili
a příbytek tvého jména znesvětili, strhli k zemi.“
(Žalm 74, 7)*

České Budějovice patřily k těm našim městům, kde za feudalismu existoval zákaz usídlení pro židovské obyvatele. Středověká židovská komunita v Českých Budějovicích přestala existovat v důsledku tragických událostí v tomto městě v letech 1505–1506, kdy na základě falešného obvinění z tzv. rituální vraždy bylo 20 místních Židů popraveno, 23 židovských dětí a mladistvých bylo násilně pokřtěno a zbylí židovští obyvatelé byli z města vyhnáni. Židovský majetek byl zabaven ve prospěch města a středověká synagoga byla přeměněna na katolickou kapli (zbytky této synagogy byly objeveny roku 1908 při demolici domu v někdejší Židovské ulici). Židovské osídlení v Českých Budějovicích přestalo existovat na celá staletí a teprve po zrušení legislativní segregace Židů v roce 1849 se zde usadily první židovské rodiny.

Roku 1859 vznikla Židovská náboženská obec v Českých Budějovicích, která si zřídila modlitebnu s duchovními (rabínem a kantorem, tj. synagogálním zpěvákem). Jejím prvním rabínem a učitelem náboženství se stal PhDr. Filip Bondy. Současně vzniklé Pohřební bratrstvo (Chevra kadiša) založilo na Pražském předměstí města roku 1868 nový židovský hřbitov (předtím se pohřbívalo na židovském hřbitově v Hluboké nad Vltavou; dva středověké židovské hřbitovy v Českých Budějovicích zanikly po tragédii z let 1505–1506).

Po obnově židovského života v Českých Budějovicích se bohoslužby konaly nejprve v modlitebnách a teprve v polovině 80. let 19. století se přikročilo k vybudování nové, velké synagogy. Došlo k tomu za krajského rabína Adama Wundera (1817–1905), který působil v Českých Budějovicích jako rabín od roku 1862 až do své smrti (od roku 1867 ve funkci krajského rabína), a za představeného náboženské obce a městského lékaře MUDr. Leopolda Löwyho. Židovská náboženská obec zakoupila k tomuto účelu od města staveniště o rozloze 1500 m² (tento rozměr udává dobová zpráva o vybudování synagogy ve vídeňském *Illustriertes österreichisches Wochenblatt*) na Lineckém předměstí – v místě někdejšího Krumlovského rybníka.

Projekt (plán) českobudějovické synagogy vytvořil proslulý vídeňský židovský architekt Max Fleischer (1841–1905), který se ve své umělecké činnosti specializoval na židovskou sakrální architekturu; zdejší synagoga náležela k jeho nejvýznamnějším dílům. Pod jeho vedením realizovali stavbu svatyně hlavně vídeňský architekt Johann Miedel, německý stavitel Bernhard Wandrey

a pražský stavitel Alfons Werthmüller. Na stavbě, výzdobě a zhotovení vnitřního zařízení svatyně se ovšem podílela řada dalších osob (řemeslníci, umělci, umělečtí řemeslníci, umělci) a firem.

Carol Herselle Krinsky datuje ve své knize *Synagogues of Europe. Architecture, History, Meaning* vznik českobudějovické synagogy do let 1885–1888, což je pravděpodobné, protože nejprve musel být vypracován projekt a provedeny přípravné práce na staveništi (jeho rozloha podle ní činila 4200m²). Jak uvádějí dochované německy psané zakládací listiny synagogy, vlastní stavba začala 25. dubna 1887 a skončila 27. srpna 1888. Slavnostní zasvěcení synagogy se konalo 5. září 1888.

Synagoga byla postavena v novogotickém stylu jako objemná trojlodní bazilika s vysokým dvojvěžím v západním průčelí, a to z červených neomítnutých cihel zvenčí a ze žlutých uvnitř. Hlavní loď synagogy s křížovou klenbou byla 26 m dlouhá, 11 m široká a 11 m vysoká, obě postranní lodě měly výšku 4,5 m. Na východní straně byla hlavní loď uzavřena apsidou, ve které byl umístěn svatostánek (schránka na Tóru, hebrejsky aron ha-kodeš), na její západní straně se nacházela empora s varhanami.

Českobudějovická synagoga svým vzhledem připomínala katolické katedrály. Mramorové desky Desatera přikázání na západním průčelí, barevná okna, Davidovy hvězdy na vrcholu vzosných, štíhlých věží, bohatá polychromie a hebrejské nápisy v interiéru dotvářely nádhernou, impozantní podobu tohoto chrámu, jenž patřil k nejkrásnějším budovám Českých Budějovic.

Českobudějovická židovská komunita měla reformní náboženskou orientaci a užívala reformované liturgie, a proto v synagoze nebyly ženské galerie a ženy seděly v postranních lodích na stejné úrovni s muži usazenými v lodi hlavní. Prostor synagogy byl určen pro nejméně 500 osob. O liturgii v ní pečoval rabín (v meziválečném období dva rabíni), dva kantoři, pěvecký sbor s dirigentem a varhaník.

Synagoga, která stála v parku vedle pozdějšího Justičního paláce (v ulici F. A. Gerstnera), náležela k umělecky nejhodnotnějším synagogálním architekturám střední Evropy. Za německé okupace českých zemí se však stala obětí nacistického vandalizmu.

Po vytvoření Protektorátu Čechy a Morava se židovské obyvatelstvo, pokud naše země včas neopustilo, ocitlo ve smrtelném ohrožení; podobně i hodnoty jeho hmotné a duchovní kultury. Ještě v roce 1939 byly podniknuty dva pokusy, jak českobudějovickou synagogu zachránit do budoucna – bohužel neúspěšně. Dne 4. května 1939 požádala rada starších Církve československé v Českých Budějovicích Okresní úřad tamtéž, aby při převádění neárijského majetku do árijských rukou byla českobudějovická synagoga postoupena zdejší náboženské obci této církve, která na Lineckém předměstí města neměla vlastní kostel. Nebylo jí však vyhověno. Později se Židovská náboženská obec v Českých Budějovicích vzdala své synagogy a předala ji městu, o čemž svědčí dopis Zemského úřadu v Praze Okresnímu úřadu v Českých Budějovicích ze

14. července 1939 obsahující dotaz, zda jsou zprávy denního tisku o předání synagogy Českým Budějovicím pravdivé a kde nyní zdejší Židé konají bohoslužby. Dochovaný koncept odpovědi Okresního úřadu dosvědčuje jednak převod synagogy, jednak fakt, že českobudějovičtí Židé přestali bohoslužby konat. I když rozhodnutí Židovské náboženské obce v Českých Budějovicích předat synagogu městu bylo učiněno v tísni, bylo zároveň vedeno snahou zachránit chrám před zničením. Ani tato snaha však synagogu nezachránila.

Ke zničení českobudějovické synagogy jistě vedle rasového běsnění nacistických okupantů v protektorátě přispěly i nepříznivé místní faktory. České Budějovice totiž byly městem s vlivnou německou menšinou, převážně oddanou nacistické ideologii, a synagoga stála na volném prostranství, obklopena parkem, což vytvářelo příznivé podmínky pro destrukci. Na rozkaz německého nacistického starosty města Friedricha Davida byla českobudějovická synagoga 5. července 1942 zničena: byla podmínována, vyhozena do povětří a zbylé zdivo bylo demolováno. České Budějovice byly tímto barbarským zločinem připraveny o kulturní památku evropského významu.

Zničení synagogy však předcházela zločin spáchaný na lidech. Dne 18. dubna 1942 přijeli do Terezína v transportu Akb židovští občané z Českých Budějovic a okolí v počtu 909 osob, z nichž utrpení v nacistických koncentračních táborech přežilo pouze 30 osob. Další židovští občané tohoto města a okolí byli jako političtí vězňové zatčeni gestapem nebo deportováni z tzv. smíšených manželství, i oni většinou zahynuli. Nacisté těžce poškodili i českobudějovický židovský hřbitov.

Mezi vězni z transportu Akb byl také poslední českobudějovický rabín PhDr. Rudolf Ferda (1889–1944), který působil v Židovské náboženské obci v Českých Budějovicích od roku 1923 jako druhý rabín a učitel náboženství a zastupoval prvního rabína PhDr. Karla Thiebergera (1869–1938, v úřadě 1906 až 1938) ve věcech duchovní a matriční správy. Po Thiebergerově smrti se stal roku 1938 českobudějovickým rabínem. Podle svědectví bývalých terezínských vězňů působil jako obětavý duchovní pastýř i v Terezíně. Transportem Er byl odtud 16. října 1944 deportován do Osvětimi, kde zahynul.

Na místě zničené českobudějovické synagogy byl nákladem města Českých Budějovic a Židovské obce v Praze postaven památník této svatyně podle návrhu malíře Romana Břichcína. Byl slavnostně odhalen 5. července 1992.

Prameny a literatura:

1. Prameny

Archiv Židovského muzea v Praze, fond Židovská náboženská obec v Českých Budějovicích, akta o založení Židovské náboženské obce 1857–1858.

Archiv Židovského muzea v Praze, fond Židovská náboženská obec v Českých Budějovicích, sta-
vební spisy 1887–1937.

Archiv Židovského muzea v Praze, fond Židovská náboženská obec v Českých Budějovicích, krajský rabín.

Státní okresní archiv v Českých Budějovicích, fond Okresní úřad v Českých Budějovicích 1850–1945.

Státní okresní archiv v Českých Budějovicích, sbírka dokumentace, fotografie českobudějovické synagogy.

Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, fond novějších dějin, zakládací listiny českobudějovické synagogy 1888.

Von der Woche, in: Illustriertes österreichisches Wochenblatt 6, 1888, č. 260 z 9. 7. 1888, s. 2.

Budweiser-Namen-Index. Verzeichnis der Juden des Bereiches der Auaenstelle Budweis (JKG Budweis, Frauenberg a. d. M., Kaladei a. d. L., Kardasch – Retschitz, Wittingau und Wodnian) vom 15. III. 1939 bis 6. VI. 1944. Ältestenrat der Juden in Prag, Au enstelle Budweis 1944 (strojopisný seznam sestavený na příkaz gestapa českobudějovickou pobočkou Židovské rady starších v Praze, nestránkovaný, abecedně řazený, originál ve vlastnictví Jana Podlešáka z Českých Budějovic, kopie v Jihočeské vědecké knihovně tamtéž).

Kárný, M. a kol.: Terezínská pamětní kniha, Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941–1945, Praha 1995, 1. díl, s. 478–491.

2. Literatura

Fiedler, J.: Architekt Max Fleischer. Roš chodeš. Věstník židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku 57, 1995, č. 12, s. 13.

Kakuška, K.: Tvůrce českobudějovické synagogy. Mauzoleum Maxe Fleischera. Deník Jihočeská pravda z 13. 6. 1992, s. 11.

Krinsky, C. H.: Synagogues of Europe. Architecture, History, Meaning, New York 1985, s. 163–167.

Podlešák, J.: Židovský památník v Českých Budějovicích. Česko-bavorské výhledy 3, 1992, č. 17, s. 3.

Podlešák, J.: Neznámý pramen k dějinám genocidy Židů z Českých Budějovic a okolí („Budweiser-Namen-Index“). Terezínské listy. Sborník památníku Terezín 1997, č. 25, s. 51–62.

Podlešák, J.: hesla synagogy, Židé, židovské hřbitovy, in: Kopáček, J. a kol.: Encyklopedie Českých Budějovic. České Budějovice 1998, s. 485–486, 572–574, 574–575.

* * *

Článek připisuji památce posledního českobudějovického rabína PhDr. Rudolfa Ferdy, umučeného nacisty.

J. P.

THE SYNAGOGUE IN ČESKÉ BUDĚJOVICE

Fate of one Sanctuary

Jan Podlešák

Resume

Medieval Jewish settlement in the city of České Budějovice as well as its synagogue were destroyed as a result of a Jew-baiting in the years 1505–1506. The Jewish religious community was re-established as late as in 1859 there; a new large synagogue in České Budějovice was raised in the years 1887–1888, the project was drawn up by a noted Jewish architect from Vienna Max Fleischer. The neogothic synagogue was consecrated on September 5, 1888 and through its appearance reminiscent of a Catholic cathedral. The building belongs to the most beautiful ones in the city and at the same time to the most significant synagogal architectures of Central Europe. The synagogue was demolished on July 5, 1942 by Nazis during the German occupation of Bohemia and Moravia. On July 5, 1992 the memorial of the synagogue was unveiled at the place of the former one.

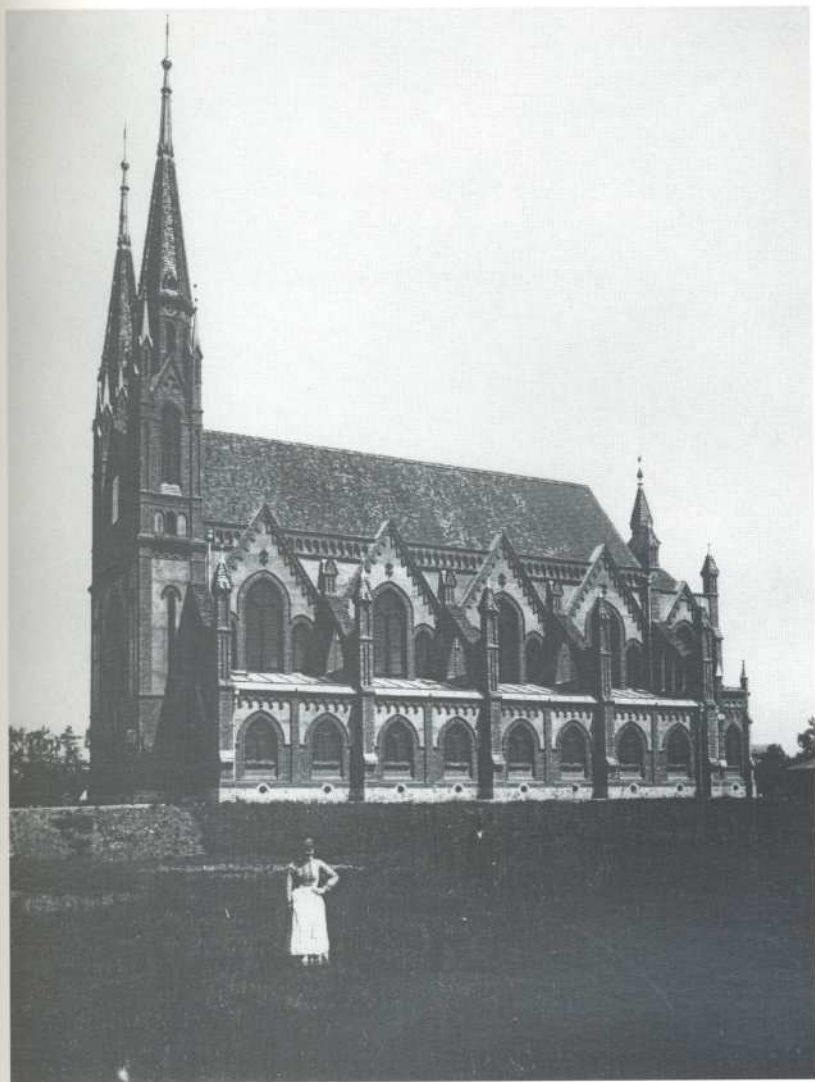
DIE SYNAGOGE IN BUDWEIS

Das Schicksal eines Heiligtums

Jan Podlešák

Resümee

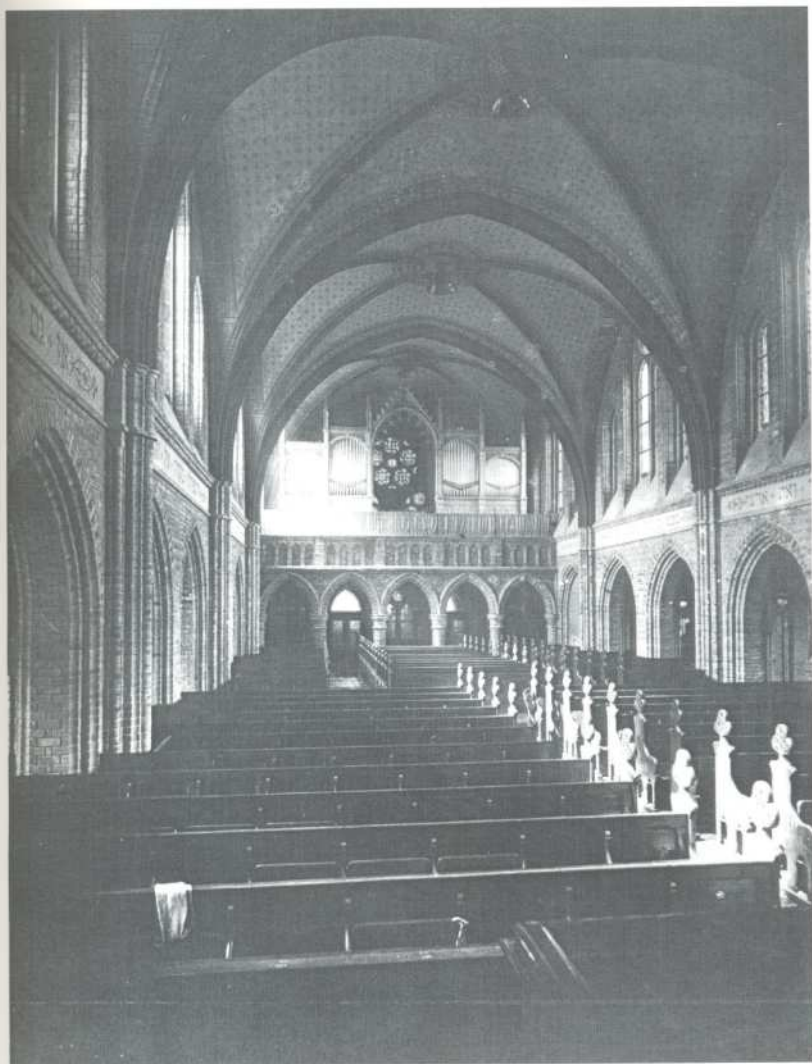
Die mittelalterliche jüdische Besiedlung der Stadt Budweis und ihre Synagoge gingen infolge eines Pogroms in den Jahren 1505–1506 zugrunde. Die jüdische Kultusgemeinde wurde in dieser Stadt erst im Jahre 1859 erneuert; diese Gemeinde hat in den Jahren 1887–1888 in Budweis eine neue, große Synagoge aufgebaut, deren Projekt der berühmte Wiener jüdische Architekt Max Fleischer ausgearbeitet hat. Die neugothische Synagoge, die am 5. 9. 1888 eingeweiht wurde und mit ihrer Form an eine katholische Kathedrale erinnerte, gehörte zu den bedeutendsten Synagogalarchitekturen Mitteleuropas und zu den schönsten Bauwerken von Budweis. Während der deutschen Okkupation Böhmens und Mährens wurde diese Synagoge am 5. 7. 1942 von den Nazis zerstört. Auf diesem Platz wurde am 5. 7. 1992 ein Denkmal der Synagoge enthüllt.

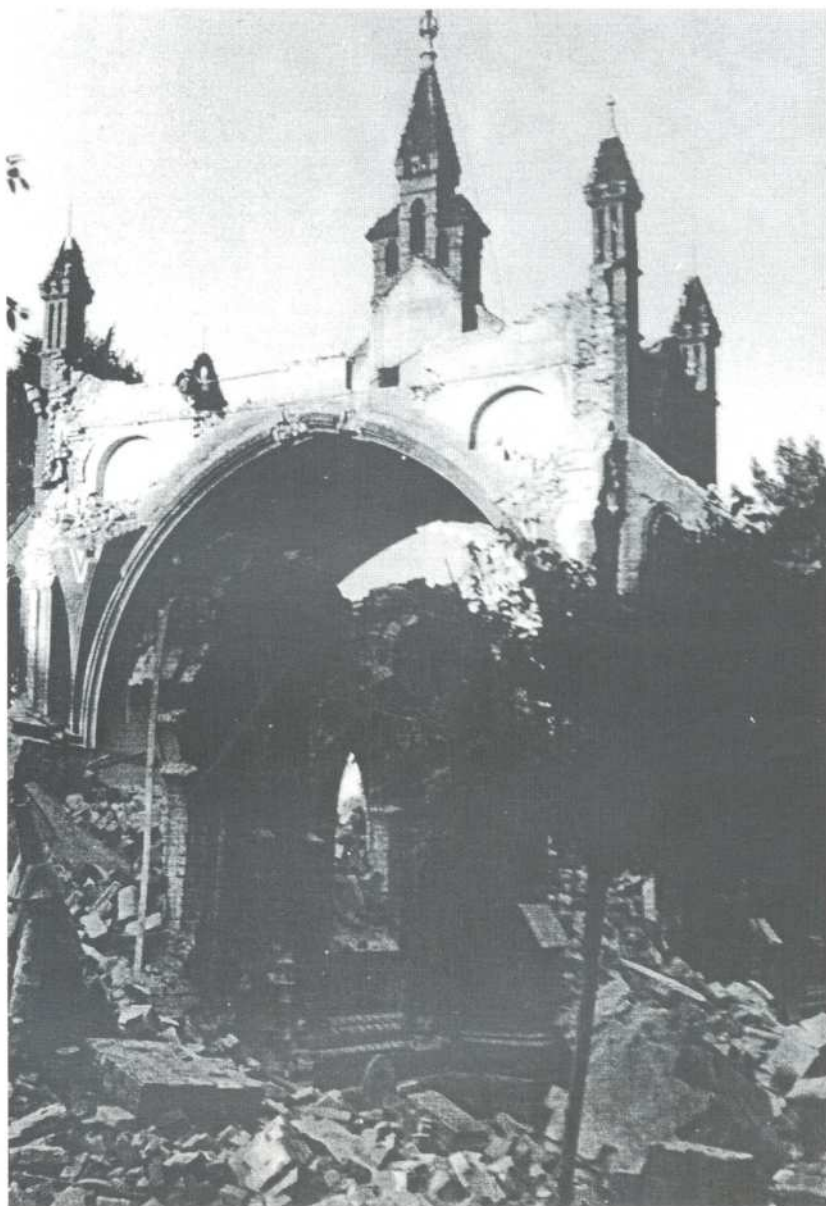
Synagoga v Českých Budějovicích, exteriér

Synagoga v Českých Budějovicích, interiér – pohled do svatostánku

Synagoga v Českých Budějovicích, interiér – pohled k varhanám

Synagoga v Českých Budějovicích, zkáza východní části svatyně. Fotografie synagogy pocházejí ze sbírek SOKA České Budějovice

Rabín dr. Rudolf Ferda v uniformě důstojníka duchovní služby rakousko-uherské armády (1915).
Foto z archivu Jana Freunda (Toronto, Kanada)

Name und Anschrift:	Geburts- daten:	Anmerkung:
Ferda Leo Prag XII Münchenerstr. 54	23.11.1903 Budweis	Arisch versippt. Eigent.d.EZ.376 in Budweis-III
Ferda Paula geb.Kulka Budweis Bahnhofstr.39	14.9.1881 Prerau	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-270
Ferda PhilDr.Rudolf Budweis Neug.12	5.10.1889 Budweis	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-271
Fingerhut Hermine geb.Gans Wien II, Praterstr.13		Miteigent.d.EZ.1277/I in.Budweis Ins Ghetto eingewiesen: Wiener Transport
Fink Philippine geb.Bravmann Budweis Gyrowetzg.1042	9.12.1891 Oberaltertheim /Würzburg/	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-272
Fink MUDr.Richard Budweis Radetskyst.15	15.9.1868 Teplitz-Sch.	Gestorben: 8.6.1940
Fisch MUDr.Ernst Budweis Theaterg.362	15.3.1902 Rosenberg /Slow./	1939 nach Prag I, Plátneraká 13 /bei Dr.Lieben/
Fischer Adolf David Budweis Schneiderg.185	6.6.1929 Budweis	Ins Ghetto eingewiesen: 13.7.1943 Di-13
Fischer Aloisie Budweis Lastenstr.5	11.11.1867 Budweis	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-274
Fischer Anna Budweis Theatergasse	18.3.1902 Karlsbad	1939 nach Prag
Fischer Anton Budweis Wienerg.3	14.2.1908 Franzensbad	Sonstiges unbekannt !
Fischer Arthur Budweis Knappg.10	24.12.1893 Budweis	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-277

Budweiser-Namen-Index, registrace rabína dr. Rudolfa Ferdy (1944). Foto z archivu J. Podlešáka

MEDAILONKY VĚZŇŮ

Říkali mu Jany

Alena Hájková

Už v prvních letech okupace získali nacisté přehled téměř o všech Židech z Čech a Moravy.¹⁾ Důkladné přípravné práce přinesly okupačním úřadům očekávaný výsledek. Velkou většinu židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě se jim podařilo do konce války vyhubit nebo alespoň internovat. Svědčí o tom mimo jiné kartotéka uložená v evidenčním oddělení Federace židovských náboženských obcí.²⁾ Vedle štítků pořízených po osvobození podle zachovaných seznamů osob deportovaných jednotlivými transporty, najdeme zde i původní registrační štítky těch, kteří se deportacím vyhnuli, zmizeli, stali se neznámými, pohřešovanými.

Původní štítek s razítkem *abhängig* a poznámkou *vermisst!*, psanou perem, se zachoval i po Eugenu Lebovičovi, jemuž je věnován tento medailonek.

Eugenu Lebovičovi se na Podkarpatské Rusi, kde byl doma, říkalo *Jenö* nebo lidově *Jani* (v českém prostředí se „i“ změnilo během doby v „y“, psal se *Jany*). Narodil se 12. 7. 1919 v Michalovicích, ale manželství jeho rodičů Mořice (1885) a Cecilie (1890, rozené Himmelové) se nepovedlo a se souhlasem rabína bylo v roce 1925 rozvedeno. Cecilie Lebovičová se pak s dětmi Rosou, Petrem, Ondřejem, Eugenem a Šimonem odstěhovala do Zabrodě u Velkého Berezného.

Zabrodě je malé hnízdo. Tehdy tam byla pila, dva krámky, dvě hospody a hrst domků. Cecilie Lebovičová s pomocí svého bratra jeden z obchůdků se smíšeným zbožím získala. Dcera se vyučila dámskou krejčovou a šila pro občasně zákazníky, a tak se obě staraly o početnou rodinu.

Petr, nejstarší z chlapců, byl nesmírně nadaný. Absolvoval Gymnázium Komenského v Michalovicích a v Bratislavě vystudoval práva. Do gymnázia v Michalovicích chodil i Šimon. Ale jen do roku 1936.

Bratři Lebovičové byli přesvědčenými sionisty. K jakému směru se hlásil Petr, se nepodařilo zjistit. Ondřej a Jany byli členy *Hašomer ha'cair*, Šimon se stal příslušníkem *Makabi ha'cair*. Ondřej se připravoval na odjezd do Palestiny na různých statečích, kde působily skupiny průkopníků, osvojujících si práci v zemědělství. Chtěl vstoupit do některého z kibuců. Odjezd z Československa do Palestiny se však neuskutečnil.³⁾

Jany v roce 1935 nastoupil do učení ve Vítkovických železárnách. Z iniciativy sionistů tam snad od roku 1934 každoročně vedle běžných učňů přijímali i 150 mladých Židů. Počítalo se, že tito lidé odjedou po vyučení do Palestiny. V září 1936 nastoupil do Vítkovic i Šimon.

Vítkovické železářny se svým učňům věnovaly. První rok pracovali v učňov-

ských dílnách, dva dny byly věnovány teorii. Od druhého ročníku započal výcvik ve specializaci. Jany se učil elektrotechnikem-silnoprůdařem. Oba Lebovičové bydleli v učňovském domově v Kotkově ulici č. 2, blízko tehdejšího závodního hotelu. Stravovali se v závodní jídelně také v Kotkově ulici. Vítkovický „učňák“ byl velmi dobře veden. Jeho židovští absolventi, pokud přežili válku, dodnes vzpomínají i na jednotlivé mistry a učitele tehdejší pokračovací školy.⁴⁾

Vynikající byla i závodní nemocnice. Pracovalo tam několik lékařů-Židů, kteří věnovali chlapcům z často velmi vzdálených rodin veškerou péči. Jany při svém pobytu ve Vítkovicích onemocněl zánětem mozkových blan. Tehdy do Vítkovic zavolali jeho maminku, neboť stav byl velmi vážný. Později vzpomínal, jaký problém pro ni byla cesta do vzdálené Ostravy. Telegram došel v pátek a ona, ortodoxní Židovka, se vydala na cestu o šábesu.⁵⁾

Janymu se ještě podařilo učební obor řádně dokončit. Dostal i výuční list. Šimonovi se to již nepodařilo. Těsně před ukončením učební doby byl propuštěn. To už byl rok 1939 a Židé nesměli být ani kvalifikovanými dělníky.

Po odchodu z Vítkovic se Jany určitý čas zdržoval v Ostravě, ještě v létě 1939 z města odjel. Pracoval pak na různých státech ve skupinách průkopníků. Naposledy to bylo v Terešově u Zbiroha. Jiří Kosta, který tam krátce pobýval na jaře 1941, vzpomíná, že Jany na něj velmi zapůsobil: „Byl zdrženlivý, mluvil málo, ale když něco řekl, vždy to sedělo. Plané řeči nevedl. Navíc byl neobyčejně zručný. S každou prací si věděl rady. To byla vůbec přednost chlapců z východu proti nám, kteří pocházeli ze změkčelého městského prostředí. Byl v ohromné fyzické kondici. Víím, že patřil do Hašomer hacair. Já jsem však sionista nebyl a na toto téma jsem v Terešově nikdy nemluvil. Na zemědělskou práci jsem se přihlásil z přeškolovacího kursu, který pořádala Židovská náboženská obec.“⁶⁾

V době, kdy pobýval v Terešově, byl Jany 13. 12. 1941 pod číslem 23 714 zaregistrován. Údajně v té době bydlel v Praze I, Dlouhá 33. Adresa je na zmíněném štítku uvedena. V domě s tímto číslem bylo sídlo Hechalucu, ústředí sdružených sionistických organizací. V zadním traktu budovy, který ústí do Haštalské ulice, zřídil Hechaluc ubytovnu pro chalucim. Ubytovna dívek – chalucot – byla v Soukenické 3, v několikapokojovém bytě běžného činžovního domu.⁷⁾

Adresy do ubytoven v Dlouhé a Soukenické jsou na mnohých registračních štítcích mladých lidí, kteří patrně na přelomu let 1941–42 pracovali ještě na různých státech.

Na štítku je rovněž zapsáno, že Eugen-Jany-Lebovič je slovenský státní příslušník. Proto rubrika pro číslo občanské legitimace zůstala nevyplněna. Jany byl držitelem slovenského pasu, ten, stejně jako protektorátní legitimace, nikoho nenechával na pochybách, že jde o Žida.

Příslušníci Slovenského státu nebyli do prvních transportů zařazováni. Když však deportace Židů zavedlo i Slovensko, výjimka pro ně v protektorátu padla. Jany, stejně jako jeho bratr Šimon, byl zařazen v červenci 1942 do transportu

označeného AAv.⁸⁾ Příkazu k deportaci neuposlechl, bratrovi vzkázal, že se rozhodl pro ilegaltitu.

O tom, zda se podrobit příkazům nacistů či ne, se vedly v terešovské skupině dlouhé debaty. Zřejmě i jinde. Mladí sionisté, jejichž rodiny v protektorátu nežily, se víc přikláněli k rozhodnutí nenastoupit.⁹⁾ Někteří ilegálně přecházeli na Slovensko a do Maďarska. Jany a osm dalších zůstalo s tím, že se pokusí „arizovat“.

Změna identity nebyla jednoduchým procesem, „árijské“ osobní doklady nestačily. Bylo třeba se policejně přihlásit, získat možnost dostávat legálně potravinové lístky a další poukazy na zboží vázaného hospodářství. Aby legalizace pod novým jménem byla úspěšná, bylo nutno získat na obecním úřadě, případně na policejní či četnické stanici někoho, kdo by potvrdil, že osoba, hlásící se k pobytu, skutečně na uvedené předchozí adrese bydlela. Takové dotazy při každém novém policejním přihlášení byly do předchozího bydliště úřední cestou posílány. Úředník, který potvrdil správnost údajů, které neodpovídaly skutečnosti, velmi riskoval. V případě odhalené pomoci Židům ho čekal trest nevyšší.¹⁰⁾ A přesto se takoví lidé našli.

Abychom pochopili statečnost ukrývaných i těch, kteří jim pomáhali, připomeňme si, že se jednalo o období druhého stanného práva a týdny a měsíce následující, v nichž děs z prožitého vyvraždění obyvatel celých vesnic, jednotlivců i jejich rodin z „Akce Heydrich“ ještě nevyprchal.

Janymu se podařilo legalizovat pod jménem Jan Kulík na podzim 1942. Tehdy se také uchýlil jako elektrotechnik u jedné holešovické firmy. Jak se později ukázalo, jeho kolegové v zaměstnání ho měli rádi. Líbil se jim, i když byl jiného ražení než oni. Navíc byl urostlý, střední postavy, měl tmavé vlasy učešané na pěšinku a vždy pečlivě uhlažené. Vypadal jako obyvatel Středomoří. Hovořil česky, ale s neobvyklým přízvukem. Svým spoluzaměstnancům namluvil, že rodiče jeho matky pocházeli z Jugoslávie, přízvuk vysvětloval dlouhým pobytem v Ostravě, kde se vyslovuje krátce. Ve skutečnosti v jeho akcentu doznívala maďarština a jidiš, jazyky jeho dětství.

I když to bylo proti zásadám konspirace, Jany a jeho přátelé se změněnou identitou nepřerušili mezi sebou kontakt. Tři z nich odjeli do Německa na práci. Tam byli bezpečnější než v protektorátě. Ve směsici různých zahraničních dělníků byli méně nápadní než v českém prostředí. Jany do Německa nechtěl. Do ilegality nešel, jak několikrát prohlásil, aby zachránil vlastní život. Chtěl bojovat proti nacismu, a to – podle jeho slov – by v cizím prostředí bylo obtížné.¹¹⁾

Nejbližší z oněch osmi „arizovaných“ kamarádů byl Janymu Eny. Tak se říkalo Arnoštu Kruhovi, s nímž se Jany znal už z Ostravy a byl s ním v Terešově. Do Berlína, kam odjel pracovat, mu nejen psal, ale posílal i balíčky. Uvědomoval si, jak těžko je osamocenému člověku, zejména když žije se svými specifickými problémy v cizím, nepřátelském světě. Enyho dopisy z Berlína chodily poste restante na hlavní poštu v Jindřišské ulici.¹²⁾

Se zaměstnáním Janý neměl problémy jen zdánlivě. Ve Vítkovicích se naučil rozumět motorům, ale ne běžným elektroinstalacím. To se musel doučit. Protože uměl německy, firma ho posílala také do domácností vysokých hodností okupační moci. Pracoval i v budově někdejší rakouské kadetky na Hradčanech, kde za okupace bylo velitelství německé armády. Pod dohledem stráže cosi opravoval i v budově nacistického Lidového soudu na tehdejší Kramářově nábřeží.¹³⁾ Nikoho z nacistů soustavně cvičených v rozeznávání židovských rysů nenapadlo je hledat u muže, který se v montérkách pohyboval v jejich těsné blízkosti.

Od druhé poloviny roku 1943 byl Janý členem levicové odbojové organizace Přehledy. Navazovala na zatýkáním rozbitou organizaci Svět proti Hitlerovi, kam původně patřili někteří její zakladatelé. Do vedení Přehledů vedle Jaroslava Rychlého a Miloše Hájka patřil i Jakub Berger, jeden z těch, kteří s Janým v roce 1942 odcházeli do ilegality.¹⁴⁾

Berger pocházel z Brna. Prostřednictvím tamních přátel se seznámil s Jiřím Jakovenkem, působícím v pražských odbojových organizacích už od počátku okupace. V Praze mu pomohl nejen při legalizaci, uvedl ho současně i do některých odbojových skupin. Obraz válečného dění v neprospěch Německa a jeho spojenců byl v roce 1943 natolik zřejmý, že odbojáři se snažili sjednotit, aby v závěru války mohli v nepřítelově týlu účinně vystoupit. S tím souvisela i snaha získat do organizací vojáky.

Spojení s údajnou vojenskou organizací získal Berger v Brně. Její představitelé, které znal jen jako Pepíka a Viktora, jezdili za ním do Prahy na schůzky téměř rok, aniž poznal, že se jedná o agenty gestapa. Pracovali dlouhodobě ve snaze získat informace o co největším počtu odbojářů.¹⁵⁾ Jiří Jakovenko se na počátku roku 1944 seznámil s Rudolfem Vetiškou, v té době vedoucím funkcionářem ilegální KSČ. Spolu s dalšími členy skupiny Přehledy se pokoušel získat pro něj ilegální úkryt, neboť mu hrozilo zatčení. Vetiška, ani ti, kteří mu pomáhali, netušili, že Vetiškoví blízký Jaroslav Fiala, jemuž důvěřoval, neboť ho znal už z předmnichovské republiky, už řadu měsíců slouží gestapu jako konfident. Tak se odbojová skupina Přehledy dostala pod dohled brněnské i pražské služebny gestapa. Likvidace jejích členů měla nastat hned po Vetiškově zatčení.

Za přispění J. Fialy byl Vetiška dopaden 23. července 1944. 18. srpna se na gestapo dostal Jiří Jakovenko a Jakub Berger, 21. srpna Eugen Lebovič a Miloš Hájek. Zatýkání se nezastavilo ani v září. Z druhů, kteří stejně jako Janý v roce 1942 změnili identitu, však už nikdo zatčen nebyl.¹⁶⁾

Dne 21. března 1945 byl Jiří Jakovenko a Miloš Hájek spolu s dalšími dvěma členy skupiny Přehledy odsouzeni k trestu smrti. Jejich popravě zabránila květnová revoluce. V době, kdy jejich přátelé stáli před soudním tribunálem, Janý a Jáša už nežili. 25. října 1944 byli převezeni do vězení gestapa v Malé pevnosti Terezín a 1. listopadu přes Drážďany do Osvětimi. Tam byli patrně hned po příjezdu popraveni. O jejich smrti nerozhodoval soud, ale gestapo.

O tom však registrační štítek Eugena Leboviče, jemuž se říkalo Jany, nevyovídá.¹⁷⁾

Poznámky:

- ¹⁾ K tomu viz Alena Hájková, Evidence protektorátního židovského obyvatelstva, in: Terezínské studie a dokumenty 1997, s. 45–54; Jaroslava Milotová, Okupační aparát a příprava transportů do Lodže, in: Terezínské studie a dokumenty 1998, s. 42–66. Milotová upřesňuje jak údaje A. Hájkové, tak i M. Kárného, který v řadě svých prací evidenci židovského obyvatelstva věnoval pozornost. Milotová přesvědčivě vysvětlila způsob, jímž došla Ústředna pro židovské vystěhovalectví k číslu 88 105 Židů, kteří údajně k 1. říjnu 1941 žili v Protektorátu.
- ²⁾ Od 2. října 1941 v budově Ústředny pro židovské vystěhovalectví v Praze-Střešovicích, Dělostřelecké 11 byla započata konečná evidence všech protektorátních žijících Židů. Každému evidovanému byl po skončení procedury pořízen evidenční štítek. Jeden exemplář byl zařazen do kartotéky na pražské Židovské náboženské obci, druhý byl v kartotéce Ústředny.
- ³⁾ Válku přežil jen Šimon a Ondřej. Oba brzy po jejím skončení odjeli do Izraele.
- ⁴⁾ Údaje o rodině i pobytu Janyho a Šimona v Ostravě jsou z rozsáhlého záznamu rozhovoru se Šimonem Lebovičem, nyní Lomským, který pořídila v roce 1998 autorka.
- ⁵⁾ Tamtéž, též vzpomínka autorky na jeden z rozhovorů s Janym v roce 1943.
- ⁶⁾ V březnu 2002 poskytl autorce rozhovor dr. ing. Jiří Kosta, který od počátku roku 1970 žije ve Spolkové republice Německo.
- ⁷⁾ V literatuře jsou často tyto instituce uváděny pod nesprávnými uličními čísly domů.
- ⁸⁾ Podle sdělení Š. Lomského.
- ⁹⁾ O stanovisku vedení Hašomer haacair k odchodu do ilegality se zmiňuje Ruth Bondyová ve své studii o Edelsteinovi – Praha, Sefer, 2001 – na str. 241.
- ¹⁰⁾ Svědčí o tom mimo jiné i řada rozsudků Zvláštního soudu při německém Zemském soudu v Praze uložených ve Státním oblastním archivu.
- ¹¹⁾ Miloš Hájek; in Solidarität und Hilfe für Juden, während der NS – Zeit, Berlin, 2001, Band 4, str. 93.
- ¹²⁾ Alena Hájková, Sedm statečných, in Terezín v konečném řešení židovské otázky, Praha 1992, str. 191–198.
- ¹³⁾ Deník Eugena-Janyho Leboviče – přepis v držení autorky.
- ¹⁴⁾ Viz odkaz 12 a 13.
- ¹⁵⁾ Poválečné hlášení MUDr. Arnošta Hájka-Neumanna, VHA; materiály převzaté z A ÚV KSČ.
- ¹⁶⁾ Viz odkaz 13.
- ¹⁷⁾ Federace Židovských náboženských obcí, evidence z let nacistické okupace.

They Called Him Jany (Yannie)

Alena Hájková

Resume

The medallion is dedicated to the author's friend, Eugene Lebovič (Lebovitch), called Jany, his childhood nickname. Jany came from a large Jewish family in the Sub-Carpathian Ukraine, later resettled in Slovakia. He was one of the few Jews who decided to avoid deportation to a concentration camp, i.e., to disappear and be reported as missing instead.

Jany and his brothers were convinced Zionists, planning to spend their life in the Palestine. Since it was important to prepare for it beforehand, they intentionally specialized in various selected trades and agricultural fields of specialty. Along with his brother and many of his friends, Jany took up a job at the Vitkovice Foundry in Ostrava, which had been accepting young Jews as apprentices every year since 1934. He completed his apprenticeship as an electrical technician, specialized in high-voltage technology, just before the onset of the German occupation and implementation of various restrictions applicable to Jews. In December 1941, he was registered as Jew No. 23714. His permanent address then was in Prague 1, at 33 Dlouhá Street – the domicile and dormitory of Hechaluc. For a while, Jany's Slovak passport protected him from the first deportations. Once the exemption was cancelled, in July 1942, he was allocated to Transport AAV designated for Terezín. Jany, however, disobeyed the order and decided to go underground. Along with eight friends, he tried to get „aryanized“.

This was not a simple process. First, one had to have Aryan personal documents, be registered at the local police station, get food coupons, and find an officer to confirm it all as accurate information – whereby the officer, too, was putting his life at risk.

Jany, renamed Jan Kulík, found a job with a company in Holešovice as an electrical technician, and was well liked by his colleagues. Nobody suspected him to be a Jew. He explained that his southern look derive from his ancestors, who had come from Yugoslavia. Jany's friends, their identity changed, too, left for Germany to look for a job, as it seemed to be a much safer place than the Protectorate itself. They were less conspicuous amongst the many different foreigners working there.

Jany did not want to be passive while underground – in the middle of 1943, he joined a leftist resistance organization named *Přehledy*. The organization's misfortunate decision was to recruit former soldiers as members. Two of them, Pepík and Viktor, who claimed to be representing a military organization, were in fact Gestapo spies who had been shadowing several members of *Přehledy* for a while. A raid on the organization began July 23, 1944. Jany – Eugene Lebovič – was arrested in August, along with some his companions. On October 24, 1944, he was taken to Malá pevnost in Terezín, then to Auschwitz and Dresden, where he was executed. He was never tried in a court – his death sentence was the Gestapo's instant decision. His friends, Aryans, who had been arrested with him, were tried and sentenced to death, too, but their lives were saved, thanks to the May Uprising in Prague.

Man nannte ihn Jany

Alena Hájková

Resümee

Die Skizze ist Eugen Lebovič, einem der Freunde der Autorin, gewidmet, den man von seiner Kindheit an Jany nannte. Jany stammte aus einer vielköpfigen zuerst in der Karpatoukraine, später in der Slowakei lebenden jüdischen Familie. Er gehörte zu den wenigen Juden, die es bevorzugten dem Transport ins Konzentrationslager zu entgehen, verschwinden und weiter verschollen zu bleiben.

Jany und seine Brüder waren überzeugte Sionisten und ihr weiteres Leben planten sie in Palästina zu verbringen. Es war für sie von großer Bedeutung sich darauf gründlich vorzubereiten und deshalb wählten viele von ihnen Lehrberufe oder lernten verschiedene Arbeiten in der Landwirtschaft. Jany mit seinem Bruder und auch mit vielen anderen Freunden traten die Arbeit in den Vitkovic-Eisenwerken an. Hier wurden schon seit 1934 auch junge Juden angestellt. Er lernte Elektrotechniker für Starkstrom und beendete seine Lehre zur rechten Zeit – bevor die Okkupation kam. Die brachte mit sich auch die verschiedensten Einschränkungen für die Juden. 1941 wurde er als Jude unter der Nummer 23714 registriert. Zum Wohnsitz war er damals in Prag I angemeldet, Lange Straße 33, wo sich der Sitz und auch das Wohnheim von Hechaluc befanden. Jany besass den slowakischen Reisepass und dies bewahrte ihn vor den ersten Deportationen aus dem Protektorat. Wenn diese Ausnahme nicht mehr gültig war, wurde er in den mit AAy bezeichneten Transport nach Theresienstadt aufgenommen. Jany folgte jedoch dem Transportantritsbefehl nicht und entschied sich stattdessen in die Illegalität zu gehen. Zusammen mit anderen Freunden versuchte er sich zu "arisieren".

Es war kein einfaches Verfahren. Das hiess: die arischen persönlichen Dokumente zu besitzen, polizeilich gemeldet zu sein, Lebensmittelkarten zu beziehen, usw. Alle derartigen Angaben mussten von einem Beamten überprüft und bestätigt werden; das bedeutete, dass dieser Beamte auch sein eigenes Leben einsetzte.

Jany, jetzt unter dem Namen Jan Kuklík, begann diesmal in einer Firma in Prag-Holešovice als Elektrotechniker zu arbeiten. Unter seinen Mitarbeitern war er beliebt. Niemand hätte ihn dessen verdächtigt, dass er ein Jude war. Sein südliches Aussehen begründete er damit, seine Vorfahren wären aus Jugoslawien gekommen. Jany's Freunde, auch mit veränderter Identität, fuhren nach Deutschland um dort zu arbeiten. In Deutschland schien die Situation für sie doch sicherer zu sein, als im Protektorat. Im bunten Gemisch der ausländischen Arbeiter in Deutschland konnten sie sich besser "verdünnen".

Jany wollte nicht passiv versteckt bleiben. Zum Halbjahr 1943 wurde er zum Mitglied der linken Widerstandsorganisation „Přehledy“. Die Bestrebungen dieser Organisation auch ehemalige Soldaten zu gewinnen wurden für sie fatal. Die angeblichen Vertreter eines Soldatenvereines – Pepík und Viktor – waren in Wirklichkeit die Gestapoagenten. Sie beschatteten die Mitglieder von „Přehledy“ schon seit langem. Am 23. Juli 1944 wurde mit den Kettenverhaftungen angefangen. Jany – Eugen Lebovič – und die ihm nahe stehenden Mitarbeiter wurden im August verhaftet. Am 25. Oktober 1944 wurde er in die Kleine Festung in Theresienstadt, und weiter über Dresden nach Auschwitz überführt, wo er hingerichtet wurde. Über seinen Tod entschied nicht das Gericht, sondern die Gestapo. Seine verhafteten Freunde, Arier, wurden vor dem gefällten Todesurteil durch den Ausbruch des Prager Aufstandes im Mai 1945 gerettet.

Eugen Lebovič (Jany)

ZPRÁVY A RECENCE

Rok 2001 a činnost Vzdělávacího oddělení Památníku Terezín

Dvanáct měsíců roku 2001 uplynulo pracovníkům Vzdělávacího oddělení Památníku Terezín velmi rychle. Jako obvykle soustředili svoji pozornost na mládež, neboť základním posláním vzdělávacího oddělení je předávat poselství boje proti intoleranci a rasismu mladé generaci. Tyto myšlenky se proto jako červená niť táhnou všemi aktivitami vzdělávacího oddělení. Hlavní z nich bych Vám v následujícím článku ráda představila.

Semináře pro mládež

Stěžejní činností vzdělávacího oddělení v minulém roce bylo opět vzdělávání mládeže. Pedagogové přijížděli do Terezína se svými studenty a žáky z celé České republiky i ze zahraničí, zejména z Německa.

Práce se seminárními skupinami se neustále zkvalitňuje. Je zlepšováno technické a materiální vybavení stejně tak, jako – a to zejména – metodická stránka seminářů.

Skupiny jsou připravovány na seminář v Terezíně již před svým příjezdem. Každý budoucí účastník obdrží s předstihem pracovní list zpracovaný Vzdělávacím oddělením Památníku Terezín. Pracovní listy jsou vlastně dva, rozlišené podle obtížnosti pro základní a střední školy. Tyto listy byly zpracovány na základě ohlasů a připomínek pedagogů, kteří se svými skupinami terezínských vzdělávacích seminářů již absolvovali a sami zjistili efektivitu bezprostředního připomenutí či zopakování základních faktů před samotnou exkurzí. Pracovní list by tedy měl sloužit k přípravě či opakování právě v době před návštěvou Terezína pro ty studenty, kteří se již s tématem seznámili a nyní si jen „opráší“ své znalosti. Jsou však koncipovány i tak, aby z nich mohli čerpat informace i úplní začátečníci.

Listy se skládají z několika částí. Podívejme se nejprve na dvojlist pro základní školy. První část je zaměřena na všeobecné znalosti vývoje společenské a politické situace vedoucí ke vzniku holocaustu. Na tuto problematiku navazuje část druhá, jež nastiňuje situaci židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě po září 1938. Připojen je i „terezínský oddíl“, který uvede žáky do historie Terezína a připomene jednak historické okolnosti jeho založení a poté i období let 1941–1945. Třetí strana zavede žáky mezi děti, ženy a muže, kteří terezínským židovským ghettem prošli. Poodkryje pro ně širokou paletu charakterů a osobností, které svojí činností vybočovaly z běžného života v ghettu a s jejichž jmény se setkají v průběhu semináře. Poslední strana je věnována opakování pojmů, s nimiž měli žáci možnost se setkat na předchozích stranách.

Pracovní list II. je určen pro studenty středních škol. Tomu odpovídá i vyš-

ší náročnost textů. Na první straně najdeme kromě základních informací také stručné charakteristiky osob, které stály za hrůzami holocaustu. Druhá strana je věnována pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava a terezínskému ghettu. Třetí strana pracovního listu představuje studentům osoby, které se významně zapsaly do historie ghetta (Karel Poláček, Helga Hošková-Weissová, Petr Ginz, Kurt Geron a další). Čtvrtá strana nabízí pohled na mapky a čísla – jsou zde uvedeny přibližné počty zavražděného židovského obyvatelstva v evropských zemích, které byly v letech 1939–1945 pod vlivem Německa. Druhá mapka podává stručnou charakteristiku jednotlivých skupin transportů podle země původu. Do tohoto dvojlistu je vložen ještě list, který obsahuje řadu úkolů, například úryvky literárních děl autorů, kteří byli nějakým způsobem ovlivněni holocaustem, a studenti mají zjistit jejich jména a osudy. Zajímavým bodem je výzva pro studenty k zamyšlení se nad tím, proč je dobré učit se o holocaustu, jestli je nějakým způsobem provázán s přítomností a jak se vlastně bránit rasismu.

Na základě našich zkušeností víme, že pokud přijede skupina do Terezína do jisté míry připravena, může své znalosti použít jako základ a na něj vrstvit zde získané vědomosti. Je ale pochopitelně možné i to, že pedagogové přivezou své žáky a studenty do Terezína přímo se záměrem, aby až zde poznali hrůzy spojené s holocaustem. V tom případě jsou pracovníci vzdělávacího oddělení připraveni jim poskytnout i ty úplně nejzákladnější informace.

Pracovní list je velmi vysoce hodnocen učiteli i samotnými žáky, kteří s ním pracují, mohou se k němu libovolně vracet a zůstává jim i jako užitečná učební pomůcka pro další využití ve škole.

Potěšitelnou zprávou pro nás na konci kalendářního roku 2001 bylo, že opět narostlo číslo českých seminaristů. Je optimistickou informací, že i v současné době, kdy je mládež zahlcena obrovským množstvím různých témat, tak si třídní kolektivy najdou čas a přijedou do Terezína.

Pracovníci vzdělávacího oddělení za rok 2001 proškolili téměř 5800 mladých lidí a dospělých. Takovýto vysoký počet seminaristů byl docílen také za pomoci Terezínských iniciativ, která i v roce 2001 poskytovala českým školám příspěvky na dopravu do Terezína za účelem absolvování vzdělávacího semináře.

Semináře byly opět jednodenní a vícedenní. V rámci jednodenních seminářů se novým fenoménem stávají smíšené různojazyčné skupiny. Jedná se zpravidla o školní skupiny studentů, které vznikají díky družbě české školy se školou zahraniční. Takto k nám přijely skupiny česko-německé, česko-francouzské, česko-dánské, česko-holandské, česko-italské a česko-americké. Dvojazyčnosti je pak přizpůsoben i program semináře. Úvodní beseda o problematice vzniku holocaustu je vedena v cizím jazyce, náplň je orientována podle národnosti návštěvníků, tzn. že pokud zde v Terezíně byli v průběhu války nějakí vězni ze země, odkud pocházejí studenti, zaměříme se na ně, děti si je mohou samy vyhledávat v transportních seznamech a práce tak pozbývá anonymi-

ty. Prohlídky jsou vedeny v jazycích obou zemí. Po procházce městem následuje samostatná práce, tzn. studium dokumentů a následná prezentace probíhá opět v cizím jazyce. Tento typ seminářů sklízí velký úspěch a rok od roku jejich počet stoupá.

Z hlediska proniknutí do tématu a poznávacího procesu jsou samozřejmě efektivnější vícedenní semináře. A ani tato oblast vzdělávací činnosti nezůstala ve svém vývoji opomenuta. Pro skupiny, které přijíždějí do Terezína za účelem hlubšího bádání, byla zpracována další témata vztahující se k terezínskému ghettu, například „Divadlo v Terezíně“, „Židovská samospráva a komandantura SS“, „Terezínští vězni v Osvětimi“, přibýly medailonky jednotlivých osobností, jako například vychovatele Valtra Eisingera, mladí badatelé mají možnost nahlédnout do deníků a památníčků terezínských dětí – jmenujme si Kurta Fünberga či Ruth Brösslerovou. Zpracovány byly i úkoly vztahující se k filmům, jež zde seminárním skupinám nabízíme. Díky nim je možno se zamyslet a navést žáky a studenty na některé důležité body, které jsou ať už v dokumentárních filmech či v hraném celovečerním filmu „Poslední motýl“.

Před příjezdem každé skupiny se s vedoucím pedagogem kontaktujeme a snažíme se vzdělávací program takřkajíc „ušít na míru“, zaměřujeme se na regionální prvky a reagujeme na jejich nejrůznější přání.

Nyní bych se ráda podrobněji zastavila u jedné seminární pobytové skupiny a představila ji. Přijela k nám pod vedením pana Mgr. Josefa Märze z gymnázia v Chomutově. Skupina čítající 25 studentů zavítala do Terezína „nasát“ zdejší až stísněnou atmosféru a přitom splnit velmi promyšlený program sestavený panem učitelem.

Program byl konzultován se vzdělávacím oddělením, což přispělo k tomu, že se aktivity vzdělávacího oddělení přirozeně doplňovaly s těmi, jejichž autorem byl právě pan März. A jak tedy ve stručnosti vypadal program? Po besedě a prohlídkách míst spojených s holocaustem Židů v Terezíně následoval blok historicko-literární, vyžadující plné nasazení všech zúčastněných.

Skupina studentů se nejprve rozdělila na menší skupinky. Každá skupina obdržela papíry a pastelky a pro tuto chvíli se stala rodinou a vymyslela si vlastní příjmení. Jejich úkolem bylo vymezit, jací rodinní příslušníci se v této rodině nacházejí a také si vymyslet program na víkend. Jednalo se o běžnou rodinu ve 30. letech 20. století. Poté, co již každá rodina věděla, co bude v sobotu a v neděli dělat, bylo jim sděleno, že jsou rodinami židovskými. Byly vyhlášeny norimberské rasové zákony a s nimi přišel postupně i bezpočet zákazů. Některé z nich byly přečteny nahlas, sadu specifičtějších pak dostala každá rodina na lístečkách. Podle toho měly nyní upravit svůj program a přizpůsobit se nastalé situaci. Nastalo velké škrtání. Najednou rodiny zjišťovaly, že nemohou nikam cestovat, jít večer do kina, do divadla či na koncert. Děti si nesměly hrát na hřišti, odpolední procházky po některých pražských ulicích, na nábřeží i v parku také odpadly. Nemohly se potěšit s domácím mazlíčkem a navíc musely odevzdat rádia a gramofony... Studenti byli sami udiveni, nakolik doznal

jejich program změny. Po chvíli nastala prezentace jejich – nyní již spíše v uvozovkách – výletů.

Poté celá skupina obrátila svoji pozornost k literárnímu dílu Ladislava Fukse „Pan Theodor Mundstock“. Knihu měli studenti již přečtenou, s obsahem byli tedy obeznámeni. Učitelem předestřený problém byl následující: také pan Mundstock musí mezi nejrůznějšími věcmi, které byly Židům průběžně odebrány, odevzdat telefon. Má však ještě možnost posledního telefonického rozhovoru. Každý student se v tu chvíli změnil v pana Mundstocka a ponořil se do imaginárního telefonátu. Ten měl ale svá pravidla, a to následující: studenti obdrželi na papírech napsané otázky směřované na pana Mundstocka a „ten“ na ně podle vývoje děje v knize odpovídá. Studenti se pak v krátkosti navzájem seznámili se svými odpověďmi, které byly samozřejmě víceméně obdobné.

Při večerním programu studenti vytvořili tři skupiny, z nichž každá zpracovávala rozdílné téma. První skupina představovala děti z terezínského ghetta, které sestavují svůj časopis. Druhá představovala kulturní radu ghetta, tzv. Freizeitgestaltung, která, právě ve chvíli, kdy byla viděna při své činnosti, vybírala, která kulturní čísla pro dané období v ghettu povolí a která ne. Hodnotila, kritizovala a „drbala“ jednotlivé skladatele, malíře, herce a zpěváky. Sehráli velmi zdařilou několikaminutovou aktovku, k jejímuž stvoření využili studijní materiály a expozice Magdeburských kasáren. Třetí skupina se zabývala tématem, jež se ukázalo být velmi kontroverzním. Představovala židovskou samosprávu, konkrétně skupinu lidí zabývajících se sestavováním transportů. Jejich úkolem bylo stanovit určitá kritéria, jak přistupovat k výběru lidí pro transporty. Skupina se zcela vážně a zodpovědně zabývala touto otázkou. Před vlastní prezentací předeslali, jak obtížný byl tento úkol, či spíše – ne obtížný, ale téměř nemožný, pokud si člověk chtěl zachovat čisté svědomí. Uvědomili si plně, že bytí v ghettu s sebou přineslo neobvyklé, až extrémní podmínky, ve kterých se pak mění jednání každého jedince. Skupina podotkla, že se svým řešením v podstatě nesouhlasí, že je nehumánní, ale prostě bylo nutné nějaké přijmout. Velmi zajímavá pak byla reakce zbytku třídy, která s jejich návrhem na roztržidění lidí vůbec nesouhlasila a rozpoutala diskusi o morálním aspektu jednání v extrémních podmínkách. Bouřlivá polemika byla ukončena samotným panem učitelem, který povolil každému říci k problému jednu větu. Poté nastala zvláštní situace. Měl pokračovat program další skupiny, ale předcházející vystoupení svým emocionálním a morálním prvkem studenty ochromilo a naplnilo zvláštní melancholií a do jisté míry i rozladěním z toho, jak vlastně člověk může změnit své jednání pod tlakem okolností. Proto byla vyhlášena krátká přestávka.

Seminář chomutovských gymnazistů patřil mezi ty výjimečné, jednak díky předchozí přípravě účastníků a jednak jeho celkovou promyšleností, kdy vlastně začínal a končil v samotné škole a Terezín se v něm stal místem pro hlubší pochopení doby holocaustu.

Projekt „Člověk není číslo“

Vzdělávací oddělení Památníku Terezín již léta spolupracuje na společném projektu s paní Hanou Greenfieldovou. Během těchto let získal projekt název Člověk není číslo. Sama paní Greenfieldová prohlásila: „Přesné stanovení doby, kdy vznikla myšlenka programu Člověk není číslo, nejde už dnes stanovit.“⁽¹⁾ Paní Greenfieldová sama je duší tohoto projektu.

Možná Vám vyvstane na mysli otázka „A proč zrovna ona?“

...V červnu 2002 tomu bude šedesát let od chvíle, kdy město Kolín opustil transport čítající 750 lidí židovského původu. Mezi nimi byla i mladá dívka Hana Lustigová se svou maminkou a sestrou. Místo určení: Terezín. Malé vojenské město v severních Čechách. Město, které se v období 2. světové války stalo vězením a průchozím táborem pro 155 000 Židů z mnoha evropských zemí. Město, jež se stalo zastávkou na cestě k smrti. Také pro Hanu bylo pouze zastávkou. Místem, kde ztratila své nejbližší a nakonec byla sama deportována do Osvětimi. Z Osvětimi se dostala na práci do Hamburгу a poté následovala cesta do Bergen-Belsenu. Zde se v dubnu 1945 dočkala osvobození. Po skončení války odešla do Anglie, pak do Izraele. Vdala se, založila rodinu. „Trvalo mi léta, než jsem byla schopná se holocaustem zabývat, jelikož samotné přežití mělo po mnoho let přednost,“ říká paní Greenfieldová, „hovořit o holocaustu není stejné, jako mluvit o jakémkoli jiném tématu. Pokaždé, když o tom začneme, musíme vzpomínat a ne vždy se k tomu můžeme nebo chceme vrátet. Když jsem já sama začala mluvit veřejně, viděla jsem naléhavou potřebu oslovit a vyučovat nové generace. Obrátila jsem svou pozornost k mládeži, zejména k té, co už holocaustem nebyla zasažena.“⁽²⁾

Na počátku 90. let, po pádu „železné opony“ se paní Greenfieldová vrací do Terezína. Tentokrát jako svobodný člověk. A není to její poslední návštěva. V té době měla již bohaté zkušenosti s mládeží, a proto se rozhodla jich využít i zde. V roce 1994 nabídla zdejšímu vzdělávacímu oddělení spolupráci při organizování literárních a o něco později i výtvarných soutěží pro mládež. A někde v tomto okamžiku byl položen základní kámen velkolepého projektu Člověk není číslo.

Soutěže, zabývající se tematikou holocaustu, tolerance, společného soužití různých národů na Zemi, si získaly obrovskou oblibu a své příznivce po celé České republice.

Ale to byla stále ještě doba, kdy se projekt teprve začínal rozbíhat.

Další nápady přicházely postupně. V roce 1997 byl ve spolupráci s Kultur Institutem v Praze vydán kalendář „České děti malují v Terezíně“, obsahující soutěžní dětské kresby.

Pak přišel rok 1998. Tehdy se v Praze konal 4. mezinárodní knižní veletrh. Za přítomnosti paní Greenfieldové zde byla před širokým publikem prezentována kniha složená z nejlepších literárních a výtvarných děl a vydána ve třech jazykových mutacích (česky, anglicky, německy). Kniha nesla název „Člověk není číslo“. Název křičící do světa poselství, aby nebylo zapomenuto na osudy

oněch 6 milionů obětí holocaustu, které byly za čísla považovány a zaplatily za to nejvyšší možnou cenu, totiž vlastní život.

Tento velmi výmluvný název se posléze velmi rychle vžil pro označení dalších činností vzniknuvších z myšlenek vzdělávacího oddělení a paní Greenfiel-dové. Dalším počinem pak byla putovní výstava „Holocaust očima českých dětí“, která od prosince 2000 putuje po USA.³⁾

Nyní bych se pozastavila u akcí spadajících do projektu Člověk není číslo za rok 2001.

Výtvarná a literární soutěž Památníku Terezín

Konec roku 2000 a počátek roku 2001 se nesl ve znamení vyhlášení soutěží Památníku Terezín. Jako každoročně, tak i tentokrát se jednalo o soutěže literární a výtvarnou.

Jak žít spolu na jedné planetě? znělo motto literární soutěže. A co napovědělo soutěžícím, jak se s tématem vypořádat? „Naše Země je domovem miliard lidí. A přece se někdy zdá, že na ní není dost místa pro všechny. Projevy násilí, nesnášenlivost a netolerance přinesly již mnoho tragédií jejím obyvatelům v dávné i nedávné minulosti.“

V roce 2001 tomu bude šedesát let, co prošel branami ghetta v Terezíně první transport lidí. Lidí, kteří se „provinili“ tím, že byli židovského původu. Lidí, kteří ještě před kamenným vězením poznali tvrdost neviditelných zdí a bariér tvořených písmeny zákazů a příkazů. Lidí, kteří měli projít hrůzami holocaustu.

Zamysleme se nejen nad osudy lidí postižených holocaustem, ale i nad problémy současnosti. Zamysleme se nad vztahy mezi námi, obyvateli Modré planety, na prahu 21. století.“

Soutěžní klání bylo rozděleno na dvě kategorie. První byla určena žákům základních škol a odpovídajícím ročníkům víceletých gymnázií. Do druhé kategorie mohli přispívat studenti středních škol. Každá kategorie měla předepsaný rozsah práce.

Nyní se podívejme blíže na výtvarnou soutěž. Tentokrát byl soutěžícím zadán úkol namalovat triptych. Také zde bylo dáno motto, a to Jak plyne čas. Aby soutěžící děti a studenti získali alespoň základní vodítko k tomu, co vytvořit, pracovníci vzdělávacího oddělení jim ke každé části triptychu nabídli následující texty.

1. Kořeny a legendy

Izrael a vinice

Proč se lid Izraele přirovnával k vinici? Tak se zeptal Tanchuma bar Aba. V žalmech totiž čteme: „Vinnou révu z Egypta vyňal.“ (Ž 80,9)

Jak si vinař počíná, když chce zušlechtit plody vinné révy? Vykope ji a přesadí ji jinam. Tak je to také s Izraelem. Hospodin chtěl, aby jeho lid poznali ve světě, vyvedl ho z Egypta a usadil v poušti.

Tam Hebrejci prospívali, přijali Tóru a stali se známými po celém světě.

2. Osudová zkouška – ghetto Terezín

Motýl

*Ten poslední ten zcela poslední
tak sytě hořce oslnivě žlutý
snad kdyby slunce slzou zazvonilo o bílý kámen
taková taková žlut
vznášel se lehce tak do vysoka
šel jistě jistě chtěl políbit svět svůj poslední*

*na sedmý týden tu žiji
ghettoisiert
mí mě tu našli
pampelišky tu na mne volají
i bílá větev v dvoře kaštanu
motýla jsem tu neviděl*

*ten tenkrát byl poslední
motýli tady nežijí
v ghettu.*

4. 6. 1942 Pavel Friedmann

3. Přežili jsme – vzpomínáme pro budoucnost (Hana Greenfieldová)

Válka skončila a brány koncentračních táborů se otevřely. Lidé, kteří v nich živořili a všechny hrůzy holocaustu přetrpěli, byli konečně volní. Vysněná svoboda, pro kterou se snažili přežít, jim náhle připadala iluzorní, protože realita, již měli čelit, nebyla totožná se světem, který kdysi opustili.

Nikdo na nás, co jsme se vraceli, nečekal. Nevítali nás květinami, nebouchaly zátky šampaňského na oslavu té prosté skutečnosti, že jsme přežili. Bylo třeba budovat si nový život tam, kde to šlo a jak to šlo. Zatnout zuby a rvát se o svou existenci. Nemluvit o minulosti, studovat, pracovat a vydělávat na živobytí.

Někteří, kteří už nemohli snést vzpomínky na prožité hrůzy v duši, začali o nich psát, někteří však cítili povinnost vypovídat se.

Až mnohem později přišla doba, kdy se holocaust stal předmětem vědeckého zkoumání a hodnocení. Nám, kteří jsme to přežili, byla dána možnost předávat poselství těch, kterým se to nepodařilo, a podávat svědectví o nespočetných podobách holocaustu. Po letech plníme kdysi daný slib.

Texty poskytly soutěžícím široké pole působnosti. Vyvolávaly v jejich myslích různé představy. Někteří autoři sjednotili všechny texty v jeden celek – vznikl tak obraz spojující v sobě historii Židů. Jiní naopak přísně dodrželi

zadání vytvořit triptych a své nápady tedy vložili do tří samostatných, avšak celek tvořících obrazů.

V dubnu se pak sešla porota, jejímž úkolem bylo vyhodnotit jak literární, tak i výtvarná díla a rozdělit pořadí. Tato činnost není rozhodně jednoduchá, neboť dílka, která přijdou v rámci soutěže, bývají zpravidla na vysoké úrovni a je těžké mezi nimi rozhodovat. Neustranní výtvarníci a milovníci českého jazyka prohlížejí obrázky a pročítají literární díla, aby posléze vynesli konečný verdikt. Nezřídka bývá mezi porotci sváděn nelítostný boj o umístění té které práce.

Nakonec je ale rozhodnuto a nastupuje další etapa, totiž vyhotovení výsledkové listiny a její rozeslání spolu s pozvánkami všem účastníkům soutěže a jejich školám.

4. červen 2001 se pro Vzdělávací oddělení Památníku Tereziín nesl ve znamení slavnostního ceremoniálu udílení cen nejúspěšnějším soutěžícím. Konal se v půdním divadle bývalých Magdeburských kasáren v Tereziíně. Slavnostní akce se zúčastnili zástupci vedení Památníku Tereziín, představitel Městského úřadu v Tereziíně, pracovníci kulturního odboru Okresního úřadu v Litoměřicích, ředitelé a učitelé škol, jejichž žáci se soutěže zúčastnili, zástupci tisku a regionální televize a také paní Hana Greenfieldová s rodinou a přáteli.

Jindy prostorný divadelní sál toho odpoledne praskal pod přívalem oceněných mladých literátů a výtvarníků a jejich početných doprovodů. Dostavilo se na 150 pozvaných hostů.

Před samotným zahájením měli návštěvníci možnost obdivovat oceněná výtvarná díla, která byla pro tuto příležitost na půdě vystavena. Soutěžící i jejich rodiče, sourozenci a známí také opravdu této příležitosti využili a obrázky si prohlíželi a často bylo na jejich tvářích vidět pohnutí z pochopení toho, co na nich viděli, a také z toho, jak jsou vlastně mladí lidé schopni ztvárnit dané téma.

Každý z příchozích také našel na svém místě list s úryvkem z práce Marie Vykopalové, žákyně 8. základní školy v Litoměřicích. Text nesl stejný název jako bylo i motto soutěže, totiž Jak žít spolu na jedné planetě?, a jako by zároveň obsahoval také návod ke společnému harmonickému životu celé společnosti. Nyní se můžete i vy začíst do jeho řádků:

... Slyšela jsem jednu malou holčičku, jak říkala svoji modlitbu. Modlitbu tak čistou, jakou mohou vyslovit jen rty dítěte. Když ji tiše šeptala, věřila tomu, co říká. Kdyby všichni byli jako děti! Věděli bychom pak, jak žít spolu na jedné planetě.

Ta modlitba zněla takhle:

Dej mi vítr do vlasů.

Dej, ať se každý usmívá.

Dej mi pevnou zem pod nohama.

Dej, ať každé dítě má svou mámu.

*Dej mi slzu do dlaně.
Dej, ať mám chuť žít.
Dej mi hodně pravých kamarádů.
Dej, ať je na Vánoce sníh.
Dej mi štěňátko.
Dej mně i ostatním.*

*Tak uvažuje jedno malé dítě.
Dokážeme i my zapomenout na honbu za mocí či penězi, přát si maličkosti
a pak říci: „Dej mně i ostatním.“
Dokážete, vy dospělí, vážení, bohatí, mocní a chytří lidé, žít spolu na jedné
planetě, nebo se jednoho dne hodláte povraždit v nesmyslných válkách?*

Samotné vyhlášení výsledků bylo proloženo vystoupením pěveckého souboru *Muzicírek*. Pomyslným domovem souboru je Základní škola s rozšířenou výukou jazyků a přírodovědných předmětů v Litoměřicích. Soubor je tvořen žáky prvního stupně. Malí zpěváci pod vedením paní učitelky Mgr. Evy Trtkové zazpívali písně lidové, nacvičili si i píseň v hebrejštině a také jednu pojednávající o jídle. Tu doprovodili malými scénkami s hudebními nástroji, které měly svůj původ v kuchyni. Vystoupení sklidilo mezi diváky velký úspěch.

A poté už byl prostor pod pódiem věnován oceňovaným. Tato část programu byla zcela pod taktovkou pracovnic vzdělávacího oddělení, paní magistry Ludmily Chládkové, vedoucí vzdělávacího oddělení, a paní magistry Ilony Smékalové. S entusiasmem sobě vlastním se této činnosti ujala i paní Greenfieldová.

Téměř dvě hodiny defilovali před těmito ženami a před očima přítomných dívky a chlapci, kteří přebírali z jejich rukou diplomy a hodnotné ceny v podobě knih, přívěsků, psacích a kreslířských potřeb, sladkostí. Pro mnoho z nich byl cenný také podpis paní Greenfieldové v darované knize či foto s ní do rodného alba. Nutno podotknout, že někteří ocenění absolvovali tuto proceduru již po několikáté, během let se posunuli přes všechny kategorie od té nejnižší po tu nejvyšší a přes ponorost tématu mu každoročně věnují svoji pozornost. Jmenovala bych například dnes již slečnu Ivanu Červinkovou, která studuje na SOŠ a VOŠ obalové techniky ve Štětí, či Jozefa Šárika z 8. základní školy v Litoměřicích.

Závěr slavnostního shromáždění nebyl ovšem obyčejný, ba právě naopak. Byl ještě významnější a slavnostnější než ty předešlé. Představitelé města Terezín se totiž rozhodli udělit paní Haně Greenfieldové za její zásluhy o výchovu mládeže čestné občanství města Terezín.

Paní Greenfieldová byla tímto krokem velmi dojata a potěšena zároveň. Její vztah k Terezínu prošel určitým vývojem, ne příliš jednoduchým, ale na jeho konci je možno vidět právě výsledek její celoživotní snahy.

Samotný ceremoniál byl pak zakončen v předsálí půdního divadla malým

občerstvením pro oceněné a hosty. Již v tuto chvíli někteří z dlouholetých soutěžících začali opět ve svých fantazijních světech hloubat nad tím, co vytvořit či sepsat příště, aby mohli být opět přítomni této významné události.

Výstava „Jak plyne čas“

Vyhlášením výsledků každoroční soutěže práce vzdělávacího oddělení s výtvarnými dílky zdaleka nekončí. Dětské práce nejsou určeny jen ke vložení do desek a uskladnění v depozitáři. Hlavní ideou paní Greenfieldové i pracovníků vzdělávacího oddělení je šířit hlavní myšlenky soutěží nejen dále po republice, ale i za její hranice. Také proto byla na podzim z letošního ročníku složena kolekce obrazů, která se stala reprezentativním vzorkem nejúspěšnějších prací. K souboru třiceti výtvarných děl byl připojen i text v českém a anglickém jazyce, který má návštěvníkům nastínit téma a způsob zpracování děl. I vy se nyní můžete přenést do výstavních prostor synagog a kulturních zařízení, kudy putují i obrázky, a začíst se do úvodních slov:

Vážení návštěvníci,

mladí autoři následujících kreseb by Vás rádi pozvali na procházku časem. Nebude to však procházka zábavná. Bude to cesta strastiplná a složitá, jež poutníkům, kteří jí museli projít, přinesla mnoho obtíží a mnoho utrpení. Přesto na jejím konci naleznete, stejně tak jako mnozí z nich, světlo a naději.

Zajisté Vás bude zajímat, kudy a kam budou Vaše kroky směřovat. Začínáme v době před několika tisíci lety, v době putování židovského národa, v době počátků židovského náboženství.

Poté, co se Židé stali obyvateli i evropských zemí, po mnoha letech naplněných malými i většími konflikty s jejich okolím, přišlo něco daleko horšího. Válka. Světová válka, již druhá ve 20. století, se nesla ve znamení snahy o vyhubení židovského národa a dalších skupin našich spoluobčanů. Přes obrovské oběti se tomu tak našťastí nestalo.

Pak přišla svoboda. Ani to nebyla doba jednoduchá. Pro mnohé z přeživších byla naplněna rozčarováním z reality poválečného života. Opět přišel boj o existenci a neutonutí ve vlastních vzpomínkách a smutku. Ale lidské pokolení je silné a se stíny vlastní minulosti se dovede vypořádat.

Toto vše je zachyceno v kresbách vytvořených v rámci výtvarné soutěže. Žáci a studenti téměř ze všech koutů naší vlasti vtiskli do obrazů svou touhu a přání: Společně se všemi, kteří si budou jejich díla prohlížet, usilovat o to, aby se obdobná strastiplná pouť nemohla opakovat.

Prvním místem, kde mohla veřejnost obrázky zhlédnout, bylo Vzdělávací a kulturní centrum Židovského muzea v Praze. V jeho seminárních místnostech i na stěnách chodby byly obrazy na počátku prosince 2001 rozvěšeny. Svoji premiéru však měly už o pár týdnů dříve, a to při mezinárodním semináři pro učitele „Holocaust ve vzdělávání“, kdy byly vystaveny v souvislosti s účastí

paní Greenfieldové na tomto semináři ve foyeru Muzea ghetta v Terezíně a mohli si je zde tudíž prohlédnout účastníci semináře.

Slavnostní vernisáž výstavy proběhla 10. prosince 2001. V pozdním odpolední uvítaly prostory Vzdělávacího a kulturního centra představitele Památníku Terezín, Terezínské iniciativy a Institutu Terezínské iniciativy. Úvodní slovo pronesla paní Mgr. Ludmila Chládková, vedoucí Vzdělávacího oddělení Památníku Terezín a paní Helga Hošková-Weissová.

Paní Hošková, která jako mladá dívka prošla terezínským ghettem, branami hrůzy ve vyhlazovacím táboře v Osvětimi a poté v Mauthausenu, kde se dočkala osvobození, se v současné době věnuje práci s mládeží a dospělými nejen v České republice, ale i v zahraničí. Účastníkům vernisáže připomněla nebezpečnost, která číhájí na současnou mladou generaci v měnící se společnosti. Upozornila na nutnost intenzivní práce s touto věkovou kategorií, aby se již nikdy neopakovaly hrůzy z doby před 60 lety.

Semináře pro pedagogy „Jak vyučovat o holocaustu“

Jaro 2001 sice již nebylo pro Památník Terezín jarem „seminářovým“, jako tomu bylo v roce 2000, ale přece jen na konci března a dubna přivítaly prostory Vzdělávacího a kulturního centra Židovského muzea v Praze a poté i Střediska setkávání v bývalých Magdeburských kasárnách v Terezíně pedagogy z celé České republiky na již téměř tradičních seminářích pod názvem „Jak vyučovat o holocaustu“. Program seminářů se oproti loňskému roku nezměnil. Pátek byl opět věnován problematice počátků židovství na našem území, antisemitismu a pronásledování Židů v našich zemích v meziválečném období. Odpoledne strávili účastníci prohlídkou synagog a židovského hřbitova a vyslechli si přednášku o lidech, kteří přežili holocaust, o jejich vzpomínkách na vlastní poválečný život a na způsob výchovy jejich potomků.

V podvečer se účastníci přesunuli autobusem do Terezína, kde po dva následující dny seminář pokračoval tématy spojenými s místem Terezína v tzv. „konečném řešení židovské otázky“ a na neděli bylo zařazeno téma holocaustu Romů na našem území. V poledne po obědě odjížděli účastníci zpět do Prahy plni dojmů a s mnoha materiály a jinými pomůckami, které od Památníku Terezín obdrželi.

Stejně tak jako u předchozích seminářů i tentokrát měli pedagogové v rámci bloku věnovaném samostatné práci za úkol vytvořit vlastní modely vyučovacích hodin, a to na základě určitých pokynů, či seznámit své kolegy s metodami, které již ve škole použili a jsou tzv. osvědčené. Redakční rada Vzdělávacího oddělení Památníku Terezín poté vybrala nejlepší metodické postupy a shromáždila je v „Souboru metodických návrhů II.“. Tento soubor byl před závěrem školního roku rozeslán všem účastníkům oněch 14 seminářů, což činí na 500 pedagogů. Úctyhodné číslo. Podívejme se na „Soubor“ zblízka. Přípravy v něm obsažené se zabývají tematikou židovství a holocaustu z různých hledisek. Některé se týkají holocaustu obecně, jiné se snaží podchytit otázku vzni-

ku holocaustu a zaměřují se na antisemitismus a rasismus vůbec. Některé z příprav zavádějí studenty do problému skrze literaturu či dětské práce vzniklé v terezínském ghettu. Velmi vhodné a osvědčené je vyučovat holocaust na konkrétních případech lidí-sousedů, kteří byli díky svému židovskému původu smeteni metlou holocaustu a zmizeli. Tyto přípravy se ocitly v kapitole „Regionální prvky ve výuce holocaustu“. Pokud učitelé uvažují o návštěvě vzdělávacího semináře v Památníku Terezín, pak před tím mohou využít kapitolu „Činnosti související s návštěvou Terezína“. Osmá kapitola předvádí různé projekty, již vypracované na různých školách. Na závěr nechybějí ani „Dobré nápady“, kde je několik nápadů, které se mohou pro zpestření uplatnit v rámci vyučovací hodiny.

Vzdělávací seminář pro české pedagogy v Londýně

Na konci dubna 2001 bylo dvacítko učitelů, kteří již prošli seminářem „Jak vyučovat o holocaustu“, umožněno vycestovat na vzdělávací seminář o výuce holocaustu do Imperial War Museum v Londýně.

Seminář byl pořádán právě zmíněnou institucí a Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky. První nabídky s přihláškou byly zaslány pedagogům, kteří již na seminářích „Jak vyučovat o holocaustu“ projevíli zájem o další vzdělávání se v této oblasti, a to i v mezinárodním měřítku. Z přihlášených učitelů pak bylo vybráno oněch dvacet ze základních i středních škol v celé České republice. Skupinu do Londýna doprovodili zástupci Ministerstva školství ČR a Památníku Terezín.

Seminář byl desetidenní a konal se ve Vzdělávacím oddělení Imperial War Museum pod vedením Paula Salmonse, lektora tohoto oddělení.

Čeští učitelé, z nichž většina byla jazykově vybavena a tedy schopna komunikovat anglicky, měli možnost poznat nejrůznější metody práce s mládeží v muzeu i ve školách, byly jim předváděny metody práce s různými artefakty.

Muzeum také navštěvuje obrovské množství školních kolektivů, a stejně tak jako pracovníci Muzea ghetta, tak i londýnští kolegové se snaží o předchozí přípravu studentů na vzdělávací seminář. Každá přihlášená skupina před svým příjezdem do muzea obdrží nejrůznější materiály, ve kterých se mají možnost žáci a studenti seznámit s tématem a některými osobami, které pak potkávají i v expozici muzea.

Součástí programu pro pedagogy byla beseda s pamětníci, jež přežila holocaust díky Nicholasi Wintonovi, muži, který pomohl asi šesti stům dětí z našich zemí dostat se do bezpečí britských ostrovů. Účastníci si také samozřejmě se zájmem prohlédli celou expozici věnovanou holocaustu a i další části muzea. V sobotu navštívili synagogu v londýnském West Endu a v neděli se zúčastnili v jednom z londýnských židovských center vzdělávacího programu s tematikou pronásledování Židů v 19. a ve 20. století.

Čeští učitelé sami na semináři prezentovali v angličtině své projekty a modelové hodiny. Britští lektori a čeští pedagogové nakonec došli k názoru, že se

v podstatě metody práce příliš neliší, učitelé v Anglii možná jen mají lepší materiální zabezpečení a nemusí vše vyrábět tzv. „na koleně“.

Po deseti dnech opouštěli pedagogové Londýn unavení, ale velmi spokojení s tím, co jim bylo umožněno poznat.

Mezinárodní seminář „Holocaust ve vzdělávání“

S rokem 2001 se Památník Terezín rozloučil mezinárodním seminářem „Holocaust ve vzdělávání“ ve dnech 16. – 20. listopadu 2001.

Památník Terezín nebyl zdaleka jedinou organizací pořádající tento seminář. Na jeho zdárném průběhu se podílely mezinárodní organizace Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research, dále Institut Tereziánské iniciativy a Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.

Seminář byl realizován jako nadstavbový. Byl určen pro pedagogy, kteří již prošli první sérií seminářů pod názvem „Jak vyučovat o holocaustu“ a kteří měli zájem o prohloubení svých poznatků z této oblasti.

Záměrem pořadatelů bylo nabídnout účastníkům jak rozšíření znalostí o dějinách holocaustu, tak jim také umožnit seznámení se s metodami práce používanými při výuce holocaustu v zahraničí. Proto bylo do Terezína pozváno 14 zahraničních lektorů a strukturován program semináře. Dopolední bloky byly věnovány přednáškám. Odpoledne při workshopech se účastníci díky lektorům sami stávali studenty a na „vlastní kůži“ si vyzkoušeli nejrůznější metody práce.

Pracovat ve škole s tématem holocaustu není jednoduché, chce to velmi citlivý přístup pedagogů jak k tématu, tak i k žákům a studentům. Pan profesor Yehuda Bauer z Yad Vashem v Izraeli celkem přesně definoval tento problém ve své úvodní přednášce: „Jako vychovatelé máme velký problém, protože vychovávat mladé lidi jenom negativně, naučit je jenom tu hrůzu, to prostě nejde. Ale holocaust se může vyučovat, protože na okraji té hrůzy byla lidskost, jak bychom jí chtěli rozumět. Byli lidé, kteří se ujímali jiných, kteří zachraňovali jiné. Bylo jich málo, mělo jich být mnohem více, ale přesto ukázali, že člověk nemusí být vrahem, může také být zachráncem a může volit mezi těmito možnostmi.“⁴⁾

Podívejme se na průběh semináře podle programu jednotlivých dnů. V brzkém pátečním odpoledni se o úvodní slovo semináře podělili dr. Jan Munk, ředitel Památníku Terezín, paní dr. Helena Dluhošová z Kanceláře prezidenta republiky, dr. Jaroslav Müllner, náměstek ministra školství a paní dr. Marie Rauchová z Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.

S první přednáškou vystoupil již výše zmíněný pan profesor Yehuda Bauer, zamýšlející se v ní nad místem holocaustu v dějinách vůbec. Jeho slova mířila až úplně do samotného jádra věci. Pan Bauer poukazoval na dlouhou kontinuitu existence židovského národa a zabýval se otázkou přítomnosti různých ras na zemi: „Rasy přece neexistují, všichni pocházíme z Afriky, jenomže někteří z nás žili několik desítek tisíc let v severním podnebí a trochu vybledli. Na

podkladě své pseudovědy, rasismu, chtěli nacisté, aby tak zvaná severní-árijská rasa vládla světu a ostatní rasy jí budou podřízeny v jakési hierarchii. Židé tam samozřejmě už nebudou, nebudou už žít. V celých lidských dějinách ještě nebyla uskutečněna taková iluzorní utopie, kterou chtěli nacisté realizovat se strašným násilím.“⁵⁾ Přednáška vnesla svým duchem mezi účastníky atmosféru vytvářející vhodné ovzduší pro následující čtyři pracovní-vzdělávací dny a sklídila obrovský úspěch. Z řad učitelů byla po jejím skončení na pana profesora vznesena řada dotazů.

Po vystoupení pana Bauera byl vyhrazen prostor samotným účastníkům semináře. Ti byli již před příjezdem do Terezína vyzváni k tomu, aby si připravili krátkou prezentaci vlastních pracovních výsledků, úspěšných projektů ze své praxe. Učitelé se navzájem představili a asi dvacet z nich poté představilo metody, které při výuce používají. Nezabývali se jen svými učitelskými úspěchy, ale podělili se i o problémy doprovázející probírání této látky (kupříkladu velmi malé dějepisné znalosti v učilištích, nedostatek prostoru ve výuce dějepisu vůbec...). Z vystoupení pedagogů získali cenné informace také organizátoři seminářů. Ukázalo se totiž, že tito pedagogové přijali doporučení pracovat ve výuce s regionálními prvky, zkoumat a přiblížit jednotlivé osudy obětí holocaustu, motivovat žáky a studenty vhodným literárním dílem či filmem a vést je pak k aktivnímu projevu při prezentování získaných faktů. Na mnoha školách vznikly seminární práce, byla vytvořena literární díla, secvičena dramatická pásma a uspořádány výstavy. Mnoho z těchto činností pak bylo představeno rodičům, spolužákům i širší veřejnosti. Mnozí z pedagogů také na základě účasti na tomto semináři a díky tomu, že sami poznali zdejší prostředí, již absolvovali se svými žáky či studenty zdejší vzdělávací program.

Dopoledne následujícího dne bylo věnováno romské problematice. Donald Kenrick z Imperial War Museum se zabýval otázkami genocidy Romů. Na něj navázal pan Mgr. Oldřich Barták, ředitel základní školy v Ústí nad Labem. Podal účastníkům informace o fungování základní školy s převážně romskými žáky. Poukázal také na jejich mimoškolní aktivity. Své vystoupení doplnil video-nahrávkou výpovědi jednoho z bývalých žáků této školy. Mladý muž se po letech vrátil zpět na školu, kam chodil coby malý žáček, a v současné době zde působí jako vychovatel a vede různé aktivity po vyučování.

Veronika Rycková a Mgr. Petr Lhotka uzavřeli pro tento den romskou problematiku přehledem vzdělávacích aktivit Muzea romské kultury v Brně.

Po obědě následovaly první workshopy, které účastníkům přinesly mnoho praktických inspirací pro jejich vlastní výuku. Půdní divadlo Magdeburských kasáren hostilo zástupce vzdělávacího oddělení zaměřeného na výuku holocaustu v Imperial War Museum v Londýně, Paula Salmonse. Jeho workshop směřoval k otázkám mýtů a předsudků mezi žáky s přihlédnutím k výuce holocaustu. Pracoval s výukovým materiálem, který sám pro potřeby vzdělávání v této oblasti vytvořil. Používal různé technické pomůcky, rozličné vyučovací metody a podařilo se mu v půdním divadle vytvořit příjemnou pracovní atmo-

sféru. Učitelé se sami pokoušeli dostat do „kůže“ vlastních studentů a jejich očima zpracovávat zadaný úkol. Druhý workshop tohoto dne byl veden Stevem Feinbergem z United States Holocaust Memorial Museum. V rámci své prezentace se pokusil účastníkům nastínit širokou paletu možností pro využití internetu při výuce.

Večerní program zajistili žáci jedné ze znojenských základních škol, kteří pod vedením svého ředitele, Mgr. Petra Žáka, také účastníka semináře, nacvičili literárně-dramatické pásmo skládající se z básní dětí vězňů v terezínském ghettu.

Nedělní dopolední přednášky se zabývaly holocaustem na území okupovaného Polska a na Slovensku v letech 1939–1945. Polská problematika byla prezentována dr. Franciszkem Piperem ze Státního muzea v Osvětimi. Dr. Ivan Kamenec ze SAV v Bratislavě podal utříděný a kriticky pojatý pohled na situaci ve Slovenském státě od roku 1939. Přednáška umožnila konfrontaci přístupu k řešení židovské otázky obou nových státních útvarů vzniklých rozbitím Československa.

Odpoledne měli účastníci možnost posoudit způsoby vzdělávání studijních skupin v památníku holocaustu Yad Vashem v Izraeli, odkud přijela lektorka tamějšího vzdělávacího oddělení, paní Lea Roshkovsky. V rámci svého workshopu předvedla metodologii vzdělávání založenou na vyprávění o lodžském ghettu za pomoci obrázků publikovaných v Yad Vashem. Metodiku práce se školními skupinami ve Státním muzeu v Osvětimi ukázala paní Alicija Bialecky, která při ní využila různých dokumentačních materiálů z vyhlazovacího tábora v Osvětimi. Jednalo se o velmi promyšlenou aktivitu, kdy studenti měli dát dohromady s pomocí různých dokumentů životní osudy určité osoby, která prošla Osvětimi během 2. světové války. Studenti při této činnosti pracují ve skupinách a podle nejrůznějších indicií mají za úkol shromáždit potřebné materiály a vytáhnout z nich potřebné informace a ty doplnit do neúplného textu.

V neděli večer byli účastníci pozváni do Kulturního domu v Terezíně, kde se konal klavírní koncert Cornelise Witthoeffta. Na programu byla hudba skladatelů vězňů v terezínském ghettu, Viktora Ullmanna a Karla Bermanna, a také Antonína Dvořáka.

Úvod čtvrtého dne byl věnován prezentacím tuzemských didaktiků, paní dr. Marie Bezchlebové a Evy Štichové. Práci se školními skupinami ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze nastínila účastníkům semináře paní Marta Vančurová a slečna Veronika Schmiedtová. Dopoledne zakončila svým vystoupením paní Hana Greenfieldová, která zde připomněla nejen svoji dlouholetou práci s mládeží, ale i výsledky své badatelské práce. Paní Greenfieldová se po válce věnovala studiu historických pramenů, neboť chtěla zjistit právě osud své matky, která byla v Terezíně připojena jako zdravotní sestra ke skupině dětí z bialystockého ghetta a s nimi poslána do Osvětimi.

Pondělní odpoledne bylo opět zaměřeno na Romy. Svůj velmi kreativní a účastníky vysoce hodnocený workshop předvedl Barry van Driel z nizozemské Nadace Anny Frankové. Pedagogové při něm opět pracovali ve skupinách a během dvou hodin zpracovali novinovou stránku zahrnující různá témata týkající se života Romů (historie, diskriminace, válka...). Dva maďarští Romové, Gabriella Petrovics a Lazslo Petrovics podali obrázek o současném životě tohoto národa v Maďarsku.

Večer zahájila paní Mgr. Ludmila Chládková krátkou prezentací vzdělávací činnosti Památníku Tereziín, v jejímž rámci byl pak promítnut film „Poslední motýl“ režiséra Karla Kachyni. Byl natočen roku 1988 a velmi věrně zachycuje život v terezínském ghettu. Pro vzdělávací účely k němu byly zpracovány úkoly, které vedou diváky k zamyšlení nad některými podstatnými momenty ve filmu. Vzdělávací oddělení jej pravidelně a s úspěchem promítá při vzdělávacích seminářích pro mládež.

V úterý dopoledne seznámil pedagogy s pojetím vyučování holocaustu v Německu Wolf Kaiser. Ve zkrácené variantě předvedl svoji modelovou hodinu k masovému vraždění Židů na okupovaných územích SSSR. Téma bylo velmi náročné, avšak perfektně zpracované, založené na četbě a rozboru konkrétních dokumentů.

Poté proběhlo zhodnocení semináře zástupci Památníku Tereziín, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky a prezidentské kanceláře. Byly také nastíněny plány pro další vzdělávání pedagogů pro rok 2002.

Účastníci byli ke konci programu vyzváni k vyplnění dotazníků, ve kterých hodnotili seminář z různých hledisek. Za velký přínos označili setkání a práci se zahraničními lektory, dále množství materiálů, které obdrželi. Pravdou ovšem také je, že mnoho učitelů se muselo vzdát účasti ve škole je narušována výuka, a ne každý ředitel je nakloněn dalšímu vzdělávání učitelů a jejich výjezdům mimo školu, byť za výše zmíněným účelem.

Závěrem bych ráda uvedla některé postřehy jedné z účastnic semináře, paní Mgr. Dagmar Burdové: *„Ačkoli se na první pohled zdálo, že se z nabízených metod v běžné škole a za běžného provozu nedá mnoho použít, myslím, že to nejdůležitější jsem si odvezla: entuziasmus, chuť hledat, zkoušet. Možností nechat se inspirovat není tolik, abychom se jim mohli vyhýbat.“*

Účastníci obdrželi od MŠMT osvědčení o absolvování semináře.

Toto byla bilance jednoho pracovního roku Vzdělávacího oddělení Památníku Tereziín. Jak je možno vidět, jeho činnost je velmi variabilní, neustále se rozvíjí a obměňuje. Pracovníci se snaží neustrnout na jednom modelu své práce a seminářů, ale naopak je neustále inovují a vymýšlejí nové prvky, které do nich zařazují. Vždyť také organizační kalendář pro skupiny na rok 2002 byl již v polovině roku 2001 zcela zaplněn. I tento fakt poukazuje na výjimečnost a důležitost práce, která je na oddělení den co den realizována.

Nada Štulcová

Poznámky:

- ¹ Z vystoupení paní Hany Greenfieldové na mezinárodním semináři „Holocaust ve vyučování“, 16. – 21. listopadu 2001 v Terezíně.
- ² Tamtéž.
- ³ TL 29/2001, s. 28–29.
- ⁴ Z přednášky pana profesora Yehudy Bauera na mezinárodním semináři „Holocaust ve vyučování“, 16. – 21. listopadu 2001 v Terezíně.
- ⁵ Tamtéž.

Activities of the Education Department of Památník Terezín in 2001

Naďa Štulcová

Resume

Many diverse activities of greater or lesser importance – such is the mosaic of the activities of the Educational Department of Památník Terezín.

As in the past, the Educational Department's activities concentrated primarily on seminars for young people. It is a gratifying circumstance that the number of young people who visited Terezín to learn more about the grim history of the town has gone up again.

The Educational Department (ED) makes an effort not only to increase the number of the people attending the seminars, but also to improve the quality of the work that is done in the seminars. The Department has created new materials, such as two types of worksheets preparing students for their visit in Terezín. So far, the students' response to the worksheets has been very positive.

The ED organizes other, now regular activities focused on the young generation: contests in creative arts and creative writing. The results of the Contest 2001 were announced at the beginning of June, in the presence of its sponsor, Hana Greenfield, who was awarded Honorary Citizenship of Terezín on this occasion.

The most successful artifacts were compiled to form a traveling exhibition, titled *As Time Goes By*. The opening ceremony took place in December 2001 at the Educational and Cultural Center of the Jewish Museum in Prague.

In addition to work with young people, the ED of Terezín conducts activities for teachers. It organized two seminars, named *How to Teach About the Holocaust*. In April 2001, a representative of the ED took a group of teachers, who had already taken part in the seminar, to the Imperial War Museum in London, where they attended a similar educational program. Towards the end of the year, the ED joined an internationally prepared and organized seminar named *Holocaust in the School*.

The workers of the ED help university students with their essays and diploma theses thematically related to the Terezín Ghetto, constantly expand the range of study and teaching materials for the ED's seminars, and keep the public informed of the ED's activities.

The work done in the course of the year 2001 has, to a certain extent, set up the ground for the activities in 2002. The Educational Department's fully booked schedule testifies to the importance of the activities that its workers do and to the interest that the public has in them.

Das Jahr 2001 in der Tätigkeit der Bildungsabteilung in der Gedenkstätte Theresienstadt

Nada Štulcová

Resümee

Viele verschiedene umfangreiche Aktivitäten von grösserer oder kleinerer Bedeutung stellen ein buntes Mosaik von Veranstaltungen der Bildungsabteilung der Gedenkstätte Theresienstadt dar.

Zur Veranstaltung Nummer Eins sind erneut die Jugendseminare geworden. Es hat uns sehr erfreut, dass die Anzahl der jungen Besucher erneut gestiegen ist. Sie kommen hierher, um über die grausame Geschichte der Stadt noch mehr zu erfahren.

Das Bildungszentrum bemüht sich nicht nur darum, die Anzahl von Seminarteilnehmern zu erhöhen, sondern auch die auf sie orientierte Arbeit mit immer steigender Qualität zu gestalten. Es werden neue Unterlagen erstellt, z.B. zwei Typen von Arbeitsheften für die methodische Vorbereitung von Schülern und Studenten (bevor sie nach Theresienstadt zu Besuch kommen). Diese Arbeitshefte haben unter ihren Empfängern aus dem Schüler-, Studenten-, und Lehrerkreis eine positive Resonanz gefunden.

Eine weitere Veranstaltung für die junge Generation stellen die von der Bildungsabteilung organisierten Wettbewerbe. Der bildendkünstlerische und der literarische Wettbewerb sind im Januar veranstaltet worden. Die Ergebnisse sind Anfang Juni 2002 unter Teilnahme der Wettbewerbsponsorin, Frau Hana Greenfield, bekannt gegeben worden. Aus diesem Anlass ist Frau Hana Greenfield das Ehrenbürgerrecht von Theresienstadt erteilt worden.

Die erfolgreichsten bildenden Werke sind danach zusammengefasst und als Wanderausstellung unter dem Motto „Wie die Zeit verfliegt“ präsentiert worden. Diese Wanderausstellung ist mit einer im Dezember 2001 im Bildungs- und Kulturzentrum des Jüdischen Museums in Prag eröffneten Vernissage eingeleitet worden.

Die Tätigkeit der Bildungsabteilung bezieht sich nicht nur auf die Jugend, sondern auch auf die Pädagogen. Es wurden zwei Seminare für die Pädagogen zum Thema „Wie der Holocaust-Unterricht erteilt werden soll“ organisiert. Im April 2001 hat der Vertreter unserer Bildungsabteilung zusammen mit einer Gruppe von Pädagogen, die dem obigen in Theresienstadt organisierten Seminar beigewohnt hatten, an einem ähnlichen im Imperial War Museum in London veranstalteten Bildungsprogramm teilgenommen. Die Bildungsabteilung hat am Jahresende auch zur Vorbereitung und Organisation des unter internationaler Teilnahme stattgefundenen Seminars „Holocaust im Unterricht“ auch ihren Beitrag geleistet.

Die Mitarbeiter der Bildungsabteilung stehen auch den Hochschulstudenten mit Rat und Tat zur Seite, die sich in ihren Diplomarbeiten mit dem Thema „Ghetto Theresienstadt“ befassen. Weiter verbreiten unsere Mitarbeiter die Studienunterlagen für eigene Seminare und berichten über die Tätigkeit der Bildungsabteilung in der Öffentlichkeit.

Die Aktivitäten von 2001 haben im bestimmten Male die Tätigkeit in 2002 vorgezeichnet. Es genügt nur ein flüchtiger Blick in den Arbeitskalender dieser Abteilung, um daraus ersehen zu können, dass die Abteilung wichtige Aktivitäten ausübt, die ein grosses Interesse der breitesten Öffentlichkeit heranziehen.

Česko-německá skupina studentů Akademického gymnázia ze Štěpánské ulice v Praze s lektorkami Vzdělávacího oddělení Památníku Terezín před Muzeem ghetta, březen 2001

Beseda pana Tomáše Fritty-Haase se žáky 6. třídy ZŠ J. Matiegky z Mělníka na půdě bývalých Magdeburských kasáren v Terezíně, leden 2001

„Terezín - místo spojené s holocaustem Židů v průběhu 2. světové války“

Pracovní list I. - příprava na vzdělávací seminář v Památníku Terezín

Židé v Evropě

Židé žijí v Evropě po mnoho století. Často však byli vystaveni diskriminaci a útlaku.

Židé byli pro své odlišné náboženství obviňováni z nejrůznějších zločinů a bylo o nich v průběhu staletí rozšiřováno mnoho lží. Například byli obviňováni z toho, že zavraždili Ježíše Krista, dále z vraždění křesťanských dětí a používání jejich krve pro liturgické účely, jejich vinou se prý šířily epidemie, byla trávena voda ve studních,...

Židé byli donuceni žít v ghettech - oddělení od křesťanů.

Co je to ghetto? Jméno pochází od názvu části Benátek, zvané „geto nuovo“ („nová slévárna“), kde měli Židé nakázáno od 16. století pobývat. Od ostatního města byla tato část oddělena zdmi. Takto izolovaná sídliště však existovala ve městech a v obcích již dříve.

Mnoho ghatt se nacházelo i v Čechách a na Moravě, např. v Praze, v Brně, v Boskovcích, v Mikulově,...

Maiselova synagoga
v pražském Židovském
Městě

Židům bylo povoleno zabývat se pouze obchodem a financemi. Často půjčovali peníze i panovníkům. Ti je buď chránili nebo vydávali napospas drancování, pogromům.

Co je to pogrom? Jedná se o násilné napadání židovských komunit (vypalování, drancování, vraždění,...).

Tato nenávisť provázela se střídatou intenzitou Židy až do 20. století.

Cesta k holocaustu

Po 1. světové válce (1914-1918) muselo Německo na základě Versailleských dohod platit reparace vítězným mocnostem, muselo snížit stavy vojska a bojové techniky. Koncem 20. let je postiženo válkou hospodářskou krizí. Mnoho lidí se ocitá bez práce a jejich rodiny žijí v bídě.

Velká část židovského obyvatelstva se řadila mezi vzdělané lidi. Byli mezi nimi advokáti, lékaři, bankéři, umělci. Měli dostatečné jmění na to, aby přežili špatná poválečná léta, většina z nich tedy netrpěla nedostatkem. To bylo některým německým občanům trnem v oku.

Těto situace využívá Adolf Hitler se svými přívrženci k rozpoutání nenávisli vůči Židům, „viníkům“ za porážkou války. Židé byli podle Hitlera spojení s ruskou revolucí, spoluprací se západními mocnostmi podkopali základy v Německu a tím vším přispěli k porážce ve válce. A tak mnozí lidé zaslepeni zlobou z téžkého života a chudoby, která zaplavila Německo, teorií nacistů o vině Židů přijímají a Židé se stávají obětními beránky.

Důležitá data 30. let dvacátého století

1933 - Hitler se v lednu stává říšským kancléřem; s výraznou pomocí vlivných hospodářských kruhů se NSDAP (Nacionálně socialistická německá dělnická strana) ujímá po volbách na jaře 1933 moci. Odpůrci vládnoucí strany - sociální demokraté, komunisté a další - jsou posláni do koncentračních táborů.

Zjistěte jména prvních koncentračních táborů v Německu:

1935 - Na každoročním sjezdu NSDAP v Norimberku jsou v září přijaty zákony, které rozdělují lidi na skupiny podle rasové příslušnosti. Norimberské rasové zákony přenesl stanoví, kdo má být považován za Žida, a tudíž je podřaděn rasy.

Září 1938 - Mnichovská dohoda

Představitelé Anglie, Francie, Itálie a Německa podepisují dohodu o postoupení části pohraničních československých území, tzv. Sudet, německé říši. Tímto aktem měl být zachován světový mír; ve skutečnosti však byla připravena válka.

Listopad 1938 - „Křesťálová noc“

V noci z 9. na 10. listopad bylo na území říše vypáleno mnoho synagóg a židovských obchodů, zabito téměř stovka Židů a několik desítek tisíc pak uvězněno v koncentračních táborech. Byla to odpověď na atentát židovského studenta na úředníka německého velvyslanectví v Paříži.

Březen 1939 - okupace zbytku Čech a Moravy Německem; vytvoření Protektorátu Čechy a Morava.

Září 1939 - 1. září byla rozpoutána 2. světová válka.

Protektorát Čechy a Morava; vyznačené hranice zabraných území

Kromě Židů chtěl Hitler odstranit ze společnosti také další skupiny obyvatelstva: Romy, Svědky Jehovovy, mentálně postižené,...

Ukázka pracovního listu pro základní a střední školy vytvořeného VO Památníku Terezín.
Titulní stránka pracovního listu pro základní školy

Osoby, které se zapsaly do historie terezínského ghetta

Arnolt Lustig

*1925
V ghettu Terezín byl od roku 1942. Prošel ještě dalšími koncentračními tábory (Osvětimi, Buchenwald). Na jaře 1945 uprchnul z transportu smrti. Ve svých křehcích, které napsal po válce, se vrací k vládním protikárm. Žije v USA.

Ze vzpomínek Arnošta Lustiga:

... měl jsem ohromné štěstí, že jsem to přežil. Nebylo to otázka lepší horší, ohřeji-li nebo ne, silnější či slabší. Z toho viděny to bylo štěstí. Víím, že každý z těch, co přežili, že jen díky tomu, že někdo jiný zahynul. Na proto, že to chtěl. Neptá se na něj ještě řada. Mnohokrát jsem si přál zemřít, abych neviděl, čeho jsem byl svědkem. Nazáhl jsem přitom to nehorší. Nemusel jsem nikoho zabít, nikoho zranit, zapovídat, nemusel jsem být lidské maso... Častokrát jsem byl asi šťastný, možná ne dočasně odpovědný za svoja jednání. Ale i tehdy jsem měl své štěstí..."

Helga Weissová-Hošková

*1920
V ghettu malovala obrazy, které nám dodnes podávají svědectví o tamním životě, prošla koncentračními tábory v Osvětimi a Mauthausenu. Helga Weissová-Hošková je akademickou malíčkou a žije v Praze.

„Fronta na jídlo v Drážděnských kasárnách“

Betr Ginz

*1928 - říjen 1944
Zahynul v Osvětimi.
V ghettu řídil tento nadaný chlapec časopis Vedem. Časopis vycházel 2 roky a zachoval se téměř 800 stran.

Časopis Vedem

Pavel Haas

*1899 - říjen 1944
Zahynul v Osvětimi.
Skladatel, bratr herce Huga Haase, jeden z posledních žáků Leoše Janáčka. Komponoval i v Terezíně.

Plakát k dětské operě Hansa Krásy a Rudolfa Hoffmeistera „Brundibár“. Scénu navrhl a režisoval František Zelenka

František Zelenka

*1904 - říjen 1944
Zahynul během transportu do Osvětimi. Před válkou navrhoval jevištní výpravy a kostýmy v Národním divadle, v Městském divadle na Vinohradech, v Osvobozeném divadle. V terezínském ghettu se rovněž podílel na scénografi.

Kurt Geron

*1897 - říjen 1944
Pocházel z Berlína. Před válkou působil v berlínských kábaretech, zabýval se režii. Roku 1933 emigroval. V roce 1943 byl internován v táboře Westerbork v Nizozemí a v únoru 1944 deportován do Terezína. Žije se zapojil do divadelní činnosti. Byl pověřen režii propagandistického filmu o terezínském ghettu. Zahynul v Osvětimi.

Kabaret „Karuselli“ v režii Kurta Geronna; plakát k ghettu

Karel Poláček

*1892 - 1945
Zahynul na pochod smrti. V terezínském ghettu, kam přijel transportem De roku 1943, přednášel spoluvěznům a působil jako poradce židovského soudu.

Ze vzpomínek na Karla Poláčka

„Pamatuji se na Karla Poláčka. Byl skoupý na slovo, ale když udělal přednášku, stálo to za to.“
(Karel Berman)

... Poláček přednášel o literatuře, zvláště české, a o světovém humoru. Vzpomínám si třeba na jeho přednášku o Cervantesovi, ... smutek z něho přímo čísel.“
(Jiří Franěk)

Ukázka pracovního listu pro základní a střední školy vytvořeného VO Památníku Terezín.

Stránka přibližující osoby, které výrazným způsobem zasáhly do života terezínského ghetta v pracovním listě pro střední školy

SOUBOR METODICKÝCH NÁVRHŮ
ZE SEMINÁŘE PEDAGOGŮ
„JAK VYUČOVAT O HOLOCAUSTU“

II.

ZÁŘÍ 2000 – DUBEN 2001

Leo Haas: „Transport“

VZDĚLÁVACÍ ODDĚLENÍ
PAMÁTNÍK TEREZÍN

Vystoupení pěveckého souboru „Muzicírek“ ze Základní školy s rozšířenou výukou jazyků a přírodovědných předmětů, U Stadionu v Litoměřicích na slavnostním udělení cen za výtvarnou a literární soutěž v Terezíně, červen 2001

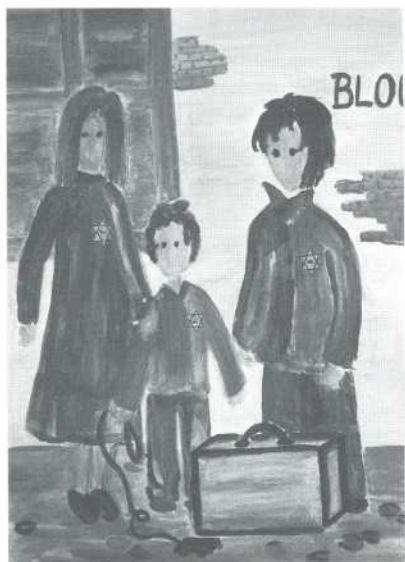
Na snímku paní Hana Greenfieldová s oceněnou Ivanou Červinkovou a Mgr. Iionou Smékalovou, půda bývalých Magdeburských kasáren, červen 2001

Předání Čestného občanství města Terezín paní Haně Greenfieldové, červen 2001

Vernisáž putovní výstavy „Jak plyne čas“. Prostory Vzdělávacího a kulturního centra Židovského muzea v Praze. Na snímku paní Helga Weisssová-Hošková a Mgr. Ludmila Chládková, prosinec 2001

Výtvarná díla z putovní výstavy „Jak plyne čas“:
Eva Matuláková – „Proč tu jsme?“ (nahore vlevo)
Jozef Šarik – „Cesta za žlutým motýlem II.“ (nahore vpravo)
Kateřina Němcová – „Vysvobození II.“ (dole)

Putovní výstava

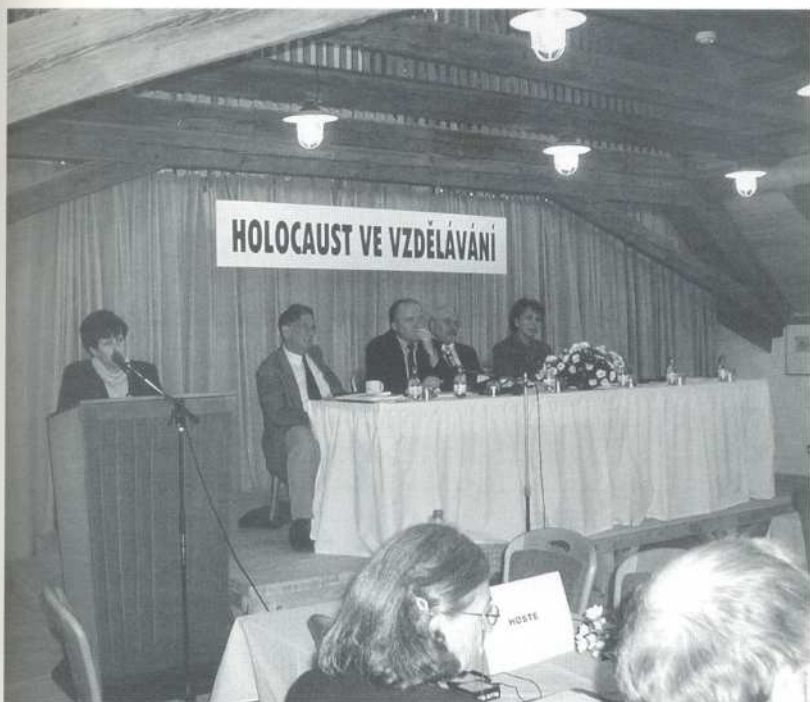
„Jak plyne čas“

Kolekce studentských kreseb
z výtvarné soutěže
Vzdělávacího oddělení
Památníku Terezín
2001

Výstava je pořádána
pod záštitou

paní Hany Greenfieldové

Ze zahájení mezinárodního semináře „Holocaust ve vzdělávání“, listopad 2001

Památník Terezín – Středisko setkávání
Magdeburská kasárna, Tyršova ulice

Holocaust ve vzdělávání

Mezinárodní seminář pro pedagogické pracovníky

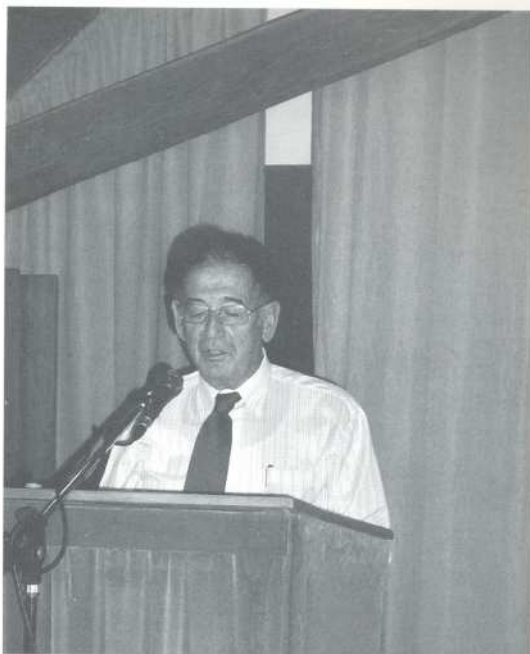
16. – 20. 11. 2001

Leo Haas: „Transport“

Ministerstvo školství České republiky
Task Force for International Cooperation on Holocaust Education,
Remembrance and Research
Institut Terezinské iniciativy
Památník Terezín

Pozvánka na mezinárodní seminář „Holocaust ve vzdělávání“

Jako první vystoupil na semináři se svoji přednáškou pan profesor Yehuda Bauer z Yad Vashem v Izraeli

Workshop na téma „Mýty a předsudky mezi žáky a studenty“ vedený lektorem Paulem Salmonsem z londýnského Imperial War Museum

Barry van Driel z Anne Frank House v Amsterdamu vedl workshop týkající se problematiky Romů

Zapojení seminaristů do samostatné práce při vytváření novinové stránky na téma „Průřez historií romské problematiky“ při workshopu Barryho van Driela

Prezentace jedné ze skupin při workshopu Barryho van Driela

Pani Lea Roshkovsky vedla workshop, při kterém předvedla metody práce používané v Yad Vashem v Izraeli

Projekt Prázdná místa

Ve chvíli, kdy vznikají tyto řádky, je již projekt Okresního muzea Mělník Prázdná místa, o kterém přinesly první informaci Terezínské listy v roce 2001, minulostí. Chtěl seznámit zvláště školní mládež, ale i širší veřejnost s židovskými dějinami, památkami, tradicemi a zvyky, s cílem vést k respektování odlišnosti, která může mít různé nositele, k respektování různých kultur a duchovních tradic. Co jsme pro jeho naplnění udělali?

V minulém příspěvku jsme sledovali naše aktivity od září 2000, kdy byl projekt zahájen, až po počátek ledna 2001. V tomto období, s výjimkou publikace Prázdná místa, oslovoval především žáky ZŠ Jindřicha Matiegky Mělník, s nimiž muzeum nejúžeji spolupracovalo. Závěr ledna již byl jiný. Tehdy jsme uspořádali v souvislosti se dnem osvobození koncentračního a vyhlazovacího tábora v Osvětimi hned několik akcí. Na tři největší mělnické základní školy přijali naše pozvání k besedám členové Terezínské iniciativy Michaela Vidláková a Artur Radvanský, pro středoškoláky i veřejnost byla určena beseda s Janou Renée Friesovou, autorkou knížky Pevnost mého mládí. Kromě působivého vyprávění posluchače zaujalo to, že v době, kdy se Renka vrátila z Terezína a její život byl v troskách – Návrat domů?! Kde je domov? – našla do určité míry útočiště u nás na Mělníku, neboť zde (i když ne zcela nadšeně) studovala na vinařské škole. Nezapomněli jsme však ani na ty nejmenší, kteří se vydali 30. ledna do Masarykova kulturního domu na Mělníce, aby zhlédli představení divadélka Feigele Jonáš a ti druzí aneb Jak se žilo velrybě a nejen o tom. Kromě biblického příběhu o Jonášovi byly uvedeny ještě další dva, a to o Abrahamovi a královně Ester.

S příběhem o královně Ester, která zachránila Židy v perské říši před zlým a úkladným Hamanem, se měli možnost setkat Mělničtí při oslavě svátku Purim, kterou jsme uspořádali v sále Školního klubu ZŠ J. Matiegky Mělník 19. března 2001. Třetáčci ho vyzdobili obrázky se židovskými motivy, zazpívali písničku Chag Purim a přítomné strhli nejen samotnou melodii, ale také zvukem řehtaček, dřevek i dlaní. Hlavní část našeho dopoledního programu však patřila divadelnímu představení o královně Ester v podání Modrého divadélka, působícího při základní škole. Představilo se v něm na 40 účinkujících pod vedením Václavy Milerové. Všechny děti přišly v karnevalových maskách a ochutnaly tradiční purimové jídlo, tzv. Hamanovy taštičky (či uši). Na chvíli jsme ale také zvažovali, i když se to o Purim nemá a dokonce nesmí. Přesto jsme se tohoto prohřešku dopustili – ve chvíli, kdy zazněly tóny písně z lidové hry o Ester, jež byla uvedena v terezínském ghettu.

Oběti šoa na Mělníku měla připomenout 8. února 2001 další akce projektu, oslava menšího židovského svátku Nového roku stromů, jehož původní význam jsme trochu posunuli. Námí vysazený strom v mělnickém parku Na Podolí má připomínat naše zavražděné židovské spoluobčany a zároveň má být mentem, abychom se už nestali mlčící většinou v případech bezpráví páchaném

na komkoli. Akci podpořila vedle mělnické veřejnosti řada oficiálních hostů: Oren Anolik, tajemník Izraelského velvyslanectví v Praze, Miloš Pojar, bývalý velvyslanec v Izraeli a současný ředitel Vzdělávacího a kulturního centra Židovského muzea v Praze, Tomáš Kraus, tajemník Federace židovských obcí ČR, Tommy Karas z Židovské obce Praha, Michaela Vidláková z Terežinské iniciativy a zástupci Památníku Terežín – Ludmila Chládková, Ilona Smékalová a Karel Rožec. Našimi milými hosty byli i ti, do života jejichž rodin bezprostředně zmiňované události zasáhly: Lumír K. Kříž, potomek mělnické židovské rodiny Kantorovy, a paní Věra Milcherová, pocházející sice z Cítova, ale s Mělníkem spojená studiem na gymnáziu, které však nemohla z rasových důvodů dokončit. Ta předala řediteli ZŠ J. Matiegky Mělník Miroslavu Jiříčkovi osvědčení s prohlášením, že v Izraeli bylo vysazeno 10 stromů na památku této školy. Všichni hosté byli přivítáni na radnici, kde se seznámili s historií města a byl jim také ukázán mělnický poklad. Společně jsme navštívili i mělnický židovský hřbitov.

Oslavou svátku Purím i Nového roku stromů se projekt obrátil k veřejnosti, dále však pokračovala naše práce s dětmi ZŠ J. Matiegky Mělník. Besedovaly s JUDr. Lumírem K. Křížem z mělnické rodiny Kantorovy, společně jsme se seznámili se židovskými památkami Mělnicka, přičemž mělnický židovský hřbitov jsme navštívili, a to nejen proto, abychom ho poznali, ale také abychom pátrali po Arnošce Körprové, babičce vnuka posledního kantora mělnické židovské obce, který s námi navázal kontakt. Postupně jsme si také vyprávěli o dalších židovských svátcích, z nichž jsme nejvíce pozornosti věnovali Pesachu.

S tím, jak se postupně blížil konec školního roku 2000/2001, jsme se připravovali na ukončení našich pravidelných setkání. Tím posledním byla 25. června společná návštěva Židovského muzea v Praze, kde byl pro nás připraven bohatý program. Projít všechny objekty muzea by bylo pro šestáky asi příliš náročné, a proto jsme zvolili jenom některé: Staronovou synagogu a Starý židovský hřbitov, kde jsme se nejdéle zastavili u hrobu rabiho Löwa, o němž jsme již dříve mluvili, četli jsme pověsti o něm, děti vyráběly golemy. Nyní psaly svá přání, která dávaly pod kamínky na jeho hrob. Naším třetím cílem byla Pinchasova synagoga – památník obětí šoa. Zde jsme hledali jména míst mělnického okresu i jména těch, jež jsme za uplynulých devět měsíců poznali. Ve Vzdělávacím a kulturním centru ŽM na nás potom čekala paní Eva Erbenová, jejíž knížku *Vyprávěj, mámo*, jak to bylo děti již znaly. Příběh malé Evy, která přežila ghetto Terežín a koncentrační a vyhlazovací tábor Osvětim, teď před nimi ožil novou formou. Nyní se s hrdinkou knížky seznámily osobně, padla řada zvědavých otázek a také zhlédly film *O zlém snu*, jenž vznikl na jejím podkladě. Děti pravděpodobně nezapomenou ani na knížku, ani na její autorku, která nám napsala: „Těší mě, že má malá knížka je schopna vyvolat a přivolat zamýšlení.“

Skutečným završením projektu se stala ve dnech 18. října až 24. listopadu 2001 výstava *Prázdná místa – zaniklý svět židovské komunity na Mělnicku* ve

velkém a malém výstavním sále Okresního muzea Mělník. Data počátku a konce výstavy nebyla zvolena náhodně, souvisela s 60. výročím transportů z proktorátu a do Terezína.

Výstava byla tematicky rozdělena do třech částí. Jedna byla věnována obětem šoa na Mělnicku, což ovšem neznamená, že by zde byla pouze uvedena jejich jména. Tato část výstavy sledovala nacistickou politiku proti Židům od vyhlášení norimberských zákonů přes řadu diskriminačních opatření vytvářejících „ghetto beze zdí“ až po život ve skutečných ghettech a koncentračních a vyhlazovacích táborech. Byly zde přiblíženy i konkrétní lidské osudy, neboť ty spíše promlouvají než holá statistická čísla. Bylo možné nahlédnout do života mělnické rodiny Kantorovy nejen popisem, ale i díky dochované korespondenci (z domova – počátek 40. let, těsně před nástupem do transportu, ze shromaždiště v Mladé Boleslavi – leden 1943, z Terezína a nakonec z Osvětimi). Zaujal i příběh rodiny Guttmannovy z Nové Vsi. Hanu Guttmannovou, jednu z přeživších v našem regionu, se nám podařilo vypátrat v Izraeli a získat její svědectví.

Druhá část výstavy vznikla díky spolupráci se Židovským muzeem v Praze, které zapůjčilo předměty synagogální i ty, které se používají při příležitostech jednotlivých svátků. Místa jejich původu byla různá, ale část z nich pocházela z Mělnicka (Mělník, Kostelec nad Labem, Kralupy nad Vltavou) a sem se načas symbolicky vrátila, byť jejich uživatelé zde dnes již nežijí, stali se oběťmi šoa. Předměty se tak proměnily v muzejní exponáty. Doplňují je texty seznamující se židovskými svátky a židovskými památkami Mělnicka.

Třetí část výstavy shrnovala samotný projekt Prázdná místa a také představovala práci Vzdělávacího a kulturního centra Židovského muzea v Praze a Vzdělávacího oddělení Památníku Terezín, aby zvláště školy věděly, co jim mohou tyto instituce nabídnout (konala se zde i schůzka vyučujících dějepisu pod vedením okresní metodičky Mgr. Marcely Antonínové).

Zahájení výstavy, na němž se podíleli děti ze ZŠ J. Matiegky Mělník a členové Modrého divadélka při této škole, se opět zúčastnil pan Oren Anolik, dr. Miloš Pojar, zástupci Památníku Terezín, dále Mgr. Zuzana Lišková, starostka města Mělník, a dr. Arno Pařík, kurátor výstav Židovského muzea v Praze. Vážíme si také účasti těch, o nichž či o jejichž předcích výstava pojednávala. Z Mělnicka zde byli přítomni dr. Lumír K. Kříž, paní Věra Milcherová, pan Jan Gottwald, vnuk posledního kantora mělnické židovské obce, či pan Tomáš Neumann, který přežil jako jedno z mála dětí, jež se narodily v terezínském ghettu. Pokračováním vernisáže byl koncert hudební skupiny Ester, která se představila s programem Poklad židovských písní.

Poslední tečku za projektem Prázdná místa obstaraly v pátek 19. října dvě přednášky, a to Stereotypy antisemitismu ředitele Židovského muzea v Praze pana Leo Pavláta, na kterého v určitém slova smyslu navázal Ondřej Cakl ze sdružení Tolerance a občanská společnost s přednáškou Nacionalistické, fašistické a rasistické aktivity v ČR po roce 1989.

Původně, kdysi na začátku projektu, jsme se domnívali, že výstava bude jeho definitivním zakončením. To jsme však ještě netušili, s kolika svědky dějů minulých se setkáme, kolik nových skutečností poznáme a objevíme. Proto jsme se rozhodli, že téma ještě zcela neopustíme. Rádi bychom na podzim tohoto roku vydali další publikaci, která naváže na tu předcházející, shrne projekt Prázdná místa a zkušenosti škol, neboť právě na ně bude hlavně směřovat, a přinese vše nové, co jsme v uplynulém období poznali. Prázdná místa se tak proměnila v „oživená“.

Projekt Prázdná místa podpořili: Město Mělník, Open Society Fund Praha v rámci programu Brána muzea otevřená, Židovské muzeum v Praze, Vzdělávací a kulturní centrum ŽM v Praze, Terezínská iniciativa, Památník Terezín, divadélko Feigele, firma Kolos Praha, pan Miroslav Sígl.

Z ohlasů na projekt a výstavu:

MUDr. Karel Bernáth, 21. března 2001: *Kromě toho jsem Vám chtěl stejně napsat, protože na mne hluboce zapůsobila Vaše aktivita. Podle mne jste si uložili sisyfovský úkol, snažit se změnit názor lidí, kterým byl tento vštěpován po staletí a kteří, jak říkal prezident Masaryk, nasávali do sebe antisemitismus mateřským mlékem. Pravda je, že po válce a zejména za pontifikátu nynějšího papeže se hodně v tomto směru udělalo, ale bude to trvat několik generací, než se lidi tohoto tíživého zla zbaví.*

Nicméně je Vaše snaha nejen hodna chvály, ale zasluhujete poděkování všech, kterým byl osud „žida“ přisouzen. Žel nejsem ani mluvčím, ani reprezentantem této menšiny, alespoň za sebe dovolte, abych vyjádřil obdivné uznání a poděkování Vám za Vaše snažení.

Věra Bišická: *Jsem vděčna a dojata vzpomínkou na svou zahynulou rodinu.*

JUDr. Lumír K. Kříž: *S velkým pohnutím za Kantorovic rodinu.*

Ing. Petr Herrmann, bývalý vězeň Terezína a Osvětimi: *Blahopřeji tvořitelům k dílu, které formou a obsahem zasahuje celé obyvatelstvo Čech a Moravy.*

Neumann Tomáš, nar. 14. 5. 1943 v Terezíně: *Informujte dál, aby se nezapomnělo.*

PhDr. Miloš Pojar, ředitel VKC ŽM v Praze: *Celým projektem a výstavou jste zde udělali obrovský kus práce. Blahopřeji k této chvályhodné činnosti.*

PhDr. Leo Pavlát, ředitel Židovského muzea v Praze: *Věřím, že se tato výstava stane vzorem pro další podobné expozice v dalších muzeích České republiky.*

PhDr. Arno Pařík, Židovské muzeum v Praze: *Vynikající výstava – zvláště rodinné fotografie a texty z korespondence rodiny Kantorovy.*

Základní škola a Gymnázium Znojmo: *Výstava Prázdná místa na nás udělala ohromný dojem a pomohla nám k většímu porozumění utrpení židů za 2. světové války. I my jsme součástí projektu Holocaust a nastudovali jsme pásmo veršů chlapce, který zahynul v Osvětimi, takže je nám toto téma velmi blízké.*

Miroslav Sígl: *Děkuji Mělníku a jeho muzeu, že zaplňuje prázdná místa krok za krokem s nesmírně citlivým přístupem a od útlých dětských let. Naplňuje nás navzdory krutostem dnešního světa novými nadějemi. Bez touhy po naplněném životě nelze přežít.*

Renata Špačková

Purim – představení o královně Ester, královna Ester (Klára Nová) oroduje za svůj národ u krále Achašveroše (Hana Kučmašová). Foto: Renata Špačková

Purim – závěr představení o královně Ester. Foto: Renata Špačková

Nový rok stromů – sázení stromu v mělnickém parku Na Podolí, dr. Miloš Pojar.
Foto: Vladimír Legner

Nový rok stromů, prohlídka mělnického židovského hřbitova – Oren Anolik a Věra Milcherová.
Foto: Vladimír Legner

Nový rok stromů, přijetí hostů na mělnické radnici – starostka města Zuzana Lišková a Věra Milcherová. Foto: Vladimír Legner

Jana Renée Friesová na besedě v Okresním muzeu Mělník. Foto: Renata Špačková

Na výpravě na mělnický židovský hřbitov za Arnoštkou Körprovou. Foto: Renata Špačková

Praha – Starý židovský hřbitov, psaní
přáníček u hrobu rabiho Löwa.
Foto: Renata Špačková

Vernisáž výstavy Prázdná místa – zaniklý svět židovské komunity na Mělnicku. Foto: Vladimír Legner

Výstava Prázdná místa – zaniklý svět židovské komunity na Mělnicku, exponáty zapůjčené Židovským muzeem v Praze. Foto: Renata Špačková

Významná výstava

Spolek Adalberta Stiftera v Mnichově (Adalbert Stifter Verein e. V., München) připravil významnou výstavu *Zaváté stopy* (Verwehte Spuren), Židovští spisovatelé německého jazyka z Moravy. Výstava byla nejprve instalována v Mnichově, poté byla zapůjčena do Regionálního muzea v Mikulově, do Muzea Prostějovska v Prostějově a do Štýrského Hradce.

Výstavu představuje 25 autorů formou panelů, na každém je jméno autora, jeho životní data, stručné údaje o životě a díle a ukázky rukopisu a obálky jeho knih.

Zastoupeni jsou i autoři, kteří byli vězněni v terezínském ghettu, například olomoucký židovský básník Vlastimil Artur Polák, který je považován za posledního německy píšícího moravského židovského autora. Uveďme, že o něm psali též profesor Ludvík Václavek a docent J. V. Musil, který zdůraznil Polákovu zdravou moudrost a mistrný vypravěčský talent, který vede k zamyšlení nad hodnotami života. Za to básníkovi náleží dík a uznání a náleží mu i větší publicita. Připomeňme, že v českém znění vyšla Poláková díla ve Věstníku židovských náboženských obcí, v Židovské ročence a ve vlastivědném sborníku Severní Morava, a to převážně v překladu jeho manželky Olgy.

Až v roce 1996 vyšly v olomouckém nakladatelství Votobia Polákovy básně a povídky z terezínského ghetta pod názvem *Bílá paní z ghetta*. Z němčiny přeložila Olga Poláková, úvodní báseň přeložil a rozhovor s autorem vedl Václav Burian. Předmluvu napsal prof. PhDr. Ludvík Václavek, CSc. Do tisku připravili Olga Poláková a Václav Burian. Autorkou hesla o Polákovi je na výstavě Sigríd Canz.

Spolek vydal k výstavě dvojjazyčný katalog, pečlivě a příkladně zpracovaný a obsahující údaje o všech autorech a úvod do tematiky, nazvaný *Ve stínu pražské německé literatury*. Autorem cenného úvodu je PhDr. Zdeněk Mareček z brněnské Masarykovy univerzity. Ten připomíná, že je třeba vyzvednout průkopnickou práci Jiřího Veselého, Ludvíka Václavka, současný lexigrafický projekt olomouckého univerzitního Pracoviště pro německy psanou moravskou literaturu a tuto výstavu Spolku Adalberta Stiftera, poněvadž společným úsilím všech je pomoci této většinou zapomenuté literatuře vystoupit ze stínu pražských autorů.

Výstava i katalog jsou pečlivě zpracovány, překlad životopisných textů a redakční spolupráce jsou dílem Jana Jirouška, typografie a sazba Tomislava Helebranta, výstavu uspořádali S. Canz, J. Džambo a F. Raff. Vydáno s podporou pověřence Spolkové vlády pro záležitosti kultury a sdělovacích prostředků, Berlín.

Jak je zřejmé, jde o velmi hodnotný a závažný kulturní počín, který vyvolává velký zájem i naší veřejnosti.

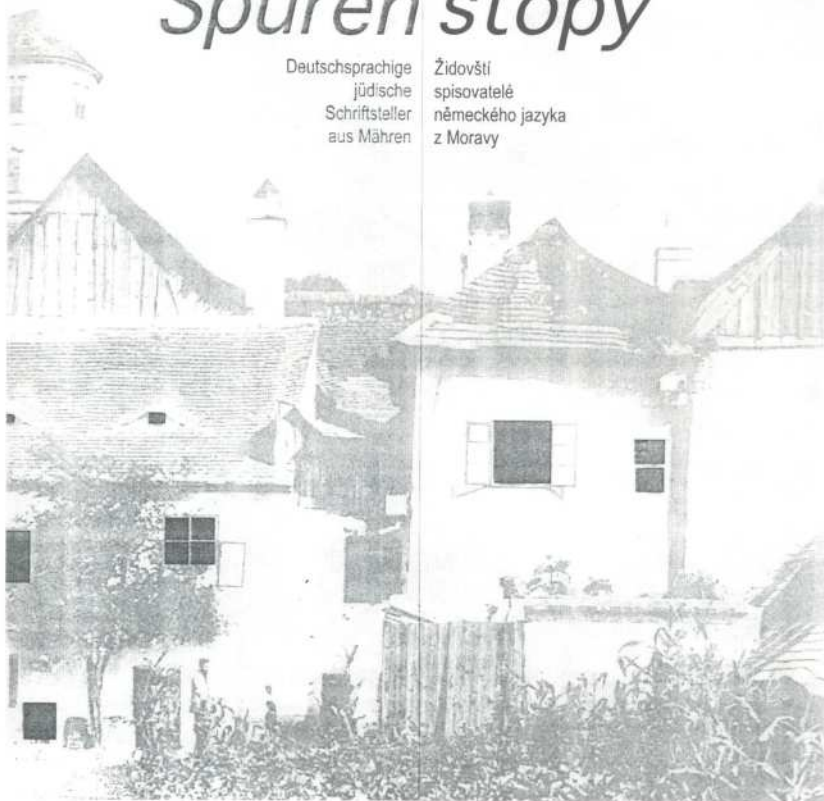
Děkujeme za spolupráci PhDr. Marii Dokoupilové, Muzeum Prostějovska v Prostějově a Dr. Peteru Becherovi, Adalbert Stifter Verein e. V., München.

Rudolf Stuna, Jan Stuna

Verwehte Spuren Zaváté stopy

Deutschsprachige
jüdische
Schriftsteller
aus Mähren

Židovští
spisovatelé
německého jazyka
z Moravy

Pozvánka na výstavu Zaváté stopy

University Over The Abyss – Univerzita nad pekelnou propastí

Nedávno byla vydána v Jeruzalémě závažná kniha s názvem *University Over The Abyss*, autorů Elena Makarova – Sergei Makarov – Viktor Kuperman, *Lectures in KZ Theresienstadt 1941–1944*.

O tomto významném díle uveřejnil prof. MUDr. Leopold Pospíšil, DrSc. recenzi, otištěnou v Univerzitních novinách, list Masarykovy univerzity v Brně, r. 7, 2000, č. 12. Recenzent upozorňuje, že tato kniha líčí každodenní život vězňů a jejich úsilí o zachování lidské důstojnosti pomocí husté sítě kulturních akcí (přednášky, recitace básní, koncerty, večery s vyprávěním, divadelní představení). Terezín je analyzován jako přestupní stanice před transportem do vyhlazovacích táborů pro 140 000 Židů z Protektorátu Čechy a Morava, Německa, Rakouska, Holandska a Dánska: celkem 87 000 z nich bylo odtransportováno do Osvětimi a jiných táborů smrti a dalších 34 000 zemřelo v samotném Terezíně.

Kniha obsahuje pět oddílů:

1. Procházka Terezínem
2. Volný čas ve vězení
3. Vzít tužku a načrtnout kontury vlastního stínu (18 portrétů lektorů, kteří zahynuli)
4. Hlavy a obličej (11 interview s přeživšími lektory nebo posluchači)
5. Lexikon – seznam 2309 přednášek a 489 stručných biografí lektorů. Jsou zde i jména osobností české kultury a vědy první republiky.

Uvedená recenze prof. Pospíšila s českým zněním *Univerzita nad pekelnou propastí* má tento působivý závěr: „Kniha Eleny Makarové a spoluautorů Sergeje Makarova a Victora Kupermana je velkým památkem ztracené kultury: židovské středověké kultury zničené nacionálně socialistickým Německem. V Terezíně byla v období 1941–1945 uvězněna nejvýznamnější židovská intelektuální elita Evropy. Jen ojedinele se některým z vězňů podařilo přežít. Kniha je dokladem touhy po vzdělání přinášené hladovými učenici hladovějícím posluchačům v podkrovních světničkách a přelidněných sklepech. Osmdesát terezínských přednášek se zachovalo, jiné jen v poznámkách a souborech posluchačů. Německému velitelství tábora byly tyto akce známy, ale většinou proti nim nezasahovalo.

Všichni vězni byli totiž určeni k smrti a co dělají v mezidobí do posledního okamžiku existence, nikoho nezajímalo.“

Jedná se o fascinující obraz a opravdu mimořádně významný milník neutuchajícího židovského intelektuálního snažení zaměřeného na humanitní sféru v nejširším smyslu.

Je třeba ocenit, že Univerzitní noviny Masarykovy univerzity uveřejnily jako první tento významný článek, recenzi uvedeného díla z pera prof. MUDr.

Leopolda Pospíšila, DrSc., na jehož recenzi zde upozorňujeme v zájmu zdůraznění závažnosti knihy Univerzita nad pekelnou propastí.

Jan Stuna

Historie nacistických koncentračních táborů

(Výzva ke čtenářům)

Po skončení druhé světové války spojenci objevili stovky a tisíce koncentračních táborů s desetitisíci mrtvých a umírajících vězňů, Židů, politických odpůrců, Sintů a Romů, homosexuálů, „asociálních živlů“, svědků Jehovových a všech nacistickému režimu nepohodlných lidí. Byly to beze sporu právě koncentrační tábory, které se zapsaly do kolektivní paměti jako jedna z největších zrůdností lidských dějin. Jejich celkovému popisu se přitom historiografie nevěnovala: po obsáhlém encyklopedickém seznamu vydaném Červeným křížem v Arolsensu¹⁾ vznikla až o čtyřicet let později příručka Gudrun Schwarzové.²⁾ Pro Československo tvoří výjimku publikace „Tábory utrpení a smrti“ vzniklá v šedesátých letech, kde jsou zaznamenány jak všechny tábory na území ČSR, tak jejich krátká historie.³⁾ Přitom, kdo se chtěl například dozvědět něco o některém ze 116 pobočných táborů Gross-Rosenu, nemohl konzultovat příručku, na kterou se obrátit.

Proto vznikl při berlínském Centru pro výzkum antisemitismu (Zentrum für Antisemitismusforschung, Technische Universität, ZfA) projekt „Historie nacistických koncentračních táborů“, pod vedením jeho ředitele prof. dr. Wolfganga Benze a ředitelky památníku Dachau dr. Barbary Distelové. Projekt si klade za úkol iniciovat a vést napsání řady knih, které by encyklopedickým způsobem, ale na několikastránkovém rozsahu, objasnily historii každého tábora. Délka příspěvku se bude lišit podle množství vězňů a trvání tábora: tak se například počítá s cca 100 stránkami pro historii kmenového tábora Osvětimi a přibližně 15 stránkami pro pobočný tábor Flossenbürgu v Litoměřicích. V první fázi projektu jde především o zpracování historie táborů, které stály pod správou nacistického Hlavního úřadu pro hospodářství a správu, „Wirtschaftsverwaltungshauptamt“ – WVHA. Tento úřad spravoval velké tábory jako Osvětim a Dachau i stovky jejich pobočných táborů.

Je snaha oslovit pro tento projekt specialisty na jednotlivé tábory; může jít o diplomovou nebo disertační práci či autory výstavy. V České republice se jedná o pobočné tábory Flossenbürgu, Gross-Rosenu, Osvětími a Ravensbrücku (řazeno podle počtu táborů). Příspěvek by měl objasňovat datum a důvody pro zřízení tábora, odkud a kolik přicházelo vězňů, o podmínkách v táboře, o velitelích a dozorcích, o práci, kterou vězňové byli nuceni vykonávat, o možných kulturních nebo odbojových aktivitách vězňů, o osvobození tábora a o poválečném osudu tohoto místa. Jde o vědecké publikace, které by ale stylově měly být přístupné i laickému čtenáři.

Výsledky jsou publikovány dvojím způsobem:

- u berlínského nakladatelství Metropol, kde už mezitím vyšly naše první dva svazky.⁴⁾
- Po dokončení projektu vyjde kompletní řada u renomovaného nakladatelství Beck v Mnichově.

Vyzýváme proto všechny, kteří by mohli a chtěli napsat příspěvek o některém z táborů, které stály na českém území, aby se přihlásili na uvedenou adresu:

Dr. Angelika Königseder (vedoucí projektu)

Zentrum für Antisemitismusforschung

Technische Universität Berlin

Ernst-Reuter-Platz 7

10587 Berlin

Německo

e-mail:koenig@zta.kqw.tu-berlin.de

Anna Hájková je k zastižení pod: ahajkova@zta.kqw.tu-berlin.de a jako jediná v projektu komunikuje česky.

Anna Hájková

Poznámky:

- ¹⁾ International Tracing System, Verzeichnis der Haftstätten unter dem Reichsführer-SS (1933 bis 1945), vyd. Internationaler Suchdienst, Arolsen 1948.
- ²⁾ Gudrun Schwarz: Die nationalsozialistische Lager, Frankfurt/Main 1990.
- ³⁾ Růžena Bubeníčková, Ludmila Kubátová, Irena Malá: Tábory utrpení a smrti, Praha 1969.
- ⁴⁾ Terror ohne System. Die ersten Konzentrationslager im Nationalsozialismus; Herrschaft und Gewalt. Frühe Konzentrationslager 1933–1939.

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED O ČINNOSTI PAMÁTNÍKU TEREZÍN V ROCE 2001

Leden

8. 1.

- Vyhlášení 7. ročníku literární soutěže pro mládež pod názvem „Jak žít spolu na jedné planetě“ a 5. ročníku výtvarné soutěže nazvané „Jak plyne čas“.

11. 1.

- Vernisáž výstavy fotografií v prostorách Muzea ghetta. Pavel Nozar: „Fotografie židovských památek jihozápadních Čech“.

22. 1.

- Pracovní setkání zástupců Památníku Terezín, Spolkové země Braniborsko a Městského úřadu Terezín o perspektivách další spolupráce.

Únor

- V předsálí kina Malé pevnosti byla zahájena výstava Aléna Diviše nazvaná „Kresby“.

- Zasedání redakční rady Památníku Terezín.

23. 2.

- Zástupci Památníku Terezín, Ministerstva školství ČR, Židovského muzea v Praze, Terezínské iniciativy a Asociace pedagogů na svém zasedání v Praze zhodnotili dosavadní spolupráci při pořádání vzdělávacích programů pro mládež a pedagogy v ČR a domluvili se na jejich koncepci pro další období.

Březen

- Zahájení výstavy Václava Pišofta: „Nová média. Malby.“ Výstavní prostory na IV. dvoře Malé pevnosti.

23. – 25. 3.

- Proběhl první ze dvou seminářů pro české pedagogy „Jak vyučovat o holocaustu“.

27. 3.

- Za podpory Památníku Terezín vystoupil v Kulturním domě Terezín dětský pěvecký sbor Nacka ze Švédska s výběrem skladeb A. Dvořáka, J. Dowlanda a švédských národních písní.

Duben

12. 4.

- Vernisáž výstavy kreseb izraelské malířky Sary Atzmon „Více z ďáblova domu“ ve foyeru Muzea ghetta.

19. 4.

- Vzpomínková akce k uctění památky obětí holocaustu u příležitosti dne Jom ha'šoa v půdním divadle bývalých Magdeburských kasáren.

- „Konfrontace života a smrti“ – výběr z tvorby Jána Vrkoče a Jozefa Berge-
ra. Vernisáž výstavy na Malé pevnosti připravené ve spolupráci s Muzeem
SNP Banská Bystrica.

24. 4 .

- V půdním divadle se konalo představení dětské opery „Brundibár“ v nastu-
dování Dismanova rozhlasového dětského souboru pod názvem „Brundibár
v Terezíně na půdě po 58 letech“. Součástí odpoledne připraveného pro žá-
ky litoměřických škol byla beseda s účinkujícími, vedoucími souboru a bý-
valým vězni, kteří vzpomínali na první nastudování a provedení opery.

Květen

17. 5.

- Zahájení výstavy kanadské umělkyně Anny Sperr nazvané „Světla zapome-
nutých hvězd“ na IV. dvoře Malé pevnosti.

20. 5.

- Na Národním hřbitově v Terezíně se za účasti místopředsedy vlády Vladimí-
ra Špidly, předsedy Českého svazu bojovníků za svobodu Jakuba Čermína,
vrchního pražského a zemského rabína Karola Sidona, zástupců Kanceláře
prezidenta republiky, Poslanecké sněmovny a Senátu Parlamentu ČR, býva-
lých terezínských vězňů, představitelů církví, politických stran, zastupitel-
ských úřadů v České republice, hostů a veřejnosti konala tradiční Terezínská
tryzna k uctění památky obětí nacistické okupace. V bývalé terezínské jíz-
dárně odpoledne zazněly tóny oratoria Martina Marka „Promeškaná apoka-
lypsa“, jehož nastudování bylo připraveno Středoevropskou kolonií současn-
ného umění M.E.C.C.A ve spolupráci s Památníkem Terezín.

Červen

4. 6.

- Půdní divadlo v bývalých Magdeburských kasárnách: vyhodnocení soutěží
pro mládež. Ceny vítězům jednotlivých kategorií tradičně předávala Hana
Greenfieldová, bývalá vězeňkyně terezínského ghetta, pod jejíž záštitou sou-
těže každoročně probíhají. Její dlouholetá podpora programů pro mládež by-
la tentokrát oceněna čestným občanstvím města Terezín, které jí udělila sta-
rostka města.

Červenec

12. 7.

- Vernisáž výstavy Anny Marie Ducaton nazvané „Anna Frank“ ve foyeru
Muzea ghetta.

19. 7.

- Předšálí kina Malé pevnosti: zahájení výstavy „Metafory prostoru v plastic-
kých obrazech“ Jaroslava Malátka.

Srpen

– Vydání sborníku Terezínské listy č. 29.

9. 8.

– Na IV. dvoře Malé pevnosti byla zahájena výstava „Bdělé snění“.

9. – 11. 8.

– Slavnostním zahájením a prvními filmovými snímky v kinosále Muzea ghetta začal I. ročník mezinárodního filmového festivalu začínajících tvůrců a studentů Fort Film 2001, který uspořádala Středoevropská kolonie současného umění M.E.C.C.A. ve spolupráci s městem Terezín, Národním filmovým archivem Praha, Židovským muzeem v Praze a Památníkem Terezín.

28. 8. – 1. 9.

– V německém Ludwigsfelde proběhl již 9. seminář českých a německých pedagogů nazvaný „Násilí, útlak menšin, pravicový extremismus v naší společnosti“. Jeho účastníci se zabývali problematikou uvedených negativních společenských jevů a úlohou školy i pedagogů ve výchově mládeže.

Září

9. 9.

– Na Židovském hřbitově se konala tryzna za oběti nacistické genocidy Židů z českých zemí.

19. 9.

– Vydání „Sešitu V“ s pracemi účastníků literární soutěže vyhlášené pro tento rok.

Říjen

4. 10.

– Vernisáž výstavy obrazů Františka Koudelky a fotografií Jaromíra Dvořáka nazvané „Živí a mrtví“ ve foyeru Muzea ghetta.

16. 10.

– Projev ministra kultury Pavla Dostála zahájil terezínský program vzpomínkových dnů připravených Terezínskou iniciativou a Památníkem Terezín k připomenutí zahájení deportací českých Židů před 60 lety. Po otevření zrekonstruovaných prostor bývalého kolumbária a márnice zhlédli bývalí vězni a hosté pásmo Jiřího Vrby „Divadlo za komínem“ v provedení posluchačů herectví brněnské konzervatoře. Program dne zakončilo vystoupení bývalého vězně terezínského ghetta a člena Ghetto Swingers Coco Schumanna.

Listopad

16. – 20. 11.

– V Terezíně se uskutečnil mezinárodní seminář pro české pedagogy nazvaný „Holocaust ve vzdělávání“. Seminář zaměřený zejména na metodologii výuky holocaustu se konal pod záštitou Ministerstva školství ČR. Navázal na sérii seminářů, které proběhly v letech 2000–2001. Své metody práce se žá-

ky a studenty představilo pedagogům nejen vzdělávací oddělení Památníku Terezín, Vzdělávací a kulturní centrum Židovského muzea v Praze, Muzeum romské kultury v Brně, ale také lektori z památníků holocaustu v USA, Velké Británii, Nizozemí, Izraeli, Polsku, Slovensku, Německu a Maďarsku.

26. 11.

- Slavnostní vernisáž za přítomnosti představitelů Ministerstva kultury ČR Magdaleny Šimkové a Boženy Korčákové, velvyslance Státu Izrael Arthura Avnona, velvyslance SRN Michaela Libala, tajemníka velvyslanectví Polské republiky Zbigniewa Macheje, ing. Ivanky Tulisové z Okresního úřadu v Litoměřicích, starostky Tereziína Růženy Čechové, místopředsedy ÚV ČSBS Jaroslava Musiala, předsedkyně Terezínské iniciativy Dagmar Lieblové, ředitele Židovského muzea v Praze Leo Pavláta, bývalých vězňů, zástupců řady organizací a dalších hostů byla v 1. patře Muzea ghetta otevřena nová stálá historická expozice „Terezín v konečném řešení židovské otázky 1941–1945“.

Prosinec

- Pokračovaly práce na rekonstrukci budovy v Pražské ulici v Terezíně, určené pro rozšíření Střediska setkávání Památníku Terezín.
- Památník Terezín navštívil a jeho objekty si prohlédl nový velvyslanec Izraeli v ČR Arthur Avnon s doprovodem.

10. 12.

- Pod názvem „Jak plyne čas“ byla ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze zahájena putovní výstava kreseb žáků a studentů českých škol, účastníků výtvarné soutěže.

Sestavila Iлона Smékalová

Terezínská tryzna za oběti nacismu dne 20. 5. 2001. K ústřednímu pylonu na Národním hřbitově položil věnec místopředseda vlády Vladimír Špidla

Terezínská tryzna. Karol Sidon, vrchní pražský a zemský rabín se přišel poklonit i židovským obětem, pochovaným v této části Národního hřbitova

Vzpomínková akce k uctění obětí holocaustu Jom – ha'šoa proběhla v Terezíně tradičně za účasti rabína Karola Sidona

Foto z vernisáže výstavy „Anna Frank“. Na snímku autorka výtvarných děl Anna Marie Ducaton z Itálie

Dne 16. 10. 2001 – vzpomínkový den na počátek deportací českých Židů v Terezíně. Pohled do sálu kulturního domu s účastníky shromáždění

6. 10. 2001: Pozdravný dopis prezidenta Václava Havla účastníkům přečetla pracovnice Kanceláře prezidenta republiky dr. Helena Dluhošová

16. 10. 2001: Ředitel Památníku Tereziín dr. Jan Munk slavnostně otevřel nově rekonstruované objekty bývalého ghetta – kolumbárium a márnici

16. 10. 2001: Studenti brněnské konzervatoře předvedli kabaretní pásmo „Divadlo za kominem“

16. 10. 2001: Závěr dne patřil hudebnímu vystoupení Coco Schumanna (bývalého vězně ghetta) s jazzovým orchestrem (SRN)

První návštěvníci při prohlídce nové expozice. V popředí bývalé vězeňkyně ghetta Milena Procházková a Helga Hošková

Otevření nové stálé expozice v Muzeu ghetta. Hosté Ártur Avnon, velvyslanec Státu Izrael a Michael Libal, velvyslanec SRN v doprovodu doc. Vojtěcha Blodíga

TEREZÍNSKÁ BIBLIOGRAFIE 2001

Použité zkratky:

RCH	Roš Chodeš
NO	Národní osvobození
TL	Terezínské listy
TSD	Terezínské studie a dokumenty
TStD	Theresienstädter Studien und Dokumente
Zti	Zpravodaj Terezínské iniciativy

Sborníky:

Terezínské studie a dokumenty 2001

Editoři: Miroslav Kárný, Jaroslava Milotová, Eva Lorencová a Institut Terezínské iniciativy. Praha, Academia 2001, s. 392.

Theresienstädter Studien und Dokumente 2001

Herausgeber: Miroslav Kárný, Raimund Kemper und Institut Theresienstädter Initiative. Praha, Academia 2001, s. 392.

Art, Music and Education as strategies for survival: Theresienstat 1941–1945.

Vydal A. D. Dutlinger. New York, Herodias 2001, s. 204.

Aus dem literarischen Nachlass von Josef Taussig.

In: TStD 2001, s. 373–388.

Barvy minulosti / Farben der Vergangenheit.

Texty / Textgefligte. Praha, Rakouská škola 2001, s. 90.

Blodig Vojtěch

Odešel Miroslav Kárný. In: TL 29/2001, s. 116–117.

Blodig Vojtěch – Poloncarz Marek Transporty z Terezína do Auschwitz. In: Biuletyn Informacyjny – Pro memoria Nr. 14. Vydalo Panstwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau 2001, s. 45–48.

Bondyová Ruth

Frauen in Theresienstadt und im Familienlager in Auschwitz – Birkenau. In: Frauenim Holocaust. Gerlingen, Bleicher Verlag 2001, s. 117–141.

Jakob Edelstein. Praha, Sefer 2001, s. 488.

Kronika Zavírajících se bran. Jüdisches Nachrichtenblatt – Židovské listy 1939–1945. In: TSD 2001, s. 11–28.

Luftwurzeln. Die Tausendjährige Geschichte der Juden im Böhmen und Mähren in den Namen der Deportationen. In: TStD 2001, s. 11–28.

Brösslerová (Voglová) Růžena Kamarádka Hanka Hahnová. In: ZTi 20/2001, s. 8.

Daniček Jiří

Symbol utrpení, lži, klamu i lidské moudrosti... Terezínská tryzna. In: NO 12/2001, s. 1.

Fedorovič Tomáš

Die Gemeinde Schönwald und Ihre unfreiwilligen Einwohner. In: TStD 2001, s. 269–286.

Obec Krásný Les a její nucení obyvatelé. In: TSD 2001, s. 215–232.

Franc Miroslav

Terezín a Eichmannův policejní výslech v Izraeli. In: TL 29/2001, s. 65–71.

Frankl Michael

Internet, brána ke vzdělávání o holocaustu. In: ZTi 20/2001, s. 2.

Franková Anita

Přípravy ke koncentraci protektorátních Židů. „Předhistorie“ terezínského ghetta. In: TSD 2001, s. 29–50.

- Die Vorbereitungen zur Konzentrierung der Juden im Protektorat. Die „Vorgeschichte“ des Theresienstädter Ghettos. In: TStD 2001, s. 49–74.
- Fredy Hirsch v Terezíně.** Z knihy Lucie Ondřichové: Příběh Fredyho Hirsche. In: RCH listopad/2001, s. 14–15.
- Glas Martin** Vzpomínky na ghetto Terezín a na časopis „Domov“. In: TL 29/2001, s. 122–144.
- Goldflam Arnošt** Chtěla jsem být herečkou. V Izraeli zemřela Nava Shan. In: RCH říjen/2001, s. 14.
- Grozdanovičová Doris** Vzpomínka na Vávu Schönovou. In: ZTí 20/2001, s. 11.
- Hájková Alena** Příběh profesora Miroslava Brofta. In: TL 29/2001, s. 75–101.
- Hájková Anna** Die Acht Transporte aus dem Reichskommisariat Niederlande nach Theresienstadt. In: TStD 2001, s. 230–251.
- Osm transportů z říšského komisariátu Nizozemí do Terezína. In: TSD 2001, s. 181–199.
- Jančík Drahomír – Kubů Eduard – Novotný Jiří – Šouša Jiří** Ein Abartiges Monopol. Die „Hadega“ Handelsgesellschaft m.B.H. und ihr Geschäft mit Edelmetallen und Edelstein während des Zweiten Weltkriegs. In: TStD 2001, s. 305–372.
- Zrůdný monopol „Hadega“ a její obchod drahými kovy a drahohyamy za druhé světové války. In: TSD 2001, s. 249–307.
- Kárný Miroslav** Tvář z fotografie. In: TL 29/2001, s. 118–121.
- Kemper Raimund** Příběhy o ilegality a odporu. K životní zprávě Eugena Hermana-Friedeho. In: TSD 2001, s. 347–377.
- Kočová Kateřina – Radvanovský Zdeněk – Suchá Jitka** Mimofádný lidový soud v Liberci a v Litoměřicích v letech 1945 až 1948. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2001, s. 104.
- Komponisten in Theresienstadt.** Vydala Initiative Hans Krása. Hamburg, Hans Christians Druck und Verlag 2001, s. 96.
- Kotouč Jiří** Japonské děti hrají a zpívají Brundibára. In: ZTí 20/2001, s. 4.
- Miroslav Kárný – O našem čase. In: ZTí 20/2001, s. 6–7. Šedesát roků (Na paměť 60. výročí počátku deportací Židů v českých zemích). In: NO 19/2001, s. 8.
- Krása Hans** Opera Brundibár. Porto, Casa de música 2001, s. 40.
- Kryl Miroslav** Téma: Holocaust. In: TL 29/2001, s. 148–151.
- Osobnost a terezínský osud československého tiskového ataše Camilla Hoffmanna. In: Tisk a politické strany. Olomouc, Moneta-FM 2001, s. 130–137.
- Křesťan Jiří – Blodigová Alexandra – Bubeník Jaroslav** Židovské spolky v českých zemích v letech 1918–1948. Edice Knižnice Institutu Terezínské iniciativy, sv. 2. Praha, Sefer 2001, s. 192.
- Kunst und Kultur in Theresienstadt.** Eine Dokumentation in Bildern. Vydal R. M. Wlaschek. Gerlingen, Bleicher Verlag 2001, s. 88.
- Langhamerová-Benešová Miroslava** Práce vězňů pro SS Hauptamt CI v Lovosicích. In: TL 29/2001, s. 53–64.
- Vězňové koncentračních táborů Flossenbürg a Gross-Rosen v Jiřetíně pod Jedlovou (Sankt Georgenthal). In: TL 29/2001, s. 72–74.
- Lustig Arnošt** Eseje. Vybrané texty z let 1965–2000. Praha, H+H 2001, s. 225.
- Našemu transportu se říkalo „celá kila“.** Rozhovor s tajemníkem Židovské obce v Praze Tommy Karasem. Připravili: A. Marxová a J. Daniček. In: RCH/ červenec 2001, s. 6–7.
- Ondřichová Lucie** Příběh Fredyho Hirsche. Edice: Knižnice Institutu Terezínské iniciativy, sv. 4. Praha, Sefer 2001, s. 113.
- Opera Brundibár. Hans Krása.** ...dos dias da intolerancia a Intolerancia dos nossos dias. Porto Portugal, Edificio Peninsula 2001, s. 40.

- Pěkný Tomáš** Historie Židů v Čechách a na Moravě. Edice Judaika, sv. 10. Praha, Sefer 2001, s. 702.
- Podlešák Jan** Několik poznámek ke komunistickému antisemitismu, k interpretaci holocaustu a k zachování židovského kulturního dědictví u nás. In: TL 29/2001, s. 151–155.
- Po dvou letech. Přežit šlo jen s mnoha záznaky.** Se Zuzanou Růžičkovou hovořil Jiří Steiner. In: ZTi 20/2001, s. 3–4.
- Příbyl Lukáš** Die Geschichte des Theresienstädter Transports Be nach Estland. In: TStD 2001, s. 148–229.
Historie terezínského transportu Be do Estonska. In: TSD 2001, s. 113–180.
- Samostatné židovské město.** Z knihy Ruth Bondyové o Jakobu Edelsteinovi a terezínském ghettu. In: RCH říjen /2001, s. 6, 7, 11.
- Schmid Daniel C.** Möglichkeiten und Grenzen Schweizerischer Schutzmachtpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren 1939–1945. In: TStD 2001, s. 287–304.
Možnosti a hranice švýcarské ochranné politiky v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1945. In: TSD 2001, s. 233–248.
- Státník Dalibor** Jaroslav Maria (1870–1942). In: TL 29/2001, s. 102–115.
- Steiner Jiří** Společně proti neonacismu. Terezínská tryzna v roce 2001. In: ZTi 20/2001, s. 5.
- Stránský Pavel** Za Otou Krausem, spisovatelem a člověkem. In: ZTi 19/2001, s. 13–14.
- Stuna Jan** Deník Otty Wolfa. In: TL 29/2001, s. 156–157.
- Suchá Václava** Sbírkové fondy Památníku Terezín – ohlédnutí do minulosti. In: TL 29/2001, s. 10–17.
- Svoboda Richard** Za Prof. Dr. Jaroslavem Budlovským. In: ZTi 20/2001, s. 9.
- Špačková Renata** Projekt „Prázdná místa“. In: TL 29/2001, s. 45–52.
- Štulcová Naďa** Vzdělávací oddělení Památníku Terezín na prahu 21. století. In: TL 29/2001, s. 18–44.
- Taussig Josef** O terezínských kabaretech. In: TSD 2001, s. 310–346.
- Terezín** In: Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku / Vladimír Kupka. Praha, Libri 2001, s. 244–254.
- They Called it „Kamarad“.** A Children's Newspaper in the Theresienstadt (Terezín) Ghetto 1943–1944. Vydala Ruth Bondy, Jerusalem, YAD Washem 2001, s. 176.
- Tošnerová Patricia** Die Postverbindung zwischen dem Protektorat und dem Ghetto Theresienstadt. In: TStD 2001, s. 106–147.
Poštovní styk mezi protektorátem a ghettem Terezín. In: TSD 2001, s. 78–112.
- Vidláková Michaela** Terezínští vychovatelé. In: ZTi 19/2001, s. 10–11.
- Wögerbauer Michael** Prominentní vězňové Gutmannovi a diplomatické snahy o jejich osvobození. In: TSD 2001, s. 200–214.
Das Prominente Ehepaar Gutmann und die diplomatischen Bemühungen zu seiner Befreiung. In: TStD 2001, s. 252–268.
- Zahradník Vladimír** Skvrnitý tyf. In: TL 29/2001, s. 145–146.
- Zemanová Pavla** Terezínská pracovní komanda vnějšího nasazení. In: TSD 2001, s. 51–77.
Die Theresienstädter Außenkommandos. In: TStD 2001, s. 75–105.
- Ze sněmu Terezínského iniciativy** In: ZTi 20/2001, s. 1–7.
- Zemřel Miroslav Kárný** Redakce RCH. In: RCH červen/2001, s. 3.
- Zwischen den Zeilen. Postkarten aus Theresienstadt.** Ausstellung im Museum Blindenwerkstatt Otto Weidt 22. 9. 2001–27. 1. 2002. Berlin, Pinguin-Druck 2001, s. 20.

Židovské zlato, ostatní drahé kovy, drahé kameny a předměty z nich v českých zemích 1939 až 1945. Protiprávní zásady do majetkových práv, jejich rozsah a následné osudy tohoto majetku. Zpráva expertního týmu zřízeného Smíšenou pracovní komisí na základě usnesení vlády České republiky č. 773 ze dne 25. 11. 1998. Edice Knihnice Institutu Tereziánské iniciativy, sv. 3. Praha, Sefer 2001, s. 120.

Bibliografii sestavila Marie Poljaková

TEREZÍNSKÉ LISTY

SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc.,
PhDr. Jan Gebhart, CSc., PhDr. Alena Hájková,
Mgr. Ludmila Chládková, doc. PhDr. Miroslav Kryl, CSc.,
Miroslava Langhamerová-Benešová, PhDr. Jan Munk, CSc. a PhDr. Jan Stříbrný

Grafická úprava: Petr Osvald s použitím obálky Milana Janáčka

Překlad resumé: Mgr. Vladimíra Ráftlová (do angličtiny)

a Petr Uxa (do němčiny)

Odpovědný redaktor: Ludmila Chládková

Technický redaktor: Helena Osvaldová

Pro Památník Terezín, Práncipova alej 304, Terezín
vydalo v roce 2002 nakladatelství Helena Osvaldová,

Nakladatelství OSWALD, Praha

Sazba TYPO JP, s. r. o.

Náklad 600 kusů

ISBN 80-85433-62-1

Zachycené postavy němě hovoří o svých pocitech a zkušenostech. Jejich vemlouvavé oči a zachycená řeč strnulého těla seznamuje kolemjdoucí s oním světem emocí vyvěrajících ze zoufalství a beznaděje. Těla jsou vlastně průzračná, někdy není zřetelné, jestli ještě dýchají. Avšak mluví beze slov. Nejen kostnatou rukou, propadlým hrudníkem, skloněnou hlavou. A opět velké, temné oči.

Lonkovo dílo nesporně patří k umělecky nejpůsobivější výtvarné tvorbě vzniklé během II. světové války v prostředí koncentračních táborů. Výstižné jsou i názvy jednotlivých prací: Bezbranní, Černá bestie, Portrét vězně, Rozhovor, Žal, Musulman, Chlad, Poslední služba, Lidský stín, Ecce Homo II. Zachycená psyché, ono nehmotné a slovy těžko vyjádřitelné duchovno, hovoří lépe než ryzí dokument. Předává emoce, mrazí, způsobuje strnulost svalů, kloubů, kostí.

Veřejnost se o tom mohla přesvědčit již v roce 1946 na výstavě Lonkových prací „Dojmy z Mauthausenu!“, naposledy pak u příležitosti výstavy „Lidské stíny!“ uspořádané v roce 2001 přímo v Mauthausenu a výstavy „Bohumil Lonek“, pořádané v roce 2002 v Terezíně. Dominantní zastoupení vždy měla reprezentativní kolekce Památníku Terezín, který vlastní ucelený soubor přibližně jednoho sta Lonkových prací.

Jana Štefániková

РАМАТНІК TEREZÍN
TEREZÍN MEMORIAL
ПАМЯТНИК TЕРЕЗИН
GEDENKSTÄTTE THERESIENSTADT

